مجموعة رسائل في التصوف

١٩
تعلق

كتاب [illegible]
وكتاب [illegible]

٢

بر

كتاب قرة العيون من قبل المواعظ النصايح
وحدايق الحقايق في علم الشعر ورسالة في
ولمعات عراقي في التصوف وتحفة العقل
من قبل النصايح

قد وقف هذه النسخة الجليلة سلطاننا الأعظم والخاقان المعظم مالك البرين والبحرين
خادم الحرمين الشريفين السلطان ابن السلطان السلطان الغازي محمود خان
شرعيا لمن طالع واستفاد وانا ...
الا محمد حرره الفقير احمد شيخ زاده
المفتش باوقاف الحرمين الشريفين
غفر لهما

کتاب قرة العیون

چون مهتری در حق کهتری بی سابقهٔ خدمتی امداد نعم و اعداد
کرم متوالی گرداند هر آینه شکر انعام و گزارد حق اکرام
بروی واجب و فریضه شود چه اشارت قرآن مبین در حق
محمد امین چنین است که **و اما بنعمة ربک فحدث**
و چنانک خطاب کریم و کتاب قدیم در تمهید و اساس شریعت
و تشیید بیان طریقت بمحمد مصطفی صلوات الله علیه اشارت
می نماید او نیز برین فضیلت امت خود را وصیت می کند
من اولی الیه نعمة فلیشکرها چون شکر نعمت
بکتاب و سنت بر منعم علیه از لوازم دین و قواعد یقین
بود خواستم که در اقامت بعضی از حقوق امیر عالم عادل
زین الدولة والدین شهاب الاسلام والمسلمین شرف

المعالی

المعالی ابو المفاخر فاخرین محمد ادام الله علاه و جعل اعداه
فداه بقدر وسع و امکان خدمتی سازم و بارگاه دولت
او را از کارگاه فکرت خود تحفه پردازم که همچون ذکر
جمیل او مخلد ماند و خاطر متفکر را از جراحت ترح براحت
فرح رساند پس عقل مرشد مشاطه وار طریق تزیین این
صورت را تعیین میکرد که جواهری که الفاظ روح ارواح
فزاید و معانیش خواطر و افهام آراید جز در بحر نامتناهی
وحی الهی نیابند **و لا رطب و لا یابس الا فی کتاب مبین**
بحری که محیط کل موجوداتست و دریائی که دایرهٔ اسرار معلوماتست
کلام قدیم و قرآن کریم است **و لو ان ما فی الارض من شجرة**
اقلام والبحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله
آنچه گوینده بگوید و جوینده بجوید در غرایب قرآن و عجایب
فرقان از و نشانست **و کل شیء احصیناه فی امام مبین**
هیچ حکمتی بلیغ و کلمتی شامل بدیع نیست که بلغا و فصحا بلدان
از برای فصاحت زبان و بلاغت بیان بلغات مختلف

خود بگویند که الا امثال آن بر نیکوترین لفظی و بهترین
عبارتی در کلام قدیم و قرآن کریم مذکور است که و لقد صرفنا
للناس فی هذا القرآن من کل مثل پس امثال نادره و
نکتهاء با مهر که در افواه ناطقان دایر است و استعارات
لطیف که مصطلح اولیاء بلاغتست و محاورات شریف
که متداول خداوندان فصاحتست از کلام استخراج کردم
و حکایات لایق بدان پیوستم چنان که نزهت خاطر و راحت
ناظر بود تا ارباب هنر مهر سخن بدو گشایند و اصحاب
فضل جوهر نطق بدو آرایند و دستکاران فصاحت
منطقه منطق بدو مرصع کنند و صناعان مقالت دیباء
بلاغت بدو ملمع که پیش ازین متقدمان درین معنی بانفراد
تصنیفی نبوده درین شیوه با سندادا تالیفی نساخته و نپرداخته
اند مگر ثعالبی که در کتب خویش یاد کرده بود آن نیز
درین مجموعه یاد کردم تا جامع تر بود و این کتاب را
قرة العیون لقب دادم و اساس این بر چهار قسمت نهادم

وهر قسمی را بفصولی معین گردانیدم تا متامل را زود بمقصود
رساند و هذا ثلاث ابواب والله الموفق والمعین
القسم الاول فی الامثال و هو ثلثة فصول فصل
الاول فی الامثال المفردة الفصل الثانی فی الاشعار
المتمثل بها الفصل الثالث فی الامثال و الحکایات
اللایقة بها القسم الثانی فی الالفاظ و المحاورات
التی تجری مجریها الفصل الاول فی ذکر نعم الله تعالی
الفصل الثانی فی ذکر احاد علم الله بسرایر العباد
الفصل الثالث فی الغفران و العفو عن الاخوان
الفصل الرابع فی تحسین کلام الحسن الفصل الخامس
فی تقبیح الکذاب و ذم الکذب الفصل السادس
فی تهجین النفاق الفصل السابع فی الشماتة علی من
یجازی بفعله الفصل الثامن فی تخویف الظالم و شر
نصیرة الفصل التاسع فی النهی عن البخل و الحث عن الجود
الفصل العاشر فی النهی عن الاسراف الفصل الحادی

عشر في تصلية قلب المحزون الفصل الثاني عشر في نوادر
المحاورات المتفرقة القسم الثالث في الحكايات والمرتبطة
بالآيات وفيه ثمانية فصول الفصل الأول في ذكر الأسخياء
الفصل الثاني في ذكر البخلاء الفصل الثالث في بدايع
نكت النسوان الفصل الرابع في ملح الألفاظ عن الغلمان
الفصل الخامس في تعبير الرؤياء الفصل السادس في
الأسولة الامتحانية التي يقع في القرآن الفصل السابع
في المكاتبات البديعة والمراسلات الشريفة الفصل الثامن
في الحكايات المتفرقة والأنواع المختلفة القسم الرابع في الأبيات
والآيات اللايقة بها تم الأبواب الكتاب فالآن نبتدي بذكر ما
كما وعدنا بتوفيق الله وعونه وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين
الفصل الأول في القسم الأول في الأمثال المفردة مثل تازي
من طلب شيء جد وجد مثل بارسی جوينده يابنده بود
كلام والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا مثل تازي
الحرحوان مثله الضر مثل بارسي دنيا كهنه شود اما پای تابه

نكردد

نكردد كلام فما وهنوا لما أصابهم في سبيل الله مثل تازي
القلوب تتشاهد مثل بارسی دل از دل گواهی دهد كلام
تشابهت قلوبهم مثل تازي عادة ترضعت بروحها تنزعت
بارسی خوئی كه با شير فرو رود با جان برآيد كلام لا تبديل
لخلق الله تازي ان عادة العقرب عدبالها بارسی همان
خرك سياه بردرست كلام وان عدتم عدنا تازي كل
شاة برجلها ستناط بارسی هر بزی را بپای خويش آويزند
كلام كل امرئ بما كسبت رهين تازي لا تلد الحية
الا الحية بارسی از مار نزايد بجز از ماربچه كلام والذي
خبث لا يخرج الا نكدا تازي كل مقام مقال بارسی هر سخنی را
جايگاهيست كلام لكل نبإ مستقر تازي المأمول خير
من المأكول بارسی اميد به از پيش خورده كلام وللآخرة
خير لك من الأولى تازي ارسل حكيما ولا توصيه بارسی حكيم را
كار فرمای و وصيتش مكن تازي الأيادي قروض بارسی نيكی را
نيكی آيد كلام هل جزاء الإحسان إلا الإحسان بارسی فذان

بضرب الطبل تحت الكساء بارسی فلان طبل زیر گلیم می زند
کلام یا أیها المزمل قم اللیل تازی وان غداً للناظرین قریب
بارسی فردا نیز نزدیکست کلام البس الصبح بغریب تازی
العبد وما یملکه لمولاه بارسی بنده هرچه دارد خواجه راست
کلام محیای ومماتی لله تازی من جرب المجرب حلت
به الندامة بارسی آزموده را آزمودن پشیمانی آرد کلام
ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه بارسی خرمن سوخته سوخته خواهد
خرمن کلام ودوا لو تکفرون کما کفروا فتکونون سواءً بارسی
شکم برنازیست وزبان کار نمی کند کلام ویضیق صدری ولا
ینطلق لسانی بارسی خر را بیابان عقبه جو دهی سود ندارد
کلام فلم ینفعهم ایمانهم لما رأوا بأسنا بارسی فلان مبارک
مرده را آزاد می کند کلام حتی اذا ادرکه الغرق قال آمنت
بارسی خربنده بخانه شیر بان آید کلام والذین کفروا اولیاؤهم
الطاغوت بارسی خر بیشبین خر بیبین زایل بود کلام وجعلناهم
سلفاً ومثلاً للآخرین بارسی آتش که در بیشه افتد نه تر گذارد

ونه خشک

ونه خشک کلام واتقوا فتنة لا تصیبن الذین ظلموا منکم
خاصةً بارسی هرچه نخوری بخشی بود کلام ما عندکم ینفد وما
عند الله باق بارسی درمن می نگرد چون ببر گاو درخر کلام
ینظرون الیک نظر المغشی علیه من الموت بارسی هیچکس نگوید
که انگور من ترش است کلام کل حزب بما لدیهم فرحون بارسی
بر مشاطه عروس آراستن بود کلام فان تولوا فانما علیک
البلاغ المبین بارسی هرچه نوشنیده نا بدیده ایم کلام وقد احطنا
بما لدیهم خبرا بارسی زیر استاد دکان مگیر کلام لا تقدموا بین
یدی الله ورسوله بارسی پیش از آزمودن بمناره بر مشو کلام
ولا تعجل بالقرآن من قبل ان یقضی الیک وحیه بارسی فلانی چنان
میرود که گوئی بکشتن می برند کلام کانما یساقون الی الموت
بارسی گوسفند از برای کشتن فربه کنند کلام حتی اذا فرحوا
بما اوتوا اخذناهم بغتة بارسی خار باخرماست کلام ان مع
العسر یسرا بارسی بدکردار بداندیش بود کلام وظننتم ظن السوء
بارسی مردار بسگان اولیه کلام الخبیثات للخبیثین

بارسي بذ ها مرا ياذ خواهي كرد كلام فستذكرون ما اقول لكم
بارسي خصم ضعيف را خوار نشايد داشت كلام كم من فئة
قليلة غلبت فئة كثيرة بارسي از بغداد من مي آيم تازي نو ميكوئي
كلام وجئتك من سبإ بنبإ يقين بارسي حرام زاده را دو غش
دنبه خشكي كند كلام ان الانسان ليطغى ان رآه استغنى
بارسي عروسي جو بكذشت كاسه ده بدانكي كلام واذا انعمنا
على الانسان اعرض ونأى بجانبه بارسي فلان كس اكر بدريا شوذ
آب خشك كردذ كلام انما يوجهه لا يأت بخير بارسي فلان
جون سيم نقابه دركيسه مانده است كلام وهو كل على مولاه
بارسي كار ناكرده را مزد نباشد كلام وان ليس للانسان
الا ما سعى بارسي انجه بكاري بدروي كلام لها ما كسبت
وعليها ما اكتسبت بارسي مردم نيكي وبذي بجاي خويش كنند
كلام ان احسنتم احسنتم لانفسكم وان اسأتم فلها بارسي
فلانرا از خيار آتش حبست كلام وجعل لكم من الشجر الاخضر نارا
بارسي همه دستها را كذر بجرست كلام ان الينا ايابهم بارسي

همه شب

همه شب كربه موش را بخواب بيند كلام ايطمع كل امرئ منهم
ان يدخل جنة نعيم بارسي اكر بهر كناهي بكرفتندي بر زمين جنبنده
نماندي كلام ولو يؤاخذ الله الناس بظلمهم ما ترك عليها من دابة
بارسي بذ مكن وبذ مينديش تا بدت نبايد بيش كلام ومن
يكسب اثما فانما يكسبه على نفسه بارسي بهي كن كه بهي به كلام
وافعلوا الخير لعلكم تفلحون بارسي هرجه بخوذ نپسندي بديكري مپسند
كلام ويجعلون لله ما يكرهون بارسي بذل موسى عيسى را نكيرند
كلام لا تزر وازرة وزر اخرى بارسي ابله را در سخن بتوان
شناخت كلام ولتعرفنهم في لحن القول بارسي اين تعليم ديو
داذه است كلام الشيطان سول لهم واملى لهم بارسي كناه كار
ترسناك بوذ كلام ولهم على ذنب فاخاف ان يقتلون بارسي
نه هركه آتش كويذ زبانش بسوزذ كلام لا يؤاخذكم الله باللغو
في ايمانكم بارسي بيك حمله سير ميشكن كلام يا ايها الذين آمنوا
اذا لقيتم فئة فاثبتوا

الفصل الثاني من القسم الاول

في الامثال والاشعار والمتمثل بها تازي الناس اعداء ما جهلوا

پارسی کارکن کاردانرا دشمن دارد ؛ چنانک امیر المومنین علی
کرم الله وجهه می فرماید قیمة کل امرئٍ ما یحسنه ؛ و دیگر گفته اند که
الجاهلون لاهل العلم اعداءٌ ؛ چنانکه پارسی میگوید که بیت
فخر ازدانش بود مر مرد را ؛ کو خلایق را بولی راه نیست
کلام بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمه تازی الناس کاسنان المشط
پارسی همه فرزندان آدم اند کس را فضل نرسد بر کس چنانک
امیر المومنین علی کرم الله وجهه فرموده ؛ الناس من جهة التمثال
اکفاء ؛ ابوهم آدم والام حوا کلام فان لم یکن لهم فی اصلهم
شرفٌ یفاخرون به فالطین والماء و نیز گفته اند بیت
اگر رئیس نیم یا رئیس زاده نیم ؛ ستوده نسبت و اصلم زدوده ورا نیست
اصل تنها کسی را تفاخرت نرسد ؛ که نسبت همه از آدم است و از حوا ست
بدخواه مرا زمانه بدخواه بس است ؛ گور از زمانه عمر کوتاه بس است
او چاه کند که من در آن چاه افتم ؛ آن چاه کننده را همان چاه بس است
کلام ولا یحیق المکر السیئ الا باهله تازی من یمشی اثر الغراب
سیرجع الی الخراب ؛ هر که پس کلاغان رود در ویرانی اندر افتد

ومن کان الغراب له دلیلا ؛ فناوس المجوس له مصیرا
هرکرا رهبرش غراب بود ؛ بی گمان منزلش خراب بود
کلام وجعلناهم ائمةً یدعون الی النار پارسی کاو قدر لوزینه
چه داند تازی لا یعرف العجمی قدر الاحسان ؛ چنانک گفته اند
پارسی خر چه داند که زعفران چیست بیت
سواء عند اعمی فی عماه ؛ ظلام اللیل او ضوء النهار
مرغی که خبر ندارد از آب زلال ؛ منقار در آب شور دارد همه سال
کلام افبالباطل یؤمنون وبنعمة الله یکفرون مثل تازی
اذا اشتد البلاء فانتظر الفرج پارسی رنج سخت کلید راحت است
الا ربما ضاق القضا باهله ؛ وامکن بین الاسنة مخرج
نومید مشو مگو که امید نماند ؛ کس در غم روزگار جاوید نماند
کلام سیجعل الله بعد عسرٍ یسرا تازی عز الادب خیرٌ من
شرف النسب پارسی مردمی به از مردم زادگی است بیت
کن ابن من شئت واکتسب ادبا ؛ یغنیک محموده من النسب
فلیس یغنی النسب نسبته ؛ بلا لسان له ولا ادب

پارسا باش ونسبت از خود کن ❀ پارسا زاده کی هنر نبود
کلام والذین اوتوا العلم درجات پارسی لکل عمل رجال چنانکه
عاقلان گفته اند که هر مردی را کاریست بیت
وهل یتساوی فی الناس کل خصالهم ❀ وما یتساوی فی الیدین الاصابع
خود بدید نیست در جهان باری ❀ کار هر مرد و مرد هر کاری
کلام لکل جعلنا منکم شرعة ومنهاجا ❀ کون نداری هلیله چرا خوری
حسن قبل نعم قولک لا ❀ وقبیح قول لا بعد نعم
فان لا بعد نعم فاحشة ❀ فبلا فابدأ اذا خفت ندم
ای سزای وفا و نیکویی ❀ سخنی بشنو از سخن جویی
یا مکو انچه می نخواهی کرد ❀ یا بکن انچه تو همی گویی
کلام لم تقولون ما لا تفعلون پارسی برخوان تا نهاده
آفرین نشاید کرد چنانکه بلغا گفته اند بیت
الناس ألبس من ان یحمدوا رجلا ❀ حتی یروا عنده آثار احسان
هرگز از بخل و ساقطی و دونی ❀ کس اندر جهان نیابد کام
یا بخششی باید چون حاتم ❀ یا کوششی باید چون حیدر

با حکیمی

با حکیمی باید چو لقمان ❀ یا عفیفی باید چو نوذر
این هنر چو نام نکو خواهی ❀ انده قوی نباشد ور نه لاغر
پارسی کاهی در چشم من پیند و کوهی در چشم خود نه پیند نظم
فی انی اری فی عینیک الجذع معرضا ❀ وتعجب ان ابصرت فی عینی القذی
لا تنه عن خلق وتاتی مثله ❀ عار علیک اذا فعلت عظیم
چو عیب کسان جست خواهی همی ❀ نخستین در عیب خود باز کن
کسی را برادی چو فرمان دهی ❀ نخستین زبان خود آغاز کن
کلام اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسکم پارسی
❀ کار روانی زده شد کار کسانی سره شد بیت
چه خوش گفت آن لهاوری بطوسی ❀ که مرگ خر بود سگ را عروسی
کلام وان تصبکم سیئة یطیروا بها پارسی اسب را بجل منکر
مرد را بجامه و نیز حکما بمناسبت گفته اند که بیت
در مرد غلط مشو که تنها بینی ❀ پشت سپه گران سواری دارد
کلام لا یسخر قوم من قوم عسی ان یکونوا خیرا منهم پارسی
پیوسته سبوی از آب درست نیاید چنانکه گفته اند بیت

نه هرچه مرا در دل و جان خواهد بود ٭ آن کار همیشه همچنان خواهد بود

کلام ام للانسان ما تمنی **پارسی** بسیار امید ماست در نومیدی

اذا انضاقت بک الامر فانتظر فرجا ٭ فاضیق الامر ادناه الی الفرج

وقتی که ز کس امید باید ما را ٭ آن لحظه فرج ز در درآید ما را

مرد دانا که چون ببیند کار ٭ دل پنهای خود ز ره نبرد

کلام وهو الذی ینزل الغیث من بعد ما قنطوا ٭ کل البقل

ولا تسئل عن المبقلة **پارسی** تو تره خور از بوستان مپرس **بیت**

از باغ چو مقصود تو انگور است ٭ انگور بخور مپرس کین باغ کراست

کلام لا تسئلوا عن اشیاء ان تبد لکم تسؤکم **پارسی** نادیده

بهم زنی هزاران فرجست چنانک سالکان گفته اند **بیت**

اصبر فان بعد العسر یسر ٭ وکل امر له وقت و تدبیر

وللمهیمن فی حالاتنا نظر ٭ وفوق تدبیرنا لله تقدیر

چراچون ز یک نسل شد آدمی ٭ یکی عالم آمد دگر مستخرج

ز آهن همی زاید این هر دو چیز ٭ یکی تیغ هندی دگر دست اره

ازین وجه شد نزد دانا درست ٭ که نفس سگ به ز اصل سگ

کلام ما تری فی خلق الرحمن من تفاوت **پارسی** تفاوت از خلق

من نیست از خلق شماست **کلام** ان اکرمکم عند الله اتقیکم

تازی کم بین الدر والحصا والسیف والعصا چنانک گفته اند

که دانا با نادان برابر نیست و نیز گفته اند **بیت**

تعلم فلیس المرء یولد عالما ٭ ولیس اخو علم کمن هو جاهلا

نیست دانا برابر نادان ٭ و بین مثل ز خدای در فرقان

هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون **تازی** العبد یضرب

بالعصا والحر تکفیه الاشارة **پارسی** کریم را ثنا باید و لئیم را جفا **نظم**

اذا انت اکرمت الکریم ملکته ٭ وان انت اکرمت اللئیم تمردا

خواجه از مکرمت بیارد زر ٭ بنده از مکرمت ثنا بد سر

دانیک مثل الجوز یمنع لبه ٭ صحیحا و یعطی خیره حین یکسر

ووضع الندی فی موضع السیف بالعلی ٭ مضر کوضع السیف فی موضع

کرا سر که دارو بود بر جگر ٭ شود ز انگبین درد او بیشتر

همیشه بنرمی نن اندر مام ٭ بموضع درافکن با بر و گره

بنرمی چو حاصل نگردد مراد ٭ درشتی ز نرمی در آن حال به

کلام فاستخف قومه فاطاعوه تازی من احتفر بیرًا لاخیه وقع فیه
پارسی هر که برای مردمان چاه کند خود در او افتد بیت
قضی الله ان البغی یصرع اهله ها وان علی الباغی تدور
ومن یحتفر بیرًا لیصرع اهله ها سیصرع یوما بالذی هو
کم بین ترمی جوزه والحذار ها فکاک اسیر والجبار کسیر
تا طرف دو دیدۀ تو بر هم نهاید ها صد بند بلا ز دست قضا بگشاید
اکنون باری غم بیهوده مخور ها از پردۀ غیب تا چه بیرون آید
کلام لا تدری لعل الله یحدث بعد ذلک امرا پارسی هر که
در تابستان خواب کند در زمستان خوابش نباید بیت
اذا انت لم تزرع وابصرت حاصدا ها ندمت علی التفریط فی زمن البذر
پارسی هر که تابستان در سایه بخسپد خوابش نبرد گرسنه شبهاء زمستان
کلام اذهبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا پارسی از مرگ حذر
سود ندارد تازی ما من الموت خلاص ولا عنه مناص بیت
از اجل نیست هیچکس ایمن ها بر همه خلق اجل کمین دارد
حلقۀ گیسوی هزاران شاه ها بلحدها درون دفن دارد

با اجل

با اجل پایدار می ناید ها آنکه صد حصن آهنین دارد
هر شهی کو درین جهان بود بیت ها همه را این دل زمین دارد
کلام قل لن ینفعکم الفرار ان فررتم من الموت پارسی
مُدبِر هرگز مقبل نگردد چنانکه بلغا گفته اند بیت
یا عاذل العاشقین دع فئة ها اضلها الله کیف ترشدها
هرگز نشود مردم مدبر مقبل ها مقبل شدن مردم مدبر مشکل
کلام ومن لم یجعل الله له نورًا فما له من نور ها اثر صلاح در چهره پیدا بود
لم تسئل المرء عن خلائقه ها فی وجهه شاهد عن الخبر
از مرد مپرس هیچ اسرارش ها بر چهره پدید باشد از کردارش
کلام سیماهم فی وجوههم من اثر السجود ها گناه کار را بگونه بتوان شناخت
عاشق بهمه جای انگشت نما بود ها بر گونه بدی باشد از آنکه سیمائی بود
کلام یعرف المجرمون بسیماهم پارسی از من چنان میگریزی چو دیو از لاحول
زحمت غوغا بشهر در بر نماند ها چون علم پادشاه بشهر در آید
کلام جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل کان زهوقا پارسی
از بد بتر شاید بود بیت بهر حال بنده را شکر به ها که بسیار بد باشد از بد بتر

كلام ولنذيقنهم من العذاب الادنى دون العذاب الاكبر پارسى
پيرزن را دست بلوز بنه نرسد كويد ترا نرشى بايد بيت
اين آن مثل كه بنگ بى زور است ها دستش نرسد بدنبه كويد شور است
كلام ان لم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قديم تازى من سعى
دعى ومن نام راى الاحلام بيت داستانيست كهن كشته ودير ينه
شده هركه خسبد خواب بيند هركه جنبد مى چرد تازى
يداك اوكتا وفوك نفخ ونيز گفته اند كه مثل فارسى
خود كرده را درمان نيست شعر كله از روزكار بيهده چيست ها
هرچه برماست هم ز كرده ماست ها ماستم كار كشته ايم همه
كرباكس ستم كنند رواست كلام ذلك بما قدمت يداك
پارسى هرچه در ديك بود بكفچليز برايد ها كل اناء يترشح بما فيه فرد
بى هيچ تكلف اين سخن سخت نكوست ها كز كوزه برون همان تراود كه دروست ها
كلام قل كل يعمل على شاكلته ايمانى خنده كه در زبانها مثل شده
مثل از پارسى فردا كه آيد خاركا ميث مستى كلام فنصبحوا على
مافعلتم نادمين پارسى نيكش نبود هر آنكه بيد خرسند است كلام

وماكان

وماكان يريد حرث الدنيا نؤته منها وماله فى الاخرة من نصيب
خوانرا نمايد هرشب بخواب ها كه پالان كرا ندر بر دست اسب
كلام ايحسب الانسان ان يترك سدى وكفته اند بيت
هركه مشت كسان نخورده بود ها تكيه بر مشت خويش كرده بود
ايحسب الانسان ان لن يقدر عليه احد الفصل الثالث فى
القسم الاول فى الامثال والحكايات اللايقة بها مثل
فارسى ديك مرد يك را كويد اى سياه كون تازى على غيره
ونسى خلقه بنفسه كلام وضرب لنا مثلا ونسى خلقه واده م
حكاية آورده اند كه امير اسماعيل كنكى را خويش پسر خوانده
بود تكينز نام وقتى آبله اش برآمد وان طراوت پسنديده و
لطافت چهره او زير نشان آبله ناپديد شد روزى در پيش
امير اسماعيل استاده بود وامير از روى تعجب در نشان آبله او
نگاه مى كرد قاضى ابو منصور حاضر بود بدان كو ذلك اشارت
كرد و گفت كلام ولقد خلقنا الانسان فى احسن تقويم ثم رددناه
اسفل سافلين ها وقاضى ابو منصور بريك پاى بجنبيد تكينز چون

تغییر او در خویشتن بشنوذ در فور جواب داذ کلام وضرب
لنا مثلا ونسی خلقه بیت قاضی ابو منصور نیک خجل شد و امیر
اسماعیل سبب عجب داشت از حدّت خاطر و جودت جواب
لایق در مرسوم بیفزوذ و بنقد کشش خلعتی گرانمایه فرموذ و دوستی
وی زیادت شد تازی سبق السیف العذل پارسی چون قضا
کار کرد ملامت سوذ ندارذ کلام فقضی الامر الذی فیه تستفتیان
چون رفت قضا و بوذنیها همه بوذ بیت بر جستن و فریاذ تو کی دارذ سوذ
حکایت حبیبه بنت القیس دختری بوذه است در جمله خوبترین
زنان عهد خویش مدّتی میان او و میان جوانی معاشقتی می بوذ
وطباع هردو بمواصلت و موافقت بغایت مایل اما بطریق نکاح
اجتماع میسّر نمی شد روزی آن جوان فرصت یافت و حبیبه را
بربوذ و بخانه برد و در محکم فرو بست باولیاء دختر خبر شد
در و بام خانه را فرو گرفتند پدرش میخواست که بتعریض بگوید
تا یک زمان خویشتن را نگاه دارذ و یکساعت او را بخوذ راه
ندهد از بیرون در این آیت بخواند و گفت کلام ولا تطیعوا

امر المسرفین بیت دختر چون آواز پدر بشنیذ از درون خانه جواب
داذ کلام وقضی الامر الذی فیه تستفتیان بیت پدر حال بدانست
درحال بازگشت و مردمانرا باز گردانید تازی من ینکح الحسناء
یعطی مهرها پارسی کالای نیکو بها نتوان یافت کلام لن تنالوا
البرّ حتی تنفقوا مما تحبون حکایت روزی درویشی در شهری
درآمذ فاقه کشیذه و از راه رسیذه چشمش بر دکان بریان گری
افتاذ برّه بریان دیذ از معالیق براویخته آتش اشتها را شور
معده اش را گرم گردانید آرزوی خوذ را تضمین این آیت ساخت
کلام یریدان نأکل منها وتطمئن قلوبنا بیت و در دست بریان
گر داذ بریان گر کاغذ برخواند و بر ظهر قصّه نوشت کلام
لن تنالوا البرّ حتی تنفقوا مما تحبون بیت و در دست درویش نهاذ
چون چشم درویش بر رقعه افتاذ نعره زذ و وجدی بدیذ آمذش
گفت شیخا چه بوذه است گفت نعمت فانی بی بضاعت نمی دهند
نعمت باقی بی طاعت چون دهند حکایت خالد ربیع نبهانی
گوید وقتی از اوقات یمین بوذم یکی از دوستان بنزدیک من آمذ

وگفت امروز کنیزکی بنخاس خانه آورده اند که بلطافت چهره وملاحت
لهجه او آدمی ندیدم در هوس دیدار او برخاستم و بنخاس خانه رفتم
کنیزک را دیدم در حجاب نشسته و نقابی برو فرو گذاشته بپیش او رفتم
و گفتم ارنی انظر الیک سبک نقاب از روی برداشت و گفت
فانظر الی آثار رحمة الله در ان حلاوت گفتار و ملاحت دیدار
او برخاستم و گفتم ترا چه نامست گفت جنة گفتم الحمد لله الذی
احلنا دار المقامة من فضله شکر خدای تعالی که ما را بجنت رسانید
نتبوأ من الجنة حیث نشاء هر کجا خواهیم فرود آئیم گفت
هیهات لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون تازی حیل
بین العیر والنزوان پارسی ماهی از آب جدا ماند کلام
وحیل بینهم وبین ما یشتهون حکایة اسحق موصلی با شقیق
بلخی در راه موصل قطع افتاد و نعمتی که در ان سفر حاصل کرده بود
جمله را ببردند خبر ببغداد رسید هارون الرشید اصمعی را بفرستاد
که خبر اسحق و شقیق چه داری گفت کلام وحیل بینهم وبین
ما یشتهون هارون الرشید را از ان استعارت خوش آمد

وبرو ثنا گفت تازی لکل مقام معلوم پارسی هر سخنی را جایی
هست کلام لکل نبأ مستقر حکایة وقتی یکی را از حجاب
خلیفه با سماع بدر مسجد در گذشت ابن المجاهد در نماز بود قومی را
امامت میکرد چون مشغله سماع این جماعت بسمع ابن المجاهد
رسید از این آیت بدایت کرد کلام لکل نبأ مستقر آن
حاجب بدانست توبه کرد والله اعلم القسم الثانی فی المحاورات
والفاظ التی تجری مجریها ویشتمل علی اثنا عشر فصلا
الفصل الاول فی ذکر نعم الله تعالی پارسی
هر نعمتی که داری از حق داری کلام وما بکم من نعمة فمن الله
پارسی فضل حق تعالی بر تو بسیارست کلام وکان فضل الله
علیک عظیما پارسی اگر نعمتهاء او را شمار کنی نتوان کلام وان
تعدوا نعمة الله لا تحصوها الفصل الثانی فی احاطة تازی
علم الله تعالی بسرائر العباد فارسی بر خدای عز و جل پوشیده
نیست کلام لا یخفی علی الله منهم شیئا فارسی خیانت چشم و دغل
بداند کلام یعلم خائنة الاعین وما تخفی الصدور فارسی

ظاهر و باطن برو بوشیده نیست کلام یعلم سرکم و جهرکم فارسی
انچه بگویید بشنوذ وانچه بدل دارند بداند کلام انه یعلم الجهر
من القول و یعلم ما تکتمون الفصل الثالث فی العفو والغفران
عن الاخوان پارسی اگر عفو کنی بتقوی نزدیکتر کلام
وان تعفوا اقرب للتقوی پارسی صبر کردن و از ایشان درگذشتن
بفعل نزدیک کلام ولمن صبر و غفر ان ذلک لمن عزم الامور
پارسی کریم وار از ایشان درگذر کلام فاصفح الصفح الجمیل پارسی
پرده عفو بر روی کرد ایشان بپوش کلام فاعف عنهم و
اصفح پارسی چون توبه کنند از سر آن درگذر کلام وان تابا
واصلحا فاعرضوا عنهما الفصل الرابع فی تحسین کلام الحسن فارسی
خداش کفتار خوش عطا کرد است کلام وهدوا الی الطیب
من القول پارسی سخنیست پاکیزه و بی حشو کلام انه لقول
فصل پارسی این سخن رسول کریمست کلام انه لقول رسول
کریم پارسی وحی است که می گزارد کلام ان هو الا وحی
یوحی پارسی شما را ازین حدیث عجب می آمد کلام افبهذا الحدیث

تعجبون

14

تعجبون فارسی شما نیز همچنین بگوئید کلام فلیأتوا بحدیث
مثله فارسی در جهان مانند ندارد کلام لم یخلق مثلها فی البلاد
الفصل الخامس فی تقبیح الکذب وذم الکذاب مثل فارسی
مر دروغ گوی کشته باد کلام قتل الخراصون پارسی این دروغیست
فرا بافته کلام ما هذا الا افک مفتری پارسی این حدیثیست
که از خود می تراشد کلام ان هذا الا اختلاق پارسی می نمائی که
خلاف می گوئی کلام انما انت مفتر پارسی این بهتان بیست
بزرگ کلام هذا بهتان عظیم پارسی درین معنی نمی دانی
کلام ما لهم به من علم الفصل السادس فی تهجین النفاق
مثل فارسی بزبان نیکو میگویند و بدل بد اندیش کلام یرضونکم
بافواههم وتابی قلوبهم فارسی بزبان میگویند اما بدل ندارند
کلام یقولون بافواههم ما لیس فی قلوبهم الفصل السابع فی
الشماتة علی من یجازی بفعله مثل فارسی کردار بد بدو رسیده
کلام احاطت به خطیئته فارسی سزای کردار خود بچشید
کلام فاصابهم سیئات ما کسبوا فارسی آخر خدای ایشان را بکناه

بگرفت کلام فاخذهم الله بذنوبهم **الفصل الثامن فی تخویف الظالم**
وشیء مصیرة بارسی زوذ باشذ که بذیشان رسذ بذیهای ایشان
کلام سیصیبهم سیئات ما کسبوا بارسی زوذ باشذ که ظالمان جزای
خوذ بیابند کلام وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون
بارسی خذای از ظلم ظالمان غافل نیست کلام ولا تحسبن الله
غافلا عما یعمل الظالمین بارسی مهلت ایشان نزدیک رسیذ
کلام قد اقترب اجلهم بارسی مهلت ایشان داذیم چون بگیریم
سخت بگیریم کلام واملی لهم ان کیدی متین بارسی روزکی چند شان
فرو گذاشتیم کلام وما نؤخره الا لاجل معدود **الفصل التاسع**
فی النهی عن البخل والحث علی الجود بارسی از بخل خویشتن را
مکش کلام ولا تجعل یدک مغلولة الی عنقک بارسی نیکوی کن
چنان که با تو کرده اند کلام واحسن کما احسن الله الیک
نیکوی کن که خذای نیکوکارانرا دوست دارذ کلام واحسنوا
ان الله یحب المحسنین بارسی رنج نیکوکاران ضایع نیست کلام
ان الله لا یضیع اجر المحسنین والله اعلم بالصواب

الفصل

١٥

الفصل العاشر فی النهی عن الاسراف مثل بارسی اسراف مکن
که خذای مسرفانرا دوست نذارذ کلام ولا تسرفوا ان الله لا یحب
المسرفین بارسی بی وجه خرج مکن کلام ولا تبذر تبذیرا بارسی
چندان مبخش که خویشتن را بی برگ کنی کلام ولا تبسطها کل البسط
بارسی بخل مکن واسراف مکن کلام والذین اذا اسرفوا ولم
یقتروا **فصل الحادی عشر فی تسکین قلوب المحزون** بارسی
من میدانم که دلت تنگ می شوذ کلام ولقد نعلم انک یضیق
صدرک بارسی از مکر ایشان باک مدار کلام ولا تک فی ضیق
مما یمکرون بارسی خذای تعالی یار حق است کلام ان الله مع
الذین اتقوا بارسی ایشان کردند با تو کردیم کلام ومکروا مکرا
ومکرنا مکرا والله اعلم **الفصل الثانی عشر فی نوادر المحاورات**
المتفرقة مثل بارسی او جهانی بوذ کلام ان ابرهیم کان
امة قانتا بارسی فلان از مخدوم خویش عاصی شد کلام ففسق
عن امر ربه بارسی من رزق تو نخورم کلام لن نؤمن لرقیک
بارسی چیزی بیار تا نهاری کنیم کلام آتنا غداءنا بارسی در سفر

رنج دیدیم کلام لقد لقینا من سفرنا هذا نصبا پارسی تو بامن صبر
نتوانی کرد کلام انک لن تستطیع معی صبرا پارسی مارا بفراموشی مگیر
کلام لا تؤاخذنی بما نسیت پارسی این فراقیست میان من و تو
کلام هذا فراق بینی و بینک پارسی دوستی و رشد ندارم پارسی کلام
فلن تجد له ولیا مرشدا پارسی رنج شما دوست دارند کلام ودوا ما
عنتم پارسی کس را بیرون طاقت کار مفرمایید کلام لا یکلف الله
نفسا الا وسعها پارسی هرچه گوییم باور نخواهی داشت کلام وما
انت بمؤمن لنا پارسی فلانرا نیکو دار کلام اکرمی مثواه پارسی
این تو نکردی فلان کرد کلام وما رمیت اذ رمیت ولکن الله
رمی پارسی یک کار فلان بکاری نباید کلام وما امر فرعون برشید
پارسی اگر او نباشد دیگری باشد کلام وان تتولوا یستبدل
قوما غیرکم پارسی با او چنان مگوی که با دیگران کلام ولا
تجهروا له بالقول کجهر بعضکم لبعض پارسی خویشتن ستایی مکن
کلام فلا تزکوا انفسکم پارسی همانا این بقیامت خواهد بود
کلام هذا ما توعدون لیوم الحساب پارسی این عظیم خبریست

قل هو

کلام قل هو نبأ عظیم پارسی از ایشان مترسید از من ترسید کلام
فلا تخشوا الناس واخشونی پارسی من از خدای می ترسم کلام
انی اخاف الله رب العالمین پارسی امروز هرچه خورید شما را حلال است
کلام الیوم احل لکم الطیبات پارسی گمان بد برده‌اید کلام
وظننتم ظن السوء پارسی کار فلان قوی شد کلام ان فرعون
علا فی الارض پارسی کبر و دارهم بدست فلانست کلام الا له
الخلق والامر پارسی هر که را خواهد بگیرد و هر که را خواهد بگذارد
کلام یغفر لمن یشاء ویعذب من یشاء پارسی یار حق باش
نه یار باطل کلام تعاونوا علی البر والتقوی ولا تعاونوا علی
الاثم والعدوان پارسی هرچه خوری نیکو خور کلام فلینظر ایها
ازکی طعاما پارسی چون طعام خورید بیرون آیید کلام فاذا طعمتم
فانتشروا پارسی بگناه دیگران ما را عقوبت خواهی کرد کلام
اتهلکنا بما فعل السفهاء منا پارسی آمدی و آوردی کلام
جئت علی قدر پارسی مشت در تاریکی می اندازی کلام رجما
بالغیب پارسی جدل نادانسته میکنی کلام سفها بغیر علم

پارسی مبطل راحت نرسد کلام فبهت الذی کفر پارسی اکنون حق
ظاهر شد کلام الآن حصحص الحق پارسی دعوی ایشان معنی ندارد
کلام لولا یأتون علیهم بسلطان بیّن پارسی سخن نه باندازهٔ
خود می گویند کلام کبرت کلمةً تخرج من افواههم پارسی سخن خطرناک
میگویند کلام انکم لتقولون قولاً عظیما پارسی هر کس پیشش
نهادی دارد کلام ولکل وجهةٌ هو مولیها والله اعلم

القسم الثالث فی الحکایات المرتبطة بالآیات یشتمل علی ثمانیة فصول الفصل الاول فی ذکر الانبیاء والکرام

حکایت آورده اند که آن شکوفهٔ بستان نبوت و زینت آسمان
مروت حسن بن علی علیهما السلام روزی از برای تفرّج
بصحرا بسیار گشته بود و آتش اشتهاء طعام در طبیعت او
مشتعل شده چون بمنزل شریف خود رسید بتعجیل طعام خواست
پرستاری که متعیّن شغل مطبخ و متکفّل شرایط طبخ بود عجالهٔ
وقت بطبقی نهاد چون بقرب مجلس رسید دهشت حضور و
لمعهٔ نور بران بیچاره غالب گشت از تحاشی در دستش بد بداد

آمد

١٧ آمد و تزلزلی در قدمش ظاهر گشت و کاسه بر کتف مبارک امیر المومنین
ریخت حسن رضی الله عنه بنظر سیاست در وی نگاه کرد گونهٔ جبا
برچهرهٔ آن بیچاره متغیر شد گفت آه ترسم که باتش غضب
او سوخته شوم و در دام انتقام او آوبخته آیم الهام الهیش
تلقین کرد تا زبان بروایت این آیت برگشاد که الکاظمین
الغیظ حسن گفت خشم فرو خوردم پرستار گفت والعافین
عن الناس حسن گفت از تو درگذاشتم و این کار نابوده
انگاشتم پرستار گفت والله یحب المحسنین حسن گفت
ترا از مال خویش آزاد کردم

حکایت وقتی یکی از ابناء دنیا
در بغداد که نعمت دنیعٔ بود و بمحنت رسیده ایامی برنج و مشقت
می گذاشت و عمری زار و روزگار بفاقه می گذرانید روزی
در بازار بزازان بر در دکان ابن الرئیسی القرشی آمد و ملاحظت
اعمال او میکرد تا ابن الرئیسی تختهٔ جامه منقوش بخانهٔ خود
فرستاد حیلتی ساخت و انگشتری او بدست آورد و در بازار
شد و مرغی خرید مسمّن و منی خرید برنج پاکیزه و کوزهٔ خرید نبات

خوزی بنسیه بخرید و در زنبیلی نهاده بدر سرای ابن الدسی آمد
و حلقه بزد کنیزکی بیرون آمد گفت این زنبیل بگیر که خواجه فرستاده
است و کذبانو را بگو که فلان تختهٔ جامه که فلان کس آورده است
بده که خواجه میخواهد و اینک انگشتری بنشان فرستاده است
کنیزک انگشتری و زنبیل بستد و پیش کذبانو برد و احوال باز
نمود کذبانو گفت که برو بگوی که ما بکسی که آشنا نباشد چیزی نمی
دهیم مرد گفت پس زنبیل و انگشتری بمن باز رسانید و این حدیث
را نابوده انگارید کذبانو گفت ما را عادت نبوده است که
بی اجازت خواجه چیزی از خانه بیرون فرستیم گفت نابود بدتر
ازین نبود که تختهٔ جامه بدست نیامد و انگشتری و کالا در
بای افتاد بعد از مدتی فقرش بغایت رسید و فاقه بنهایت
انجامید بنزدیک ابن الدسی آمد و گفت در سرّ که آن محتال که قصد
نعمت و اموال تو کرده بود منم خدای عزّ و جلّ مال حلال تو
نگاه داشت بدانک آن برنج و مرغ که برای تو بردم بنسیه
برگرفته ام واکنون در رنج و مطالبت آن مانده ایم اگرچه مردی
سرگشته

سرگشته ام اما از کرده برگشته ام و این آیت برخواند کلام
وان تبتم فلکم رؤس اموالکم لا تظلمون ولا تظلمون ابن
الدسی را از لطف استدعا و حسن معاودت او خنده آمد
و وقتش خوش شده بهاء کالای او بداد و گفت بعد ازین
هرگاه که محتاج گردی بنزدیک من آی و پیش احتیال منمای
حکایت رسم ملوک غزنین چنان رفته بود که محتسبان شهر را
دست قوی داشتندی و احکام شرعی بدیشان بازگذاشتندی
چنانک با هر که باشد هر چه خواستندی بتوانستندی
کرد و هر مستی که در شارع شهر بگرفتندی حدود شرعی بر او
اقامت کردندی و زجری بلیغ رسانیدندی قاضی مسعود شه
یکی بودست از شعرآ غزنین اتفاق را وقتی از اوقات در
زمستان سرد بواقعهٔ گرفتار شده است از خرابات بدر افتاده
بود همی رفت در کویی که مفرّی و گریزگاهی نبود با محتسب شهر
مقابل افتاد هر چند بنگرید روی گریز ندید متردد می بود تا محتسب
بدو رسید این آیت برخواند واذا مرّوا باللغو مرّوا کراما

محتسب دیباجهٔ زیبا داشت موی سنجاب بر وزده بر پشت او
نهاد و گفت کلام هذا عطاؤنا فامنن او امسک بغیر حساب
الفصل الثانی من ذکر البخلاء واللئام وغیرهم
حکایت ابوالحرث نشوی را گفتند که فلان کس ترا خلعت
جامهٔ بخشید گفت اگر یعقوب نبی جملهٔ انبیا را بپیش او
برد و جملهٔ ملائک را در ضمان کند و ازو سوزنی عاریت
خواهد تا آن دریغ پیراهن یوسف که قدّ من دبر بدو
بدوزد ندهد مرا جامه چون دهد حکایت بخیلی را از زیر
کاسه و کوزهٔ می ریخت از زیرگر گفت بر کوزه چه نویسیم
گفت بنویس فمن شرب منه فلیس منی گفت بر کاسه چه
نویسیم گفت بنویس ومن لم یطعمه فانه منی والله اعلم
حکایت بخیلی را پرسیدند که درویشانرا که بدر وثاق تو آیند
چرا ایشانرا نان ندهی گفت انطعم من لو یشاء الله اطعمه
بندگان او بند اگر خواهد بدهد مرا با این فضولی چه کار
حکایت بخیلی را پرسیدند که از قرآن کدام آیت دوستتر

مداری

میداری گفت این آیت ولا تؤتوا السفهاء اموالکم
حکایت بخیلی را لقمهٔ نان از دست بیفتاد سگی در ربود
بخیل هر چند دوید در پی سگ نرسید باز گشت واشک
از دیده می بارید گفتند شیخا چه افتاده است گفت که
کلام انما اشکو بثی وحزنی الی الله قصهٔ این غصه جز
بخدا راست نباید که سگ او آفریده است والله اعلم
حکایت ابوالعینا شاعر چون از همدان باصفاهان شد
اتفاق آن روز که بدر شهر آمد جماعتی از کودکان بر در
دروازه جنگ سنگ همی کردند سنگی بر سر ابوالعینا آمد
سرش بشکست آشنائی داشت بسی طلب کرد تا او را بدست
آورد نیافت مانده و رنجور و گرسنه جائی فرود آمد همه شب
در انتظار چیزی خوردنی می بود هیچکس در حق او تکلفی ننمود
دیگر روز برخاست و نزدیک مهلب وزیر شد مهلب ازو
پرسید که فی ای یوم دخلت البلد یا اباالعینا یعنی
کدام روز درین شهر آمدی گفت کلام فی یوم نحس مستمر

گفت در کدام ساعت گفت کلام فی ساعة العسرة گفت
کجا فرود آمدی گفت کلام بوادٍ غیر ذی زرع و آنکه
احوال شرح داد مهلب بخندید و بفرمود تا وثاقش معیّن
کردند و همه برگ او بدادند چنانک لایق بود والله اعلم

الفصل الثالث فی بدایع نکات النسوان

حکایة عبد الرحمن ارموی که صاحب اندلس بود گفت
بسفر حجاز می شدم چون ببغداد رسیدم نخاس برده را گفتم
از برای من کنیزکی شایسته که مرا در راه مونس باشد بخر
کنیزکی بر من عرضه داد در غایت حسن و نهایت جمال
چنانک چشم در ملاحت صورت او خیره می شد و خاطر بدو
نیک مایل می بود گفتم ای کنیزک ترا چه نامست گفت مکّه
گفتم الله اکبر قد قرب الطریق راه بر من نزدیک شد
دستور باشد تا بر حجر اسود تو بوسه دهم گفت هیهات
کلام لم تکونوا بالغیه الا بشق الانفس تا خرج درم
و رنج قدم نبری بحریم این حرم نتوان رسید والسلام

حکایة جون

حکایة جون مامون خلیفه نوران بنت الحسن بن سهیل را
بخواست آن شب که زفاف خواست بودن نوران را عذر
زنان بدید آمد مامون خواست تا بدو مقاربت جوید
قالت یا امیر المومنین کلام اتی امر الله فلا تستعجلوه
مامون بداشت از پیش او بدر آمد و از حسن استعارت
او نیک بعجب آمد و بپسندید حکایة هارون الرشید را
کنیزکی بود فایزه نام بحلیت ملاحت و زیور فطنت
معروف و موصوف وقتی هارون او را در وقت خلوت
بطریق طیبت با او گفت تا از قبلی طهرک ای یکزمان نشست
نمی نمائی فایزه گفت یا امیر المومنین اما سمعت قول الله
سبحانه و تعالی کلام فأتوهن من حیث امرکم الله
با زنان خود راهی روید که حق فرموده است هارون
گفت اما سمعت قول الله تعالی کلام نساؤکم حرث
لکم فأتوا حرثکم انّی شئتم فایزه را گفت نشنیده که گفت
زنان شما کشت زار شما اند از زنان راه در آئید که شما را باید

فابوده گفت یا امیر المؤمنین هذه آیة منسوخة بقوله تعالی
کلام وأتوا البیوت من ابوابها ما فضحك الرشید و
تعجب من حدة ذکائها وزاد فی حبها واکرامها هارون بخندید
وآن قوت جواب او بپسندید وازان کیاست طبع و
لطافت خاطر او متعجب شد ودر مهر ودوستی او بیفزود
ودر حق او بسیار تشریف فرمود ومواعید خوب کرد وام
حکایة مهلب بن ابی صفره چون بدیعهٔ معینه را بخواست
شبی بمعاشرت مشغول شدند مهلب خواست که از معاشرت
بمباشرت پردازد بدیعه را عذری معهود که آن حالت زنان
بدید آمد گفت نازی عصم الله لا مر وفار التنور ما آب از
چشمه برجوشید مهلب گفت کلام ساوی الی جبل یعصمنی
من الماء حکایة اصمعی روزی در دکان میوه فروشی می
گذشت مرغان مسمن دید از معالیق دراو بخته وطبقهای
سیب اصفهانی وسپیدها انجیر وزبیری وکوارها انگور رازقی
ومانها انار ملیسی نهاده وزنی در زینت جمال وکسوت کمال

بران

بران جایگاه نشسته اصمعی از روی تعجب زبان بمداحی
برگشاد وگفت کلام وفاکهة مما یتخیرون ما ولحم طیر مما
یشتهون ما وحور عین کامثال اللؤلؤ المکنون ما آن زن
روی با اصمعی کرد وگفت کلام جزاء بما کانوا یعملون ما
یعنی این سزای کسی است که بخرد نه سزای کسی که بنگرد والسلام
حکایة ابو العباس سفاح روزی نزدیک حرم ام سلمه
درآمد سلمه پیش او بر نخاست ابو العباس گفت که نازی
دخلت علیک وما تجشمنی بالقیام با ام سلمه نزدیک تو درآمدم
وحرمت من بقیام بجای نیاوردی قالت کیف اقوم
وهذه الانهار تجری من تحتی ارادت به حالت العهود من
النساء حکایة وقتی هارون الرشید را خبر دادند که فلان
ناطقی کنیزکی دارد که ارحام ایام بحسن سیرت ولطف
صورت او دیگر نزاید هم خدّ دلو باشد با ماه آسمان برابری
کند وهم قدّ جان فزایش با سرو بوستان هم سری نماید اما
رفق معاملت وسبق مجاملت ناطقی دل از دست او ببرده

و ناطقی نیز دل و جان در مهر او سپرده غیرتی در باطن هارون
کار کرد که ای عجب چنین کنیزکی در بغداد جز خدمت مرا
نشاید چرا باید که روزگار او را بدیگری رساند در وقت کسی
بناطقی فرستاد که شنیدم که کنیزکی شایسته داری باید که او را
بنزدیک ما آری ناطقی چون پیغام خلیفه بشنید از رنج بر خود
به پیچید و با لبی خشک و دیده تر بخانه دوید کنیزک چون خواجه را
بران حالت بدید گفت ای خواجه چه بوده است که قد صنوبر
چون چنبر کرده و چه افتاده است که خد معصفر را مزعفر
کردانیده گفت چه باشد ازین بدتر که **بیت**

خوش بود مرا با تو زمانه نگذاشت ها آسوده بدم با تو فلک نپسندید

و قصه باز گفت گفت سهلست اگر این کس اهلست مرا بنزدیک
او فرست خیال کنم که دل تو ازین غم بپردازم چون کنیزک
را پیش هارون بردند هارون را از حسن خلقت او نیک
خوش آمد گفت ای کنیزک شنیدم که چون آواز تو در پرواز
آید خرد از دل و جان مستمعان بر باید لطف نغمه تو بر این

صفت

صفت است کنیزک گفت **کلام** یزید فی الخلق ما یشاء **ها** هارون
گفت جواب سوال ما از قرآن میدهی مگر بر معانی او سواری
گفت **کلام** هذا من فضل ربی **ها** هارون در ان گفتار لطیف
و دیدار ظریف او متعجب بماند گفت چه باشد که از چنین
لذت آواز خود ما را بشنوانی و عشری از کلام کریم بخوانی
کنیزک خدمتی کرد و این آیت بدایت کرد و گفت که
بسم الله الرحمن الرحیم ان هذا اخی له تسع و تسعون
نعجة ولی نعجة واحدة **ها** هارون چون این آیت بشنود
حال او بدانست آب در چشم او بگشت گفت ای کنیزک همانا
که خواجه را دوست میداری که قصه درد او می نگاری گفت
کلام والف بین قلوبهم **ها** هارون را دل برو بسوخت
و گفت **کلام** لا تخافی ولا تحزنی انا رادوه الیک در وقت
تخته جامه بدو داد و بنزدیک خواجه اش فرستاد والله اعلم

الفصل الرابع فی ملح الالفاظ عن الغلمان و امثاله

حکایة هارون الرشید چون عباس را از واسط آورده بود

هر بار که چشم او بر عباس افتادی دل تنگ شدی و گره
در ابرو آوردی از بهر آنکه فایزه حبشی بود و عباس
بدرنگ مادر بود روزی یکی را که دعوت نبوت میکرد
بنزدیک هارون آوردند هر چند گفتند از دعوی برنگشت
هارون بفرمود تا او را بر چوب کشیدند فرزندان او
پیش او صف زده بودند عباس را در آن وقت
هشت سال بود و زبر دست همه فرزندان ایستاده بود
چون فریاد و استغاثت آن مدعی بدید روی بدو کرد و گفت
کلام فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل هارون
چون از عباس این سخن بشنید رویش از شادی بر افروخت
و گفت حقا بقول علیه السلام تازی اولادنا اکبادنا
بعد از ان یکبارگی عنانش از پیش خود دور نگذاشت و از
فرزندان دیگرش نیکوتر داشت والله اعلم
حکایت داود ربیع حلوانی میگوید که بدیع همدانی که
در ایام صبا و عهد کودکی بجراءة زبان و فصاحت بیان
درمحافظت

۷۲
در محافظت و ملاطفت تازی و پارسی جهان معروف و
موصوف شد که در مجلس بزرگان ذکر او بردن گرفتند و
در مشاعر و محاورات روزگار مبادرت نمودن گرفت
در هوس دیدار او برخاستم و از حلوان بهمدان آمدم گفتند
که او این ساعت بمکتب ادب باشد چون بمکتب رسیدم
بدیع را دیدم که می آمد در مقدار سالی دوازده در منصب جمال
تمام و غلامی لطیف صورت هم درس او خریطهٔ کتاب او
برگرفته و برابر او می آمد گفت بعیان دیدم آنچه شنیدم
از حرکات لطیف و سکنات ظریف او حالتی در من پدید
آمد آواز دادم که علیک عین الله ه بر فور جواب داد
که کلام لا تمدن عینیک گفتم ه وصورکم فاحسن صورکم
خوبت آراست ای غلام ایزد ه چشم بد دوخته بنا میزد
همی نشناسی در من نگاه کرد و گفت کلام وفی انفسکم افلا
تبصرون ه و در گذشت من از جراءة زبان و فصاحت بیان
او متعجب ماندم والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب ه

حکایت محمود وراق را دو پسر بود یکی خرد و دیگری بزرگ
هر دو از مکتب پیش پدر آمدند محمود پسر بزرگ‌تر را
پیش خواند و جبه و دستاری در وی پوشید غیرتی در باطن
پسر خردتر اثر کرد این آیت برخواند کلام انما
اموالکم واولادکم فتنة یعنی مال تو و فرزند تو فتنه است
محمود بخندید و گفت الست ولدی یعنی تو هم فرزند منی
رکنی از فتنه تو باشی گفت کلام وما یستوی الاعمی و
البصیر ولا الظلمات ولا النور ولا الظل ولا الحرور یعنی محمود
ازان سرعت جواب و فوت خاطر پسر متحیر شد و بسیار
ثنا برخواند بفرمود تا جبه و دستاری به ازان در وی پوشیدند

الفصل الخامس فی تعبیر الرؤیا

حکایت یکی از خلفا که امیر المومنین علی را رضی الله عنه
دشمن داشتی وقتی اورا بخواب دید که میان آتشی نشسته
بود معبر را بخواند تعبیر این خواب از وی سوال کرد معبر گفت
این کس باید که پیغمبری باشد یا امامی گفت بچه دلیل گفت

بذان

بذان دلیل که خدای تعالی می فرماید کلام بورک من فی النار ومن
حولها ان خلیفه از دشمنی امیر المومنین توبه کرد والله اعلم
حکایت شمویل یهودی را در ایام امیر المومنین عمر رضی الله عنه
بخواب دید که جمعی از ملایکه بروی صلوات میدهند تعبیر
این خواب از معبری پرسید گفت زود باشد که در دین خدای
درآئی و در شریعت مصطفی علیه السلام یک هفته بر نیامد که آن
جهود مسلمان شد معبر را پرسید که بچه دلیل دانستی که من مسلمان
شوم گفت بدانک خدای تعالی میگوید کلام هو الذی
یصلی علیکم وملائکته لیخرجکم من الظلمات یعنی من الکفر
الی الایمان حکایت مردی در خواب دید که پستوری با وی
سخن گفتی نزدیک ابن سیرین آمد و از وی سوال کرد
گفت توبه کن که وفات تو نزدیک آمد گفت بچه دلیل
میگویی گفت بذان دلیل که خدای تعالی میگوید که کلام
واذا وقع القول علیهم اخرجنا لهم دابة من الارض تکلمهم
یعنی چون قیامت نزدیک آید و خلایق را وفات خواهد

بود سنوری بیرون آید و با مردمان بزبان فصیح سخن کوید
حکایت یکی بنزدیک ابن سیرین آمد و کفت در خواب دیدم
که بانک نماز می کنم کفت حج کنی دیکری همین سوال کرد
کفت تو ابدزدی بکیرند کفتند یک خواب را دو تعبیر مخالف
چرا میکنی کفت تعبیر مردم بحال مردم بکردد آن یک رنک
صالحان داشت تعبیر او حج کنم که حق تعالی می فرماید
واذن فی الناس بالحج وان دیکر هیئت مفسدان داشت
تعبیر او چنین کردم که خدای عزوجل میفرماید کلام
فاذن مؤذن ایتها العیر انکم لسارقون حکایت در ایام
ابو حنیفه رضی الله عنه یکی از خلفا ملک الموت را بخواب
دید ازو پرسید که بقیت عمر من چند مانده است ملک الموت
پنج انکشت اشارت کرد از هول آن اشارت از خواب
در آمد غمناک و تنک دل بفرمود تا معبران را جمع کردند و تعبیر
این خواب را از ایشان سوال کرد یکی میکفت پنجاه سال کفته
است دیکری میکفت پنجاه ماه کفته است و خلیفه را دل

برین

برین تعبیرها قرار نمی کرفت بنزدیک ابو حنیفه کس فرستاد
وازو سوال کرد ابو حنیفه کفت مراد ملک الموت از اشارت
پنج انکشت نفی پنج علم بوده است وی نموده است که خدای
عزوجل این پنج علم را بکس نداده است چنانک میفرماید
کلام ان الله عنده علم الساعة وینزل الغیث ویعلم
ما فی الارحام وما تدری نفس ماذا تکسب غدا وما تدری
نفس بای ارض تموت ان الله علیم خبیر این پنج علم است
که خدای تعالی دست خاطر خلایق از ادراک آن قاصر
کردانیده است و در تنزیل عزیز بخود اضافت کرده
خلیفه چون از ابو حنیفه رضوان الله علیه برهان این آیت
بشنود شاد کشت و اورا تشریفی فرمود لایق وی و اوام

الفصل السادس فی الاسولة الامتحانیه التی یقع فی القرآن

حکایت ابوبکر مجاهد روزی با شاکردان خود تفسیر
این آیت میکفت کلام ولقد صرفنا للناس فی هذا
القرآن من کل مثل ما درهمه عالم موجود نیست و نیز چیزی

در وجود آید از واقعات غریب وحادثات عجیب الا اسم
با معنی او با صفت او در قرآن عظیم مذکورست و کیلی از وکلاء
فخر الدوله وزیر انجا حاضر بوذ گفت برین کاروان سراها و
خانها و کیلم ذکر کاروان سراها وخانها در قران هست برفور
گفت هست در سورهٔ النور کلام لیس علیکم جناح ان
تدخلوا بیوتا غیر مسکونة فیها متاع لکم الایه جمله حاضران ازان
سرعت جواب او متعجب بماندند دیگری از شاگردان او
گفت امروز کبتری خریده ام و نیز مباشرتی رفته است و
ازان می ترسم که زن بداند ذکر این واقعه در قران هست
گفت آری و برفور این آیت برخواند کلام والذین
یؤتون ما اتوا وقلوبهم وجلة انهم الی ربهم راجعون
جمله حاضران ازان سرعت جواب لطیف واستخراج او
متعجب بماندند هم ابو بکر مجاهد را پرسیدند که در قران
سیزده آیت کجاست که دران واو نیست جواب داد که
بایدی سفرة کرام بررة الی قوله ثم شققنا الارض شقا

هم ازو پرسیدند که در قران ده حرف مرتب گسسته کجاست
گفت واذا اراو کان هم ازو پرسیدند که در قران ده حرف
پیوسته کجاست که در وی الف نیست گفت لیستخلفنهم
هم ازو سوال کردند که چهار آیت کجاست که در وی الف نیست
گفت قتل کیف قدر ثم قتل کیف قدر ثم نظر ثم عبس وبسر
هم ازوی پرسیدند که کذام آیت است در قران که در وی نیست
و یک حرف بی عجم است والهکم اله واحد لا اله الا هو
این همه در یک مجلس در فور جواب داد والله اعلم بالصواب
حکایت علی ابن عیسی میگوید که روزی از ابو بکر مجاهد
درخواستم که بخانهٔ من آید اجابت کرد چون بنشست شبلی
بر در آمد گفتم در ای ابن المجاهد گفت ساکنه الساعة
همین ساعتش خاموش کنم و عادت شبلی چنان بوذی که
هر جامهٔ که در پوشیدی بموضع از وخرقه کردی چون شبلی
در امد ابن المجاهد گفت این فی العلم افساد ما ینتفع به کجاست
در علم بزیان آوردن چیزی که ازو منفعت گیرند شبلی گفت

ای فی العلم **کلام** وطفق مسحًا بالسوق والاعناق یکجا است
اسب را که آلت غزا وست بی بریدن ابن المجاهد خاموش
شد گفتم یا ابا بکر تو میخواستی که او را خاموش کنی او باری ترا
خاموش کرد **حکایة** هم درین مجلس شبلی ابن مجاهد را گفت
امروز در علماء وقت در علم قران ممتاز و مستثنی تو ی کجا است
در قران که دوست هر دوست را عذاب نکند ابن مجاهد هر چند
ی اندیشید آیتی موافق این معنی ندید یکی از حاضران گفت
یا ابا بکر تو بگوی شبلی گفت بدعوتی بگویم گفت بدهم شبلی گفت
بسم الله الرحمن الرحیم وقالت الیهود والنصاری
نحن ابناء الله واحباؤه قل فلم یعذبکم بذنوبکم ابن
المجاهد گفت کانی ما سمعت هذه الآیة گوئی هرگز این آیت
نشنیده ام **حکایة** حسن بصری را پرسیدند که فردا
اطفال مشرکان کجا باشند گفت در بهشت گفتند بچه دلیل
گفت بدان دلیل که خدای تعالی میفرماید **کلام** لا یصلیها
الا الاشقی الذی کذب وتولی هـ در آتش نرسند مگر کسانی

که برمن

که بر من دروغ کرده باشند و از من بد بگری رفته و اطفال
مشرکان این هر دو نکرده اند لا جرم بهشتی باشند والله
حکایة بو عبیده را گفتند که مردی ثلث مال خود با آل
فلان وصیت کند فلان داخل باشد گفت ای سبحان الله
که حق تعالی میفرماید **کلام** ادخلوا آل فرعون اشد العذاب
نه فرعون با ایشان **حکایة** وقتی یهودی را در ایام
مامون با زنی مسلمان در ماه رمضان که فاحشه بود بگرفتند
یهودی مسلمان شد فقهاء اسلام گفتند الاسلام یمحو ما قبله
الاسلام جمله گناهان را محو کند و کشتن نیز از وی برخیزد
مامون بعلی بن موسی الرضا رضوان الله علیه کس فرستاد
که یا ابن رسول الله درین واقعه چه میگوئی گفت بفرماید
تا او را بکشند که ایمان او ایمان یاس بوده است از ترس
این کلمه گفته است و این آیت بحجت آورد که **کلام**
فلم یک ینفعهم ایمانهم لما راوا باسنا هـ مامون خلیفه بفرمود
تا او را بکشتند بر موجب این فتوی والله اعلم بالصواب هـ

الفصل السابع فی المکاتبات والمراسلات الشریفة

حکایة حسن بن وهب بمتوکل رقعه نوشت ووکالت
دار الخلافه که در نواحی بغداد بوذ درخواست متوکل اجابت
نکرد ویکی را از ترسایان بتکفل آن مهم نصب کرد هم حسن
بن وهب رقعهٔ دیگر نوشت ودرو یاد کرد بسم الله الرحمن الرحیم
لا یتخذ المؤمنون الکافرین اولیاء من دون المؤمنین
جون رقعه بمتوکل داذند در وقت ترسا را معزول کرد وشغل
بدو تسلیم فرموذ حکایة یکی از خلفا را وزیری بوذ نام
وی کثیر خلیفه بروی متغیر شد بفرموذ تا اورا محبوس
کردند روزی از حبس رقعهٔ فرستاذ ودرو یاذ کرد من
عند عبدک کثیر کلام والله یعفوا عن کثیر جون قصه
بر خلیفه رسیذ بر ظهر نوشت کلام لا خیر فی کثیر
حکایة بو عبد الله نوابه با بو محمد رازی رقعه فرستاد
واورا بدعوت خواند وقاضی بو محمد را آن زمان درد جشم
بوذ بر پشت رقعه نوشت که دعاگوی در رنج رمد مانده است

ولفاه فرح ولکن کلام لیس علی المریض حرج جون رقعه
با بو عبد الله رسیذ قال عذره احسن من اجابته گفت
لطافت اعتذار او بهتر از سرعت امتثال والله اعلم
حکایة سیف الدوله جعفر زرقار را بعمل حله فرستاد
بعد از مدتی اهل حله برو خروج کردند جنانک اورا
خوف هلاکت بوذ در گوشهٔ خانه مختفی ومستوری بماند
بسیف الدوله جعفر زرقار نامهٔ نوشت که ابد الله الامیر
کلام ان القوم استضعفونی وکادوا یقتلوننی فلا تشمت
بی الاعداء بفرماید دانست که آن قوم سزاوار من نبافتند
وباتلاف مال وافساد حال من شتافتند الله الله مرا بکام
دشمنان مدار ودر میان این قوم ستم کار مگذار جون قصه
بسیف الدوله رسیذ ملک جواب نوشت که کلام
سنستدرجهم من حیث لا یعلمون حکایة یکی از امرا
خدمتی بملکی از ملوک نوشت ودران نامه اثر عصیان فرموذ
ملک جواب نوشت بسم الله الرحمن الرحیم خدمت تو رسید

ومضمون آن معلوم شد والجواب کما قال الله تعالی
ارجع الیهم فلنأتینهم بجنود لا قبل لهم ولنخرجنهم منها اذلة وهم
صاغرون **الفصل الثامن فی الحکایات المتفرقة**
حکایة چون اسماعیل بلال را بوزارت نشاندند ابو العینا
ترتیب خدمت و شرایط محمدت او در ایام تهنیت نگاه
میداشت و در محافظت آداب تعظیم و در مواجب توقیر توقیر
تقصیر نمیکرد اتفاقا دران مدت از مبرت و عاطفت بدو
هیچ چیز نرسیده بود پس روزی بنزدیک او درآمد و گفت ابد الله
الامیر و ادخر کی هست طفل دی روز روی فرامش کرد و گفت این
وزیر که کمر خدمت او تنگ درمیان بسته دار از جهت خدمت او
طمع از مبرت دیگران گسسته چون ترا بیند در روی تو احترازی
داشت و استبشاری نماید گفتم نه گفت چون غایب شوی ترا بمکرمتی برسد
گفتم نه فقالت **کلام** یا ابت لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی
عنک شیئا وزیر چون این سخن بشنید بخود نشو بر خود و از خجالت
برپای خاست و گفت یا ابا العینا بدین قدر بسنده کن و حاجتی که

داری

داری عرضه کن چیزی که مطوع و ملتمس او بود بخواست در وقت
اجابت کرد و بفرمود تا بتمام و کمال بوی رسانیدند والله اعلم
حکایة آورده اند که موسی بن عبد الملک الرباب یکی را از
دوستان ابو العینا بتهمتی حبس فرمود و مطالبتها سخت کردند
تا در تشدید و مطالبت هلاک شد مدتی پنهان میداشتند وی گفت
از زندان بگریخت روزی یکی ابو العینا را پرسید که ازان دوست
محبوس چه خبر داری گفت **کلام** فوکزه موسی فقضی علیه این سخن
بموسی بن عبد الملک بردند بفرمود تا ابو العینا را حاضر آوردند
گفت یا ابا العینا زبان از من کوتاه میکنی یا به بینی انچه بینی
ابو العینا گفت **کلام** تریدان تقتلنی کما قتلت نفسا بالامس
پس موسی ابو العینا را تلطف نمود و گرامایه داشت و ادم
حکایة ابن المجاهد بمسجدی از مساجد باب الطاق نماز
بامداد امامت میکرد این آیت میخواند **کلام** ما قطعتم
من لینة او ترکتموها قائمة علی اصولها اینجا رسید فرو
ماند مکرر میکرد یادش نمی آمد و کسش یاد نمی داد این آیت

برخواند کلام الیس منکم رجل رشید ؛ کس فهم نکرد که این آیت
بخواند کلام ردوها علی یکی ازجا غنیان بدانست بقیت آیت
راکه فراموشش کرده بوذ یاذش داذ فباذن الله آنکه نماز
تمام کرد حکایة ابو العینا را پرسیدند که پسران وهب را
چه میگوئی گفت کلام وما یستوی البحران هذا عذبٌ
فراتٌ وهذا ملح اجاج ؛ یعنی سلیمان فاضل ترِ یکی بصلاح
موسوم ویکی بفساد گفتند بچه معنی گفت کلام افمن یمشی مکبًّا
علی وجهه اهدا امن یمشی سویًّا علی صراط مستقیم والله اعلم
حکایة علی بن حسن گوترکی ابو طیب باخرزی در روزی
سرد پیش رئیس ابو الحسن درآمذ و در پیش او کانونی آتش
نهاده دیذ و غلامی مرغی میکردانید فقال السلام علیک
ایها الشیخ الرئیس کلام بورک من فی النار ومن حولها
جمله حاضران ازاحسن استعارت او خوش آمد و متعجب شدند
حکایة امیر المومنین حسن ابن علی رضوان الله علیهما
عادت داشتی که زن بسیار خواستی وزوذ بگذاشتی گفتند

ای سلاله نبوی چرا چنین میکنی گفت زیرا من غنا دوست
دارم پس نکاح میکنم که خدای تعالی در قرآن مجید میفرماید
ان یکونوا فقراء یغنهم الله من فضله ؛ و طلاق میدهم که
خدای تعالی میفرماید کلام وان یتفرقا یغن الله کلا من سعته
پس در هردو حالت غنا می طلبم حکایة بوفتی که جعفر
بن محمد الصادق درگذشت منتسمی از روی شماتت یکی را
از شیعه او گفت مات امامک یعنی جعفر بن محمد شیعی جواب
داذ کلام قال فانک من المنظرین الی یوم الوقت المعلوم
حکایة حماد مسیحی یکی بوذ از مقلحالان اصفهان روزی
چند در خدمت مهلب بعمل فارس شد بعد از مدتی با تجمل بسیار
باصفهان باز شد بلیغ کاتب اورا در بازار دید که با آن
کوکبه می آمد این آیت برخواند کلام هل اتی علی الانسان
حین من الدهر لم یکن شیئًا مذکورًا ؛ حماد برفور جواب داد
کلام کذلک کنتم من قبل فمن الله علیکم حکایة منصور
شیرازی و ابو بکر ادیب خوارزمی در صدر فخر الدولة در مسیله

مناظره میکردند منصور در دفع الزام ادیب را گفت کلام
انما یفتری الکذب الذین لا یؤمنون بآیات الله واولئک
هم الکاذبون فخر الدوله را از سرعت جواب وحدت خاطر
او نیک عجب آمد حکایة فقیه ابو سعید صعلوکی در روزی
سرد بنزدیک قاضی حرمین در آمد واز دور بنشست ودر پیش
قاضی آتش میسوخت قاضی گفت ایها الفقیه الی النار سوی
آتش آی ابو سعید خدمت کرد وگفت القاضی اولی بها
صلیا یعنی قاضی بآتش اولیتر حکایة هشام بن عبد الملک
را گفتند فلان در حق تو چنین سخنی گفته است هشام فرمود
تا او را حاضر کردند چون بپیش هشام در آمد زبان بحجت بگشاد
هشام گفت ای مرد ترا هنوز سخن می رسد مرد گفت قال الله تعالی
یوم تأتی کل نفس تجادل عن نفسها فردا هر تنی با خدای
عز وجل جدل می تواند کرد با تو سخن در تمهید عذر نتوان
گفت هشام گفت کلام واصفح عنه واز او در گذشت
حکایة بوقتی مرغزی از خراسان بعراق رفت یکی از خدم

او بباز گشتن اجازت خواست یکی از حاضران این آیت بخواند
کلام انما یستأذنک الذین لا یؤمنون بآیات الله
کسانی که از تو دستوری میخواهند بباز گشتن نه بخدای ایمان
دارند ونه بتو اعتقاد چون بو مسلم این آیت بشنود بنیک در خشم
شد وقصد هلاک این دستور خواهنده کرد آن جوانمرد چون دید
که بو مسلم متغیر شد گفت ایها الامیر هذه الآیة منسوخة بقوله
کلام فاذا استأذنوک لبعض شأنهم فأذن لمن شئت منهم
چون بو مسلم این آیت بشنید سکن غضبه واذن له بالانصراف
در حال خشم او برفت واجازت داد بباز گشتن حکایة
سیف الدوله ترکی در عهد معتصم والی شام بوذ ونیک ستابش
وقاهر او منتقم بوذ بعضی قلعها در نواحی شام خراب کرده بوذ
وفتنی بدو انها کرده بودند که اهل فلان قلعه از قلاع این
حدود بر تو عاصی گشتند لشکری ساخته تا ختن برد سحرگاه
بدان قلعه رسید بفرمود تا باواز بلند این آیت برخواندند
کلام وکم من قریة اهلکناها فجاءها بأسنا بیاتا او هم قائلون

باسبانی از بالای قلعه آواز داد که **کلام** و ما ربک لیهلک القری
بظلم و اهلها مصلحون **حکایت** یکی از همسایگان پیش اصمعی
درآمد و دو درم وام خواست اصمعی گفت شاید اما گروی باید
مرد گفت ای سبحان الله مدتی است که در جوار تو می باشم مرا بدو
درم سیم استوار نمی داری و حق مجاورت من چنین میگزاری
اصمعی گفت ای جوانمرد ترا استوار می دارم اما سنت خلیل
نگاه میدارم حیث قال **ولکن لیطمئن قلبی** گفت خداوندا
باور میدارم اما میخواهم که دلم قرار گیرد **حکایت** گویند اول که
صاحب ابو بکر خوارزمی را با قوت فصاحت و قدرت عبارت
در نظم و نثر بدید و آن جرات زبان و بسطت بیان او در تشریح
علوم بشنود نیک بپسندید از ابو بکر سوال کرد که یا ابا بکر
نزدیک من چند خواهی بود گفت **ما دامت السموات والارض**
حکایت صاحب بفرمود که هارون را سرای نو بنا کردند آن
روز که دران سرای بار داد ابو الهذیل درآمد از وی پرسید
کیف تری دارنا سرای ما را چون می بینی قال **جنة عرضها**

السموات

السموات والارض اعدت للمتقین هر تحفه که آن روز آورده
بودند همه را فرمود تا بدو دادند **حکایت** در عهد سلطان
کریم ابرهیم چون منشطب را برسالت بغزنین فرستادند آن روز
که بغزنین درآمد سلطان ابرهیم بدر کوشک استاده بود ندمای
دولت و فضلای مملکت را حاضر کرده وی فرموده تا چیزی لایق
بگویند که بر در سرای نوان نوشت هر کس بر قدر فکرت خود تازی
و پارسی نظم و نثر فکرتی میکردند سلطان را دل بران قرار نمی گرفت
درین بودند که منشطب در رسید و شرط تحیت و ادب و خدمت
بجای آورد سلطان گفت خواجه امام ما را کلمتی باید که رقم این
درگاه باشد و بر زوار ملک و قصاد این حضرت معبر عقیدت ما
باشد بر فور گفت بنویسید بسم الله الرحمن الرحیم **واذ جعلنا**
البیت مثابة للناس و امنا سلطان بفرمود تا از جوهری
که عزت داشت یکبار دهان منشطب را پر کردند **حکایت**
شنیدم که شمس المعالی بجرجان در کوشک سفالین حوض خانه
فرمود ساختن چون تمام شد فضلاء دولت خود را حاضر کرد

گفت چیزی بگوییذ که لایق این حوض باشد تا بر در و دیوار
او نقش کنند هر کس نظمی انشا میکردند و نثری و شمس ابو
المعالی را قولی از اقوال ایشان قبول نمی افتاد تا فرزندی
بزرگ او درآمد ایشانرا بدان حیرت بدید روی بنقاش کرد
و گفت بنویس بسم الله الرحمن الرحیم هذا مغتسل بارد
و شراب شمس ابو المعالی بفرمود تا دیهی که چهار هزار دینار
دخل او بوذ بذو و فرزندان او وقف کردند حکایة شنیدم که
سید ابو الحسن وصی همدانی میگویذ که چون از همدان بری رفتم
بحکم رسالتی که از رضی بفخر الدوله داشتم در راه تفکری میکردم
که چون بنزدیک صاحب درایم افتتاح سخن از کجا کنم درین فکرت
بوذم که صاحب باستقبال آمد و گفت مرحبا بالرسول ابن
الرسول و الوصی ابن الوصی گفت در حلاوت گفتار و ملاحت
دیدار او متحیر بماندم این آیت برخواندم ما هذا بشرا ان هذا
الا ملک کریم او نیز بر فور جواب داد انی لاجد ریح یوسف
لولا ان تفندون حکایة کوشیار حکیم هم منجم بوذ و هم حکیم روز

اول که نزدیک نوح درامد نوح از محمد عبده پرسیذ که وزیر بوذ
و فاضل و یگانهٔ عهد خویش که این چه کسیست محمد عبده گفت
لا غیب السموات و الارض یعنی منجم است و طبیب و امام
حکایة چون بو محمد وزیر را از دختر فضل پسری آمد ابو سلیمان
خطابی بتهنیت درآمد و گفت شنیدم که در چمن جلال نهال اقبال
جمال برست و در بوستان کمال شکوفهٔ آفتاب بشکفت و ما
جعله الله الا بشری لکم جمله حاضرانرا از تضمین این لطایف
او خوش آمد حکایة فضل کاتب بدر سرای ابن لنکک مصری
رسیذ در ابن لنکک بسته بوذ از شکاف در نگاه کرد ابن لنکک
را دیذ انگشت بر نمکدان بسری امرد لطیف می زد فضل را از حلاوت
آن آب در دهان آمد و آواز داذ و گفت فکلوا منها و اطعموا
البائس الفقیر ابن لنکک از درون خانه آواز داد و گفت
ان الله حرمهما علی الکافرین حکایة مامون نصیب موصلی را
پرسیذ که دعوت اسحق چون دیذی گفت بئس الشراب و ساءت
مرتفقا گفت سرائی بذو و بقالی دون گفت دعوت خامان

جون با فتی گفت يطاف عليهم بكأس من معين بيضاء لذة للشاربين
وعندهم قاصرات الطرف عين كأنهن بيض مكنون حکایه روزی یکی از اعمال
بصره همسایکان خودرا دعوت کرده بود و خود بر سر خوان حکایت
میکرد یکی از مهمانان گفت والله ما این ساعت چنانیم که خدای
تعالی میکوید که سماعون للكذب اكالون للسحت

حکایه در پیش عبد الملک بن جبیل ذکر خرما و لوزینه همی رفت
که کدام خوشتر است خرما بپیش آوردند و بخوردند سر بر آورد و گفت
هذا خلق الله فاروني ماذا خلق الذين من دونه

حکایه چون عمید الدوله در کرت دوم بوزارت متقلدی
نشاندند القاب او بیفزودند و بفرمود تا بر مناشیر او این رقعت
نبوشتند خالصة لك من دون المؤمنين آن روز که در ایوان
سرای خود بنشست و ارکان دولت بتهنیت حاضر شدند تاج القراء
نشوی در آمد و این کلمه بر خواند وقال الملك ائتوني به استخلصه
لنفسي فلما كلمه قال انك اليوم لدينا مكين امين
جمله اعیان از این استعادت لطیف که موافق لغت وزیر بود

خوش آمد در وقت فرمود تا خلعتی فاخر چنانکه لایق او بود در پوشیدند

القسم الرابع في الابيات و الآيات اللايقة بها

رباعی

از بخت بیابم ای صنم کام آخر	لا تقنطوا من رحمة الله
وز کرده پشیمان شود ایام آخر	لعله يتذكر او يخشى
گردد فلک تند مرا رام آخر	عسى ربكم ان يرحمكم
وز کرده پشیمان شود ایام آخر	فتصبحوا على ما فعلتم نادمين

وایضا له

از دیدن برفت مایه بینایی	وابيضت عيناه من الحزن
دل زیر و زبر شد از غم تنهایی	يا اسفا على يوسف
جان نیز بلب رسید از شیدایی	وبلغت القلوب الحناجر
من ماندم و یکنفس چه می فرمایی	وافوض امري الى الله

ایضا له

هر روز بآزار منت رای دگر	الم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم
وندر سرت از جهان سودای دگر	قالوا انؤمن لك واتبعك الارذلون
هر دم بوصال تو تمنای دگر	عسى ان ينفعنا او نتخذه ولدا

جان میدهم و دل تو در جای دگر		یعرفون نعمة الله ثم ینکرونها

ایضا له

با من بموافقت دمی ننشینی		ولا یاتون الصلوة الا وهم کسالی
جز آنکه خلاف من بود نگزینی		فبدل الذین ظلموا قولا غیر الذی
دل رفت و دو دیده خون شد و تن بگداخت		وهن العظم منی واشتعل الراس شیبا
جان ماند کنون چه مصلحت می بینی		والامر الیک فانظری ماذا تامرین

ایضا له

بد میکنی و نیک طمع میداری		ویحبون ان یحمدوا بما لم یفعلوا
هم بد باشد سزای بدکرداری		وجزاء سیئة سیئة بمثلها

ایضا له

گر با تو وفا کنم نمی دارد سود		واذا انعمنا علی الانسان اعرض
ور با تو جفا کنم بیابد زاری زود		واذا مسه الشر کان یئوسا

ایضا له

عمری بنعیم زبان بگذاشته		فاما من ثقلت موازینه
در روضهٔ حسنت از دوم داشته		فهو فی عیشة راضیة

وله

اذا ما ضاق باب من امیر		فان الله اوسع منه بابا

وایضا له

کان مهر که اگر ضایعم رها کردی		که ضایعم نگذارد مسبب الاسباب
کان مهر گر اگر با زمانه ام از در تو		دری دگر نگشاید مفتح الابواب
وان تولوا فقل حسبی الله لا اله الا هو علیه توکلت وهو رب العرش العظیم
اذا لم یجزک الله مما تخافه		فلا الدرع مناع ولا السیف قاطع

رباعی

رنگ از دل مردمان نبرد آید کس		دو زیت نکاهد و نیفزاید کس
با آنکه خدا داد زبا بیند کس		وان در که خدا بست نگشاید کس
واذا اراد الله بقوم سوءا فلا مرد له		فرد
ترفع دنیانا بتمزیق دیننا		فلا دیننا یبقی ولا ما نرقع

رباعی

نه در خور مسجدم و نه در خور کنشت		ایزد داند گل من از چه سرشت
چون کافر درویشم چون قحبهٔ زشت		نه سیم و نه خوبی نه امید بهشت

مذبذبین بین ذلک لا الی هؤلاء ولا الی هؤلاء

اسراف مکن که حاجت باز آید فردات بهر حبیبس در هر خس
هم سخت مگیر بنز جو نانک نان تو نه پیند از نه کس

ولا تجعل یدک مغلولة الی عنقک فصل

جون حرکات وسکنات آدمی ظاهر او وانچه از ضمیر واوهام و فکرت وافهام او در وجود آید ونتایج آن هر یک ثمرهٔ لطیف است ونعمتی شریف که حق تعالی از کمال وقدرت وجلال وعزت خود بند کانرا کرامت کرده است ودر قرآن مجید بیان کرده که ولقد کرمنا بنی آدم واجب خان کند که هیچ آدمی را از تفکر واستخراج عدم باندازهٔ فکرت خویش خالی نماند حقوق شکر این نعمتها بذان چه تواند بکزارد تا شناسد که علم اولین وآخرین در ضمن قران مجید متضمن است وهر که خواهد که نزدیک خاص وعام وعالم وجاهل مقبول افتد بر صحت آن تالیف وتصنیف تمسک بدلایل وایات مصحف مجید کند تا نزدیک هیچ عاقل ادراک او محجوب نماند ودرستی

وراستی

وراستی آن پیدا آید چه انچه درین تالیف اتفاق افتاده است ومؤلف این کتاب در هر بابی وفصلی نطاق نطق برکشاده است در هر معنی استظهار واستعداد آن از کلام الهی والهام تلقین ربانی جلت قدرته وجلت کلمته جسته است وانتظار بکرم او چنانست که بعین رضا نکرد واکر خللی بیند دامن عفو براو بپوشاند چه آدمی از خلل وزلل خالی نیست ومولف این تذکره رایقین وحقیقت شده است که وفوق کل ذی علم علیم والله الموفق والمعین تم الکتاب بعون الملک الوهاب وصلی الله علی خیر خلقه محمد واله وصحبه اجمعین

[illegible] ۱۱۹۶ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] عالم وجاهل [illegible]

[illegible] بلا [illegible]

[illegible]

معشوق من که رشک مه و غیرت خورست — جانش فدا کنم که بدین پایه درخورست

در چابکی چو عقل مجرد مقیدست — در نازکی چو روح معلا مطهرست

از فرق تا قدم همه در نخ و نسیج — وز پای تا بسر همه در زیور و زرست

با دولت و سعادت و با شوکت و شرف — با عزت و کرامت و با زینت و فرست

همچو مه دو هفته و بر هفت ساخته — آن ماه بر سر آمده هفت کشورست

در شان فرق تا قدم او قصیده — گفتم چنانکه هر که شنیدش ثنا گرست

بشنو که نازک و خوش و مطبوع و دلفریب — موزون و دل و نغز و روان و دلکش ترست

اول چو شانه دست بمویش زدم که او — در نامه جمال چو توقیع بر سرست

فرقست یا ز جیب افق تیغ آفتاب — رخشنده همچو برق سر فرق خنجرست

یا خط صبح ثانی و یا راه کهکشان — یا در شب سیاه شهاب منورست

جعد شکنج طره طرار اوست آن — کز نکهتش دماغ دو عالم معطرست

زلفست یا دو دام دو زنجیر یا دو مار — یا سنبله دو خوشه دو عقرب دو پیکرست

A

یا صورت دو دال و دو جیم و دو لام الف — یا هیات دو هندوی دل دزد کافرست

یا دسته بنفشه و یا شاخ ضیمران — یا سنبل و قرنفل و یا مشک اذفرست

تاب و طناب دام دلاویز و سلسله — شام و شبه زره کرج و طوق جنبرست

یا جبین بچین و پیچ به پیچ شکن شکن — یا پاره پاره بند کمند معنبرست

گر پشت تا کمر که وز روی تا بپای — یا سرو قامتش بدرازی برابرست

بالای اوست یا بحقیقت بلای ماست — یا سرو سرفراز و درخت صنوبرست

شمشاد شاد در چمن چابکی جان — یا نارون روان شده یا سرو کشمرست

یا قد و قامتست چگویم قیامتست — یا عمر ماست عمر چه از عمر خوشترست

شاخ زرست و تیر خدنگ و نهال نخل — یا سر کشیده نی شکر و عود [illegible]

طوبی و سدره یا الف راستینست — یا خط استوا که بر و ماه انورست

آیینه سکندر و جام جهان نما — یا قرص ماه و چشمه رخشنده خورست

پیشانیست لوح قضا صفحه قدر — یا نصف ماه چارده در زیر چادرست

ابروست یا هلال کمانکش بر آفتاب — نونیست یا نگاشته توقیع محضرست

روز و شبست رویش و مویش باتفاق — وابرو و چشم او بمثل طاق و منظرست

چشمست یا عیان دو سر صاد یا دو عین — جزعست یا معاینه بادام و عبهرست

با خود دو ترک مست دو هندوی کوشه کیر
با مشتری و زهره قرین آراء ازهرست

کوئی مکر که زیر خم طاق وسمه رنک
جون شعری و سهیل درخشان دو اختر است

مژکان اوست انک بتیربان اورم
با تیر کشی ز ناوک بران بی بر است

مسمار و خار و ناوک الماس کارزار
لرزان زبان مار و نی و نیش و نشتر است

یا دلربا وجیهٔ پیکان جان ستان
با صف زده دو رویه برابر دو لشکر است

کر ترک تا زغمزهٔ عاریش برد دل
ترکش کجا کنم که بغایت دلاور است

میلیست در میانهٔ آن روی جون الف
زیر دو نون و بر سر میم مصور است

با نا شکفته شکل کل یاسمن بباغ
با توامان دو نافهٔ مشک و عنبر است

با متصل بزیر دو طاق زمردین
از سیم خام بسته ستون دو پیکر است

انکشت احمدست که مه را دو نیم کرد
یا بر میانهٔ سپر تیغ حیدر است

بر عارضش نشانده آن خال نازنین
کوئی که کشتیبست که بر روی اخکر است

یا بر سواد ترک غلام حبش بجات
یا زنکیی که بادشه روم و خاور است

یا خسرو ختن که بلاد خطا کرفت
یا هندوئی که عرصهٔ چینش مسخر است

با عکس نقش مردمک جشم عاشقان
یا بر سر شکر مکس خرد دهر است

بر کرد درج درج لبش خال نقطه است
کز خط نسخ نسخهٔ یاقوت اشهر است

شیرین کنم حدیث لب او یا نبات است
یا شیر و سلسبیل و می و شهد و شکر است

قندست انک کشت سمرقند ازان دو لب
یا آب روی بیشکر مصر و عسکر است

زان جرعه قند در عرق خجلتست غرق
از قند بکذرم که حدیث مکرر است

دندان اوست خوشهٔ پروین در آفتاب
یا در صدف جکیده تکرک مقطر است

یا بر زبان زبانهٔ شمعست شعله زن
یا خود زبان او که جو طوطی سخنور است

شمشیر برق خنجر الماس آبدار
یا رسته شاخ نازک مرجان احمر است

دیده نشان ندیده ز هستی آن دهن
یا نیست هیچ زانک بغایت محقر است

کوئی زنخ که در خم جوکان اوست
آن جاه یوسفست که دلها در آن در است

آبی معلقست بران قرص آفتاب
یا خود ترنج و سیب سپاهان ببر بر است

آن در کوش و سیم بنا کوش ماه ماست
یا یک صدف دو نیم که از در توانکر است

سرکشته کشت عقل در اوصاف کردنش
کز سروری بلند و سرافراز و سرور است

خواندم بساق عرش از آنش که در صفت
کرسی و لوح صنع خداوند اکبر است

کفتم سروش کفت که امروز این علم
بر دوش اوست کش بسر حسن افسر است

زان می کشند بقوت بازو کمان ناز
اورا ساعد ازلی یار و یاور است

در آستینش بلور تنست آن بر آستین
یا دستهٔ سمن که ز کلها نکوتر است

شاخ نهال زینت بان لطف و نازکی / در کردنم که دست مه مهر پرورست
آن پشت دست اوست سر انگشت دلربا / یا شکل دنب قاقم پر سمندرست
انگشتهاء اوست که دل میبرد ز دست / یا ده قلم شکر که بدان فندق ترست
آن ناخنان نگر که بخون رنگ کرده است / گوئی نشان ناخنک سیم بکترست
یا خود شکوفه که شکفتست بر شجر / یا نقش آنجا که بر اوراق دفترست
نقش و نگار دست نگاریست آن / یا خود نگارخانهٔ مانی و آذرست
پستان اوست یا بمثل کوزهٔ فقاع / یا گوی زر که در خم چوگان زیورست
یا نازنین دو شیشهٔ سیمین پر عرق / یا خود دو نار نازک شیرین که بر برست
در تن دل صنوبری سخت نازکش / یا پشت و پهلو و شکم و سینه و برست
یا خود حریر چینی و کتان رومیست / یا پرنیان رومی و دیبای ششترست
چین قباست یا نه شکنهای آن شکم / یا جدول خورنق و یا روی مصدرست
یا چشمهٔ زآب حیاتست موج زن / یا عکس چین مقنعه یا شکل میزرست
نافست یا نه نیفهٔ آهوی نافه‌دار / یا بر نسیم عطر گلوگاه مجمرست
موی میان اوست که کوهی همی کشد / کوه آنکه فربهست و میان اینک لاغرست
عضو نهانش درج عقیقیست سر بمهر / یا حقهٔ که پر ز لآلی و گوهرست

یا خود نشان سم غزال بهشت عدن / یا خود حکایتیست که نادیده باورست
کوهش میان کوههٔ زین چون نگه کنی / گوئی که تل سیم روان بر تکاورست
سرخ و سفید شکل سرین لطیف او / چون خرمن گلست که در زیر چادرست
باز بیغست آنکه ز پاکی و نازکی / لرزنده و گران و سفید و مدورست
رانست یا دو شاخ بلور گران بها / یا گردران که بگردن عشاق اندرست
زانوی او که تکیهٔ تخت جلال زد / زانو زنان فرشته و غلمانش چاکرست
ساقست یا دو دستهٔ دندان ماهیست / یا لوز پوست کنده و موز مقشرست
یا پیش که هست ماهی آب حیات چین / بر بادبان زورق خوبی دو لنگرست
دست آن سری ببرد که آن پای بوسه داد / خوش دل کسی که دولت آنش میسرست
خود را چو سایه در پیش انداختم بخاک / عشاق را براه طلب خاک بسترست
در کوی او کی آیم و در جستنم او کجا / جائی که صد هزار چو قارون قلندرست
همچون منش زهر طرفی صد هزار دل / مشتاق و زار و واله و مجنون و غمخورست
رفتار اوست یا نه خرامیدن تدرو / یا سرو و گل که بر گذر باد صرصرست
گفتار حور یا کلمات لطیف او / یا آب خضر یا نمک قند مصرست
یا گفتهٔ کمال غیاث لطیف گوست / کز چاکران خواجه سلمان و قنبرست

بنام خدای بخشاینده مهربان

بعد از حمد بی حد و صلوات بی عد چنین گوید اقل الشعرا شرف
رامی بن محمد رامی احسن الله تعالی عواقبه که روزی بسعادت
دربندگی حضرت با رفعت نور حدقه و نور حدیقه الهی سلطان
السلاطین معز الدنیا و الدین اویس خلد الله ملکه سرفراز گشتم
و در اثنای بنده پروری سخن بحکایت رشید الدین وطواط رسید
فرمود که قصیده افتراع کرده است و بدعاوی آنست از اول
تا آخر مرصع است و مفاخرات نموده که هیچکس در عرب و عجم
چنین قصیده انشا نکرده است اکنون بتعریفی که او ذکر کرده
است چگونه باشد که هر بیت مطلع مرصع نمی باشد بساط حضرت
بوسیدم گفتم خفاکه نظر دقیق مشاهده چنین نکته و بتعریفی
که از ناقلان بعبر استماع افتاده است که کتاب حدایق السحر
مجمل است و بتفصیل احتیاج دارد فرمان جهان مطاع بشرح
این مفصل رغبت نمود مشتمل بانکه امثله اشعار پارسیه که

درین

درین عهد متداول است بر حسب مأمور نسخه اتفاق افتاد المسمی
بالحدایق الحقایق **الفصل للمتقدم** **شعر**
نه راضیه سخن اوست هرچه ما گوییم • ز باغ جنت بود هرچه باغبان آرد
امیدواری آنست که در نظر سعادت بخش شرف قبول یابد و این
مختصر بر دو قسمت قسم اول در اصطلاح استادان سابق پرنجاه
باب است و قسم دوم باصطلاح متاخرین بانصرف برده باب دیگر

باب اول در ترصیع مولف بیان می کند که ترصیع بحسب
لغت جواهر بر زر ترکیب کردنست و نزد ارباب بلاغت از
تقسیم الفاظست بتطریق تسجیع چنانک بوزن و عدد و حرف روی
موافق باشد چنانک ورق گل و عرق مل لاله تابدار ژاله آبدار
قول متصرف **شعر** ای مقصد زمین و زمان آستان تو •
وی معبد همین و همان آشیان تو • با این تقسیمی که ذکر کرده شد
ابیاتی که بعد از مطلع واقع شود متواری و متوازن تواند بود
و اگر در آخر بیت لفظی یا زیاده از لفظی مکرر شود آنرا ردیف خوانند چنانک
صبا فراش باغ و بوستان شد • متوا نقاش راغ و گلستان شد •

واکر در اول یا در وسط واقع شود انرا رابطه خوانند **شعر**

با بینش فراقش ز دلم بردارید • با پیش وثنا قش بکلم بسپارید

باب دوم در ترصیع مع التجنیس هرچه کاهی که با ترصیع چون
تجنیس وغیران جمع شود مزید حسن کلام باشد چنانک **شعر**

من نیاز ارم از تو ناز آری • من نیاز ارم از تو نا رآری

ز حرمت بدن برور آمد مدام • رحرمت بدن برور آمد مدام

ف وترصیع مع التجنیس آنست که یک لفظ او مرصع باشد و دو متجانس باشد

شعر ساقی می آر و در ده • ساقی بی آر و در ده

با دو لفظ مرصع و یکی تجنیس باشد **شعر**

گل رنگین بهوای تو ده دارم در دست • مشکین چو خودم بی گل رو در دست

باب سیوم در تجنیس ال تجنیس پارسی گونه باشد و نزد ارباب
بلاغت که در نظم ترکیبی از دو لفظ سازند که در ملفوظ و کتابت یکی باشد
چنانک چین وخطا و شام و روم که هر یکی لفظی ازین الفاظ دو معنی
می دهد و تجنیس بر هفت قسمست **قسم اول در تجنیس تام ل**
وان عبارت از دو لفظ متجانس است که بمعنی مختلف بود و بحرکات متفق

چنانک شعر بیت

۴۷

راهیست میخانه ز ابروی بکجت راست • راهی به ازین نیست که ابروی بکجت راست

مثال دیگر چوکان زلف اورا سرکشته همچو کویم • چوکان
زلف اورا چون کویم وجه کویم • وشاید که در دو بیت اتفاق افتد چنانکه **شعر**

سرعنت باد صبا در کوی او از باد بیست • با جان آمد شدن جانم فدای باد باد

باد را دل داده ام تا بر سر کویش رود • باد اران عنت ستاد لاور شد که دل داد نباد

وشاید که مردف باشد **رباعی** روم ز غمت چو دشت رود آور شد

وز هجر تو ام هر مژه رود آور شد • ما تنده تو فرزند نیا مد بجهان

ما مادر روزگار رود آور شد وشاید که مقفا باشد چنانک شاعر گوید

قطعه ای کریمی که در درم ریزی • نزد اصراف عقل دیناری

در شبستان تو مه وخورشید • مشعلی می کنند و دیناری

کم ما ن سواد چهرت را • دست کبری بسوی دین آری

سر مرا زا حرارت باده • درد کم کرده است دیناری

لطف باشد اگر فرستی زود • قدحی زان شراب دیناری

قسم دوم در تجنیس ناقص این صنعت چنانست که دو لفظ
بحرکت مختلف باشد چنانک عِلم وعَلَم سِحر و سَحَر گُل وگِل ومِهر و مُهر

صبحدم ناله قمری بشنو از طرف چمن • تا فراموش کنی محنت دور قمری
و از الفاظ تجنیس آنچه قریب یکدیگر باشد مشابه ذو القافیتین
گردد چنانک **شعر** ای دل اگه ببستی کز پیکرت باد فنا
تا که انگیزد غباری چون زمیدان گرد گرد • زیر خذلان زمهریر قهر چون ریزان شود
هر که دارد بر دل داغ جان زد بر د برد • سا قیا درمان ندارد خنک ریش روزگار
باده در ده تا به نور رویم بروی درد **قسم سیوم در تجنیس زاید**
این صنعت چنانست که دو لفظ متجانس را در آخر یک حرف زاید
چنانک ناف و نافه باد و باده عمر و عمره چشم و چشمه **شعر**
شب چون شبه روی شسته بقیر • نه ناهید پیدا نه کیوان نه تیر
مثال دیگر در حسرت رخسار تو ای زیبا روی • از ناله چو نال
گشتم از مویه چو موی **قسم چهارم در تجنیس مرکب**
این صنعت چنانست که شاعر دو لفظ متجانس آرد یکی مفرد و یکی
مرکب چنانک قیامت و قیامت سلامت و سلامت غیرت و غیرت **شعر**
چرا از دشمنان دلبر گرفتی • چرا از دوستان دل بر گرفتی
مثال دیگر شعر خورشید که نور دیده آفاقست • تابنده نشد پیش تو تا بنده نشد

وشاید

وشاید که در چهار مصراع واقع شود چنانک **شعر**
اندر سر زلفین تو تا تار چگیست • بوی گل و رنگ مشک تاتاری کیست
با لعل لبت که مایه بار چگیست • عناب که باشد و شکر باری کیست
و صنعت موقوف مشابه به تجنیس مرکبست بحسب ترکیب اما بحرکت
مختلف باشد چنانک **شاعر در رباعی گوید**
هر آنکس که او را سعادت بود • همیشه مر او را سه عادت بود
وفا و جوانمردی و راستی • سه عادت که عین سعادت بود
قسم پنجم تجنیس مکرر و این صنعت چنانست که
در آخر بیت لفظی را مکرر ذکر کنند که بمعنی مختلف باشد **بیت**
گل ببستان میرود با بلبل خوش گوی گوی • سرو شهر آشوب ما را بر کنار جوی جوی
و شاید که از جهت رعایت وزن در میان هر دو لفظ اجنبی واقع
شود چنانک **بیت** گر نسیم از سر کوی تو بیارد بویی
جان فشانیم بسوغات نسیم تو نه سیم **مثال دیگر**
هر شکن از سر گیسوی تو زندان دل است • تا نگویی که اسیران کمند تو کمند
و شاید که حرفی اتفاق افتد چنانک **شعر**

میان انجمن گل رخان باغ و چمن • حدیث بلبل شیرین زبان گویا گوی
کرم نما و سوی دوستان خویش خرام • دمی بلطف دل عاشقان جویا جوی

قسم ششم تجنیس مطرف این صنعت چنانست که دو لفظ متشابه آرد که حرف آخر مختلف باشد چنانک قدم و قدر و عید و عیب

بیت سرکشانرا ز سر تیغ می بخشد قدح • طاغیانرا از طعام می بخشد طعام

قسم هفتم تجنیس خط این صنعت چنانست که دو لفظ آرد که بحسب کتابت متجانس باشد چنانکه شراب و سراب و عبیر و عنبر **شعر**

فلک مشام کسی خوش کند ببوی مرا • که خاک معرکه باشد عبیر و عنبر او

مثال دیگر چرخ با این همه بلندی و قدر • آستان تو آشیان باشد

و شاید که در دو بیت واقع شود چنانک **شعر**

یا مرو با یار ازرق پیرهن • یا بکش بر خان و مان انگشت نیل
یا مکن با پیل بانان دوستی • یا بنا کن خانهٔ درخورد پیل

باب چهارم در اشتقاق این صنعت را متجانس نیز گویند و این چنان بود که دو لفظ آرند بیکدیگر متقارب بشر بشیر بشر بشیر و نذیر و ریح و راح شر شرار **بیت** ای جهانرا به تیغ داده قرار • کرده عالم ببند کین افزار

مثال دیگر

مثال دیگر بوی شیر از لب شیرین بتم می آید • الحق انصاف توان داد که بس شیرین بیت

و شاید که لفظ اشتقاق او قرین یکدیگر باشد چنانک **بیت**

خود چو رونق دیوانهاء عشق بدید • عقال عقل بیفکند و الجنون فنون

مثال دیگر تابش روی تو بیرون برد از مه محاق • کوشش عدل تو بیرون کند از خر خار • و شاید که در دو بیت واقع شود **رباعی**

ای کرده غمت در دل مسکین مسکن • زین بیش مرا چو زلف مشکین مشکن
با شاخ وفا در چمن جان بنشان • با بیخ جفا از دل برکین برکن

باب پنجم در اسجاع این صنعت بر سه قسمست اول سجع متوازی و این چنان باشد که آخر بیت با کلمات دو لفظ آورده شود که بوزن عدد و حرف روی متفق باشد چنانک سرو سهی روی بهی و سجع متوازی و مطرف را بلغاء ما تقدم نیز استعمال کرده اند اما متاخران در نظم جا بز داشته اند درین قاعده که ذکر می رود مثال سجع متوازی **بیت** موی سیاهت شام غریبان • روی چو ماهت شمع شبستان
روی تو مارا لاله و نسرین • کوی تو مارا گلشن و بستان

و شاید که این قاعده در دو بیت واقع شود چنانک **شعر**

اي جو دل منت دهان بلکه دران دهان سخن • وي جو تن منت میان بلکه دران میان کمان

هیچ نگفت هرکه او هیچ نگفت ازان دهان • هیچ ندید هرکه او هیچ ندید ازان میان

قسم دوم سجع مطرّف آنست که در آخر کلمات دو لفظ آورده

شوذ که بحرف روی متفق باشند اما بوزن و عدد حرف مختلف چنانک

جانب داری وجان سپاری بیت

توئی که نیست بعدلت با غبار رو قرار • تویی که نیست بنظرت بدسگال سپاه

وشاید که در دو لفظ سجع باشتقاق شبیه باشد شعر

با دست بر دکلک کان ابر در فشانست • تعریف خویش کردن امکان کان نباشد

قسم سوم سجع متوازن این صنعت چنانست که قایل

چند لفظی را در اول ذکر کند که موازن هر یک در آخر باشد بیت

لعل بی دریغ وجود بی شمار • نسیم تست هر بوئی که من از باد می یابم

جمال تست هر نقشی که من در آب می بینم • وشاید که جامع متوازن و متوازی

باشد مثال ست ای زلف تابدار تو پیچیده بر قمر • وی لعل آبدار تو خندیده بر شکر • وشاید که با وجود این نیز رعایت اشتقاق

کرده باشد چنانک شعر دیا دمن شوذ از سوز سینه مبلا میل

کنارمن

کنارمن شوذ از آن دیده مالامال باب ششم در مقلوب و این صنعت

سبب بسیار دارد اما آنچه مشهورست چهار نوعست اول مقلوب

بعض آن چنان بود که لفظی که ذکر کنند که چون بعضی از و باز گونه

سازند لفظ دیگر شوذ چنانک ماه و هما و طرب و رطب ربیع و عبیر

حلیم و ملیح بیت در امثله ماه من فرّها دارذ و هرکس که بدید

اول ماه رخش گفت همایون ماهست مثال دیگر ای در بقای

ذات تو بسته بقای ملک • بر قامت تو دوخته دولت قبای ملک

ما قسم دوم در مقلوب کل آنچنانست که لفظی را باز گونه

سازذ و لفظ دیگر شوذ چنانک شعر و عرش حور و روح بیت

لا بقا چون عین اقبالست خیز • وشاید که جامع مقلوب بعض و کل باشد

خاک بالینش در شتا از طیب چون فصل ربیع • در هوای او دلم چون عود در قلب شتا

قسم سوم در مقلوب مجنح این صنعت چنانست که مقلوب

کل در دو طرف افتد مصرع حور با یاد جمال نو روان بخشد روح

قسم چهارم مقلوب مستوی این صنعت چنانست که دبیر

باستعارت ترکیبی سازذ که اگر باز گونه خواند لفظ و معنی متغیر نشوذ

مثال باب و بادام و خوخ و موم مصرع مثال شکر بتراز وی و زار برکش
باب دهم رد العجز علی الصدر این صنعت بر هشت
قسمست قسم اول آنست که در اول مصراع صدر چیزی گوید که در آخر
مصراع عجز همان را تکرار کند مثال افتاب اندر بدخشان لعل سازد
سنگ را • جز بجا موسی چه گوید سنگ عذر افتاب قسم دوم
آنست که لفظی در صدر آرد که در عجز مختلف باشد شاعر گوید
باد بوی تو زمن آورد و زمن جان بستد • منم امروز ببوی تو دلی داده بباد
قسم سیوم آنست که لفظی در آخر عجز آورد در اول حشو نیز همان آورد
اگر چو چشم تو عبهر معاینه ننماید • زمانه چشم چرا بر ندارد از رخ عبهر
ز سرکشی سر نرگس اگر بجوا افزود شد • عجب مدار که هستش پیاله دو سه در سر
قسم چهارم چنانست که قسم سیوم الا آنکه معنی که در عجز باشد غیر مکرر بود
شکفت نیست که در مهد طاق زنگاری • شکفته غنچه و از خنده او فتاد بطاق
قسم پنجم آنست که لفظی که در صدر بیت در عجز بیارد با اندک
تفاوتی و این بر دو نوع است نوع اول تنها ز جهانیان غریب افتاده
چونی تو درین غریبی و تنهایی مثال آورده اند ای عمر بپیری یکبار

زیرا که بپیری یکبار آید عمر • و شاید که این تفاوت در صدر
مصراع باشد مثال در شعر بپشیمانیت بار آرد اگر با گل نیوشی می •
چرا عاقل کند کاری که بار آرد پشیمانی و شاید که این تفاوت در عجز
واقع شود و اگر ایهام بود بهتر نماید شعر
از باد و زان دارد هر خاک تمنائی • خاک تو شوم چون تو بادی و وزان بادی
قسم ششم بر دو نوع است نوع اول شعر
بارم از دیده اشک چون باران • که مرا نیست در حریم تو بار
نوع دوم تو بی نظیر جهانی و من نظر نکنم بجانبت که ندارد رخ تو
تاب نظر باب هشتم در متضاد بقول مؤلف الفاظ متناقض چنانکه
سفید و سیاه و دراز و کوتاه و این بر انواع است نوع اول
در نظم شاعر من عهد سخت بستن می دانستم • بشکستن آن درست بی دانستم
این دشمنی ای دوست که پنهان پیدا • آخر کردی نخست می دانستم
مثال دیگر دارم که و بیگه ز که و مه کم و بیش • نفع و ضر و خیر و شر ز بیگانه و خویش
این طرفه که دوست همچو دشمن مه و سال • گوید بد و نیکم شب و روز از پس و پیش
انواع متضاد بحسب زن در نظم مطبوع نمی توان کردن الا در چهار طبایع

از آتش غمت آبی نماند در جگرم • دریغ عمر که چون خاک می رود بر باد
و چهار طبایع را اخشی جان خوانند **باب نهم در اعنات**
و اعنات در پارسی در مشکل شروع کردنست و نزد ارباب نظم آنست
که در آخر ابیات حرفی یا بیشتر لازم دارد قبل از حرف روی
و یا ردیف که بر و لازم نشود **چنانک** شراب و شتاب و شباب
که هر سه حرف را شین لازم داشته است و آنچه لزوم او در آخر حرف
باشد **چنانک** شریف و تعریف و تصریف که قبل از حروف روی
یا و را لازمست انرا لزوم ما لا یلزم خوانند **چنانک شاعر گوید**

شنیدم که ساقی بمی خواره گفت • اگر راست پرسی فرح در شرابست
شنید این سخن پیر دهقان و گفت • غلط کرد ساقی فرح در شبابست

و آنچه غیر از قافیه چیزی در ابیات لازم دارند انرا لزوم گویند

دهنت یکسر مویست بهنگام سخن • از موی شکافی تو در وی پیداست
هر سر موی از ان زلف سیه پنداری • در دماغ من آشفته دلی از سوداست

باب دهم در تضمین مزدوج این صنعت چنانست که در نظم
یا در نثر قبل از رعایت اسجاع و قوافی دو لفظ آورد که در جنب

بکدیگر

یکدیگر با قریب بهم که بحرف روی متفق باشد **چنانک شاعر گوید**

چنبر عنبر اگر از رخ خود بگشائی • ماه از حلقهٔ زلف تو بدر خواهد جست

باب یازدهم در استعاره بقول مؤلف استعاره از روی لغت
عاریت خواستن است و باصطلاح ارباب بلاغت آنست که لفظی را
از معنی حقیقی اخراج کرده در سلک نظم کشند تا موجب زیور
عروس نظم باشد **چنانک** آفتاب سعادت روز افزون و سایهٔ
دولت همایون تابنده و پاینده باد **بیت**

آبی که گرد باغ بگردید مدتی • آمد روان و در قدم سرو سر نهاد

مثال دیگر دامن باغ بدین گونه که مشک افشانست
باد در جیب مگر عنبر سارا دارد • فرق میان استعاره و مجاز آنست
که مجاز اعمست و استعاره اخص چرا که استعاره قسمی از مجازست
چنانک آسمان با صد هزاران دیده آخر کور نیست • چون ترا
بیند بدست دیگری بدهد عنان • و این بیت جامع دو قسمست
نبینند ز تو دشمن بد گمان • بجز روی شمشیر و پشت کمان

باب دوازدهم در حسن مطلع این صنعت چنانست که

شاعر در مطلع گوید معمور بلطف و بمعنی مزین چنانک
زهی وجود تو بر خلق رحمتی ز خدا • در سرای تو دار الامان هر دو سرا
مثال دیگر طراوتی که صبا از دم بهار گرفت • شریعتی ز نفسش صدر کامکار گرفت
و باید که احتراز از لفظی کند که موجب نفرت ممدوح باشد بقول متصرف
اقسام حسن مطلع معدود نیست اما برین قسم اختصار کرده اند
اول باید که افتتاح بالف کنند جهت یمن را بیت
ای قبلهٔ ملوک زمان آستان تو • فخر سپهر پیر بتخت جوان تو
دوم اسم یا کنیت ممدوح بنحو بهتر وجهی در عبارت آرد
چنانک علی رغم اعادی شد مؤید • علی والدین ابو الحارث محمد
سوم آنک اشارت بطالع ممدوح کند بروجه احسن بیت
رفت ببرج حمل خسرو سیارگان • مطلع خورشید شد طالع شاه زمان
چهارم آنک از قافیهٔ ضعیف احتراز کند قافیهٔ آرد که
بالفظ قریب بکدیگر باشد چنانک شاعر در مثل گوید
ای سر اند از خاک پای تو تاج • بر مه تست آسمان محتاج
پنجم آنست که هر دو قافیه بلفظ متفق باشد و بمعنی مختلف

خوب تر باشد مثال تو که خورشید صفت بر همه کس می تابی •
من چه کردم که چنین روی ز من می تابی • افتابی شده روشن بحقیقت لیکن
طالع من نگذارد که تو بر من تابی باب سیزدهم در حسن تخلص
آنست که مادح بمدح ممدوح بنحو بهتر وجهی اشتغال نماید چنانک
شد بسر روی زمین را ابر سیم اندود کرد • تا ببالا بید بگل پای سمند شهریار
مثال دیگر لب زنده رود و نسیم بهار • رخ دلستان و می خوش گوار
چنان بیخ اندوه زدل بر کند • که بیخ ستم خنجر شهریار
دانچه در مدح ممدوح گویند چنانک در مثال گوید
مه رویت که شهر آرای در هر انجمن باشد • سر زلفت که عنبرسای بر برگ سمن باشد
چو رای آصف عالی علی والدین علی باشد • چو کلک صاحب اعظم صد ختن باشد
باب چهاردهم در حسن طلب و حسن مقطع اول در حسن طلب
آنست که مادح از ممدوح بنوعی عطا خواهد که موجب بهجت ممدوح
گردد چنانک شاعر در نظیر گوید که گرد از تو سوالی بعمر خود که نکرد
کف تو سینهٔ آرزش زمال مالامال • اگر بوجه تشبیه عطا خواهد از کی تا شد
تا از سخای جود تو یابد ترشحی • دایم کف چنار گشاده سوی هواست

جون خورا بود ز عطا امید برگ • گفتم بیم ز جوب مرا هم امیدهاست

دوم بیان منقطع آنست که شاعر آخر قصیده را بخوبتر
وجهی اختصار کند از آنک ختم سخن با سماع قریبست مثال

مدام تا که بود وصف زلف در ابیات • همیشه تا که بود ذکر خال در امثال
سری که از تو بپیچد بریده باد چو زلف • دلی که از تو بگردد سیاه باد چو خال

بعد از شریطه اداب ختم دعا بحسب اقتضای وقت کند تا موجب تحسین واحسان گردد

مثال تا بهوای بهار از جهت خاک صبا • باد شود مشک بیز ابر شود در فشان
نامیه از بهر نام بر گذر رخش شاه • صنعت مانی کند در چمن و گلستان
تاج مرصع نهد بر سر سلطان گل • تخت زمرد نهد بر لب آب روان
گرد سمند تو باد آب رخ مملکت • پایه تخت تو باد تاج سر فرقدان
ملک بتو مستقیم تاج بتو سرفراز • تخت بتو پایدار بخت بتو شادمان

باب پانزدهم در مراعات النظیر آنست که چند چیزی آورد که
همه مناسب یکدیگر باشد چنانک تیر و کمان و کیش و قربان مشک و عنبر
شکر و نبات بیت پسته تنگ تو یارب که فدا ایش باد ام گر نه تنگست
بخروار شکر می بخشد ف و نشاید که این صنعت در قطعه واقع شود

چنانک خواجه اسفندیار می دانی • که برنجم ز چرخ روئین تن
خود زال را ببر سپندم • حالتم چه حیلتست و چه فن
گفت کافر اسپناوفت شوی • گر بدست اوری می دو سه من
باده چون دم سیاوشان • سرخ نی تیره چون چه بیژن
گر فرستی توئی فریدونم • ورنه حاشا نعوذ بالله من
همچو ضحاک افکنم ناگاه • مارهاء هجات بر گردن

باب شانزدهم در مدح موجه موجه در پارسی دو رویه را گویند
و نزد ارباب فضل آنست که مادح ممدوح را صفتی کند که مستلزم
صفت دیگر شود تا بدو وجه مدح لازم آید چنانک شاعر گوید

آنچه تیزت می کند با جان خصم • می کند تیغ تو با فرق سران
آنچه رایت می کند با مهر و ماه • می کند جود تو با دریا و کان

باب هفدهم در محتمل الضدین آنست که شاعر صفتی کند که
محتمل مدح و ذم باشد چنانک شاد گردد بدولتت عکس
پیر گردد و بهمنت بژن تا مثال دیگر ازره گذر مرکب تو روز شود و شب
وز خاصیت مقدم تو صبح شود شام ف فرق میان محتمل الضدین

و دو وجهین آنست که محتمل الضدین شامل مدح و ذم باشد و
ذو وجهین خارج این نکتها را متضمن تواند بود **بیت**
گفتم که یکی بوسه زنم بر دهنش • اندر دهنم بود که زد بر دهنم
مثال دیگر هر بوسه که دادمش بهنگام دعا • از خشم چنان بود که بر رویم زد
باب هژدهم در تاکید المدح بما یشبه الذم این صنعت چنانست که
مادح مدح را بنوعی ادا کند که بذم مشتبه شود **چنانکه شاعر فرماید**
گوش سنگین گوش نشنیده • صیت عدل تو از زبان صدا
مثال دیگر آنکه دست و دل تو کرده بجود • ظلم بر کان و جور بر دریا
باب نوزدهم در التفات این صنعت چنانست که گاه
از خطاب بغیبت رود و گاه بعکس **چنانکه در مثال آورده اند**
ای بخت من بد است من انداز و منش • و ین سر بنگر که در قدم او چه می کند
مثال دیگر آن عمر شب دوش گذشت از من و گفتم • ای عمر مرو زود
که عمرت بقدر باد **باب بیستم در ایهام** ایهام بپارسی در گمان
افکندنست و باصطلاح ارباب نظم عبارت از یکی لفظ که دو معنی
دهد یکی قریب و یکی بعید و این را تخییل نیز گویند **چنانک**

کنون ز هستی من جز دو حرف بیش نماند • دلی چو چشمه میم و قدی چو حلقه نون
مثال دیگر با سرو آب گفت که ای عکس ساز ما • سر بر سپهر دار و پا در کنار ما
مثال دیگر ای طبیب از دهن یار بسوطار بگو • بر کشد قند گران را که مکرر شده است
و شاید که ایهام سه معنی دهد و آنرا ایهام تام گویند **شعر**
دل عکس رخ خوب تو در آب روان دید • و اله شده و فریاد بر آورد که ماهی
در ایهام از غایت تخییل خطا می افتد **چنانک شعرا**
گویند که بید دامن سرو گرفت • بید است آخر چگونه گیرد دامن
م دیگر بید خنجر می کشد هر صبحدم بر روی ماه • من در این فکرم که او بید است
خنجر چون کشد • و این صنعت از یک جهت ناقص است **چنانک**
آنان که در بهار بصحرا نمی روند • بوی خوش ربیع بر ایشان محرم است
باب بیست و یکم در تشبیهات تشبیه نسبت چیزی بچیزی
باشد **چنانک** زلف بشب ابرو را بهلال قد را بسرو روی را بماه
این تشبیهات بغزل تعلق دارد **چنانک** ممدوح با فتاب و دستان
او بچرخ و نعل اسبش بماه و کوکب نعلش بستاره **چنانک بیت**
بر سر آشنایان شد و دولت می گفت • افتاب است که از چرخ بر این می آید

مثال دیگر برماه و بر ستاره شود هر زمان زمین • زان شانزده ستاره که درچار ماه اوست • و این تشبیهات بر هفت قسم است

قسم اول تشبیه مطلق است و این صنعت چنانست که شاعر چیزی را بچیزی نسبت کند مطلق بی‌ذوما نند چنانک بیت

دندانت بقطرهای شبنم ماند • کاندر دهن غنچهٔ خندان افتد

مثال دیگر دانی که عرق بر رخ خوبت بچه ماند • چون ژاله که بر برگ گل و یاسمن افتد

دیگر در صنعت جز چنانک شاعر فرماید

که چو ماه آید برون از زیر میغ • که چو گل در بند زنگاری قبا

دوم تشبیه مشروط آنست که چیزی را بچیزی نسبت کنند که آن بشرط موقوف باشد مثال ماهی از ماه فلک را ار کمان ابرو بود • سروی از سرو سهی را عنبرین گیسو بود •

سوم تشبیه کنایت آنست که صفت چیزی کند که مرادش مشابه آن چیز بود چنانک صفت گل کند مرادش روی محبوب باشد و از صفت بنفشه مرادش زلف او بود و از صفت نرگس چشم خواهد مثالی

ای از بنفشه ساخته گلبرگ را نقاب • و ز شب طپانچها زده بر روی آفتاب

چهارم

چهارم تشبیه تسویه آنست که عاشق خود را نسبت بمعشوق و معشوق را بخود از وجهی که مساوی باشد چنانک

دهان تنگ تو آموخت تنگی از دل من • وجود من ز میان تو لاغری آموخت

هم دیگر زلفت ز دلم برد بریشان کاری مصراع

من گریه ز شمع شب نشین کردم وام مثال شمع از رخ من بعاریت زردی برد • و آموخت ز چشم تو دلم بیماری

پنجم تشبیه عکس آنست که گاهی شب را بزلف نسبت کند و گاهی بعکس چنان شاعر در مثال آورده

از درازی بسر زلف تو می‌ماند شب • و ز سیاهی بسر زلف تو شب می‌ماند

و شاید که در دو بیت واقع شود چنانک

نسبت عنبر بزلف مشک رنگش می‌کنم • زانک از بوی دلاویزش مشام جان خوشست

باز می‌گویم که می‌ماند بعنبر زلف او • و رنی ماند بعنبر از چه رو بر آتش است

و شاید که در بیتی دو صفت کند و در بیت ثانی آنرا بعکس توجیه کند خواه موقوف و خواه غیر موقوف مثال در رباعی شاعر گوید

روی تو بمشک ماند و زلف بخون • ما گویم و می‌آیم ازین عهده برون

دو مشک ولی ناشده در نافه هنوز • خون زلف ولی آمده از نافه برون

ششم در تشبیه اضمار آنست که چیزی را بچیزی نسبت کند
که بظاهر تشبیه بود و در ضمیر قایل معنی دیگر دهد چنانک در شکل اورده اند
گر سرو توئی چرا نیایم در گل ○ ور لاله توئی بر دل من داغ چرا
هفتم در تشبیه تفضیل آنست که شاعر چیزی را بچیزی نسبت
کند لیکن بدان چیزش تفضیل دهد چنانک خصم دون همت بگردون
نسبت رخش تو کرد من نخواهم کرد این تشبیه گردون می کند
نسبت گردون برخشت چون کم کز عکس نعل بر زمین ماهی بعکس ماه گردون می کند
باب بیست و دوم در اعداد سیاقت آنست که شاعر چند کلمه را
بر یک سیاق در سلک نظم کشد چنانک جان ما و برا و قالب خاک را
و دل ترا این سر طناز پر وسواس تیغ تیز را م دیگر
راه باریکست و تاریک و مقصد ناپدید ○ هم مگر لطفت بفریاد طلبکاران رسد
ف نوع دیگر آنست که ز عدد گوید از یک تا ده و بعکس
در نسبت ممالک تو جاه هر دو کون ○ نه کاخ و هفت مشعله و چار کلخن است
م دیگر نه فلک بر خوان اشعار پنج انگشت از قرب ده نوبت
شکمها چار پهلو کرده اند باب بیست و سوم در تنسیق صفات

آنست که

آنست که چیزی را با صفات مختلف گوید که متواتر باشد چنانک
انرا که دست رد تو انداخت همچو تیر ○ خونین دهان و پی زده و خاک بر سر ست
مثال دیگر جهانگیر و جهاندار و جهان آرا که رای او ○ ز خورشید ستست
روشن تر زگردون بلند عالی تر ○ پناه ملک و شاه چشم و روی فتح کز تیغش
سر تیغ سرافرازش جهان بگرفت سرتاسر باب بیست و چهارم در اعتراض کلام
قبل الاتمام ارباب نظم این صنعت را حشو خوانند و این بر سه قسمست
اول حشو قبیح آنست که دو لفظ بیک معنی در عبارت ارند چنانک
شاعر گوید مو بمو حال دلم زلفت مشوش می کند ○ چون از زلف تو
مخفی و پنهان داشتن م دیگر ماه من چون شب روان زیر نقاب
کرده هر شب بر طریق سرگذشت دوم حشو متوسط آنست که
در اثنای سخن سخنی گوید که آوردن و نا آوردن او برابر باشد نه
مکروه و نه مطبوع مثال دوش با چشم تو می گفتم که بادامش فدا
تا شدی بیمار هر ساعت بچشم خوشتری سوم حشو ملیح آنست که
ایراد الکلام را ملاحت بخشد چنانک زمین را پر از ماه و انجم کند
سمند روانت که پوینده باد ف حشو که در حرف واقع شود از زاید خوانند

انرا رسد که دست برارد بجور جز • کش تیغ برق باشد و کف ابر درفشان
باب بیست و پنجم در متلون آنست که شاعر گوید که در دو بحر
توان خواندن اگر مشدد خواند بحر هزج باشد و اگر مخفف خواند
بحر مجتث باشد **بیت** بر اوج گنبد گردون و بحر لجه عالم •
نجوم زهره و تیر است و عین کوثر و زمزم • و شاید که در بحری بیتی با بیشتر
گوید اگر بعضی الفاظ انرا طرح کند بحر دیگر توان خواندن و
انرا مجمع البحرین خوانند **مثال شاعر در شعر** نصرت الدین آن
جهان بخشی که از اقبال هست • تیغ عالم گیر او روز ظفر مالک رقاب
پرده درگاه و عکس نور رای روشنش • پرده صبح سحر خیز است و نور آفتاب
باب بیست و ششم در ارسال المثل آنست که شاعر مثلی زند بر سبیل تعریض
عقل داند که چو آفتاب بر دوست تیغ • رو تیغش نه باندازه درع فضیلت
هم دیگر هر آهنی که بر سر چوبی کنند را نیست • چون رمح تو چگونه فراز جهان دهد
مثال دیگر اعجاز موسوی نبود هرجا کسی • چوبی شعیب وار بدست شبان دهد
مثال دیگر صدف نیابد و باران و بحر چندین سال • هنوز نیست میسر
که در شود بانه • و آنچه در دو مثل ارسال المثلین گویند **مثال**

حکایت

حکایت شتر و ماه تاب و اعرابی • شنیده ام که شتر و شتربان بنده نواز •
مرا که در شب افلاس کم شده است شتر • بماه تاب قبولت سزد که یابم باز •
باب بیست هفتم در ذو القافیتین آنست که در بیتی با بیشتر دو
آرند **چنانکه در رباعی شاعر گوید** تا خنده زند نرگس مستت بزم
فرصت ندهد دمی که دستت گیرم • هرگه که نظر بغبغب و شست کنی •
پیش نظر و قبضه و شستت میرم • شاید که در وسط قافیتین فاصله
واقع شود **چنانکه** از مظهر الطاف الهیست نه ز روی بست وان
نیزه نیست نا قضا حیلت نه ز موی بست **باب بیست و هشتم در تجاهل العارف**
آنست که عارف چیزی را داند و تجاهل نماید با چیزی را دو صفت
کند بر سبیل تشکک **بیت** یارب ان روی است یا برگ سمن
یارب آن قد است یا سرو چمن **باب بیست نهم در سوال و جواب**
آنست که شاعر در مصراع صدر سوال کند و در مصراع عجز جواب شنود
چنانک گفتم لبت همیشه تمنا بود • گفتا شکر چه لایق هر بی نوا بود •
و شاید که در بیتی سوال کند و در بیتی جواب شنود **مثال**
گفتمش بوسی بجانی می فروشد لعل تو • تا ببیند اری که لعلت بوسه ارزان میدهد

گفت روزی ببینی هر کس تو بنشه تا طرح نیست • هر کرا دل میدهد می آید و جان میدهد
و شاید که سوال و جواب هر یک در قطعهٔ باشد چنانک قطعهٔ سوال

ای زمین وقار که در آسمان فضل • ماه خجسته طالع و خورشید انوری
قومی ز فاضلان سخن گفته ظهیر • ترجیح می نهند بر اشعار انوری
قوم دیگر برین سخن انکار می کنند • فی الجمله در محل نزاعند و داوری
رجحان یک طرف تو بدیشان نما که هست • بر زیرکین طبع تو ملک سخن وری

قطعهٔ جواب

ای جمالک ممالک فکر اندرین سوال • معذور نیستی بتحقیق چون بنگری
تمییز را زبعد تناسب درین دو طرز • هیچ احتیاج نیست درین شرح گستری
این معجزست وان سحر این شمع و اوج • این ماه وان ستاره و این ان ری

باب سیم در موشح و توشیح از روی لغت آراستن بود
و نیز و از باب بلاغت آنست که از حروف مصراع اول رباعی یا قطعه
یا قصیده یا بیت یا معما که ازینها اسمی یا لقبی حاصل شود رباعی

من بر هنرت بموی بستم دل تنگ • حاصل زلبت نیست برون از نیرنگ
من با تو و تو با من مسکین شب و روز • دارم سر آشتی و داری سر جنگ

باب

باب سی و یکم در مسمط آنست که شاعر در یک بیت رعایت
سجع کند و در چهارمین رعایت قافیه چنانک محمل بدار ای ساربان
تندی مکن با کاروان • کز عشق آن سرو روان گویی روانم میرود
در رفتن روح از بدن گویند هر نوعی سخن • من خود بچشم خویشتن دیدم که جانم میرود

باب سی و دوم در ملمع آنست که شاعر مصراعی عربی گوید
و مصراعی پارسی یا بیتی عربی و دیگری پارسی چنانک
وذا انزلت بغداد وهی دار سلامی • فقل منازل سلمی تحیتی و سلامی
اگر تو باد نسیمی زکوی دوست بیابی • فدای جان تو بادا هزار جان گرامی

باب سی و سیوم در مقطع و منفصل اول مقطع آنست که حروف او از یکدیگر
جدا بود رباعی ای آرزوی روان و ای داروی دل •
با گونهٔ تو گونهٔ گل شد باطل • نقش صنم چین زرخ تست خجل
نیکو نکشد پیکر نقشت بچگل دوم منفصل آنست که مجمع حروف
او پیوسته بود مثال ببینلطفطلعتفتنهشکستمشد
پیشبنفشهخطتگلبحجبتبنهفتهشد

باب سی و چهارم در منقوط و غیر منقوط اول منقوط آنست که حروف او منقوط باشد

ویکی غیر منقوط **مثال** غمزهٔ شوخ ان صنم جان منست ای صبا
زلف سیه چو بسته باز کشا چو جان من **و خیفا** آنست که یک لفظ
از و منقوط و یکی غیر منقوط **چنانکه** زینت در هر زمین عالم شد
در حسن دره بت طررا **باب سی و پنجم در حذف** حذف از روی لغت
مشهورست و با صطلاح آنست که ترکیبی سازند در نظم یا در نثر
که از حروف منقوط مجرد باشد **چنانکه در مثال** حسام او
ساعد ممالک را سوار • صمصام عرصه ممالک را سوار • در کرم
واسع العطا • در ورع مسموع الدعا **بیت** دل او کوه علم را مطار
کلک او ملک عدل را معمار • بلکه او ام و ملک او مامور
او سحاح و ملوک عهد قصور • و انچه از الف مجرد باشد **چنانکه در مثال آورده اند**
سروی که بر همش زشب تیره چنبرست • لولواش زیر لعل و گلش زیر عنبرست
پرورده سپهر ستم پیشه شد بحسن • بد مهر زین جهة چو سپهر ستمگرست
باب سی و ششم در معما آنست که نکته پوشیده گویند
که فهم مقصود ازان بطریق تیقن شود مثل تصحیف یا قلب یا ترکیب
عربی یا پارسی یا ترجمه یا حذف یا حساب یا غیر ذلک و ادراک

این با اهل کیاست تعلق دارد **چنانکه**
تصحیف برادر پدر دارم من • تا بر رخ تو برادر ما در تست •
نام بت من ز غایت لطف • آبیست میان کل چکیده •
باب سی و هفتم در تضمین آنست که شاعر از شعر دیگران
مصراعی یا بیشتر با شعر خود ترتیب دهد **دیگر چنانکه شاعر گوید**
دی بگوشش حاجب ابروش میگفتم که دل • از سر زلف تو تا کی رنج بی پایان کشد
گرم شد خورشید رخسارش که در کنج مهیج • هر کرا طاوس باید رنج هندستان کشد
دیگر قدر موی تو بدانست ازان کفت کمال • یکسر موی ترا
هر دو جهان نیم بهاست • و شاید که مطلع را مصراع مصراع تضمین کنند •
اگرچه گردش دوران گشاده ست نظم • امیدوار چنانم که کار بسته برآید
همیشه حالت مردم بیک قرار نماند • وصال چون بسر آمد فراق هم بسر آید
باب سی و هشتم در اغراق الغلو آنست که شاعر صفتی کند که از
حد اعتدال تجاوز کرده شود و انرا مبالغه نیز گویند **مثال**
دهنت یکسر موییست بهنگام سخن • اثر موی شکافی تو در وی پیداست
دیگر بالای کاینات بر ده هزار سال • سیمرغ وهم نا ز جابت نشان دهد

فرق میان مبالغه و اغراق آنست که در مبالغه افراطست چنانک
زر عذاران هوا حکم جانور گیرد • اگر بنوک قلم صورتی کنند نگار
و دیگر چنان بعهد تو کار زمانه منتظمست • که بوستان ز سر زین باز شد چو نشست بلکیک
و دیگر بخواب دوش چنان دیدمی که زلفینت را • گرفته بودم و دستم
هنوز غالیه بوست باب سی و نهم در جمع و تفریق و تقسیم اول جمع آنست که دو
چیز را یا بیشتر در مصراع صدر جمع کنند و در مصراع عجز بیان کنند چنانک
ای شمع من و تو سوز تا کیم و بلی • من رشته جان سوزم و تو رشته تن
دوم تفریق آنست که چند چیز در مصراع اول جمع کنند و در مصراع
ثانی جدا کنند مثال گویی من و تو دو شمع بودیم بهم • یک شمع بمرد
و دیگری می سوزد سیوم تقسیم آنست که چند چیز در مصراع صدر جمع
و در عجز قسمت کنند چنانک عذار و چشم و سر زلف آن بت کابل
یکی گلست دوم نرگس و سیوم سنبل باب چهلم در جمع با تفریق و در جمع ما تفریق
اول آنست که دو چیز را جمع کنند در تشبیه و متفرق گردانند
بدو صفت متغایر مثال ما هر دو بهم ماتیم چون ابر و چو گل باهم
تو تابی و می کاهم می گویم و می خندی • شاید که سه چیز را در مصراع صدر

ذکر

ذکر کنند و در عجز متفرق سازند چنانک شاعر گوید ابر باران و من
و یار ستاده بوداع • من جدا گریه کنم ابر جدا یار جدا دوم جمع
با تقسیم آنست که دو چیز در مصراع اول ذکر کنند و در ثانی قسمت کنند
علم ما حرمت افزوده • مهر را نور و قطب را مقدار
و شاید که در مصراع دو چیز را ذکر کند که صفت یک چیز گردد مثال
ابر و دریا را بدست گوهر افشانت ببین • مهر و انجم را برای عالم آرایت قسم
و شاید که همین نوع در دو بیت واقع شود مثال اگر سپهر تفوق کند
بمهر و جود • و گر زمانه تفاخر کند با بر و بحار • دلت بنور ز مهر
و بنجوم دارد ننگ • کفت بجود ز ابر و بحار دارد عار باب چهل و یکم
در جمع با تفریق و تقسیم جمع این صنعت با یکدیگر بغایت مشکل است
و انوری درین دو بیت جمع کرده است • شکست بر تو سینه
گیتی ز کبریا • در جنب کبریاء تو ابن خود چه مسکنت • وین طرفه
که هست بد اعدا ابر سنگ • گر جاه یوسفست و اگر جان بیژن است •
و این جنس کم اتفاق افتد اما ازین نوع که ذکر می رود بسیار ست
چنانکه در مثال شاعر بهنگام رزم ان یل هوشمند • بتیغ و بگرز و برمح و کمند •

بریذ و شکست و دربذ و ببست • سرانرا سر و گردن و پا و دست
اما بدین نوع از اباهر مبالغها کرده اند دو چیز را در صدر ذکر کنند که
در عجز معلوم آن نشود چنانک فردوسی فرماید فروشد بماهی و بر شد بماه
بن نیزه و قبه بارگاه • فرو رفت و بر رفت روز نبرد • زنم خون بماهی و بر ماه گرد
باب چهل و دوم در جلی و خفی لف جلی انست که شاعر چند چیز
بهم ذکر کند که در بیت دیگر تفسیر آن کند مثال شعر
که رباید گاه نوشد ان حریف فتنه جوی • که گشاید گاه بندد ان نگار سیم تن
انچه برباید دل ما وانچه نوشد جام می • انچه بگشاید قبا وانچه بر بندد کمر
در تفسیر خفی آنست که شاعر در بیت اول چند چیز را بهم ذکر کند و در بیت ثانی
تحقیق کند مثال لاله و نرگس بنفشه و گلاب • همچو من صبح و شام و بلبل و بهار
تیره دل ناتوان پریشان حال • از رخ زلف و چشم آن دلدار
باب چهل و سیوم در متزلزل آنست که بتغییر اعراب لفظی کند مدح بذم
بدل شود بیت یاران همه یار زند من خسته طلب کار • هر کس بسرای صبوری و سرابی
چنانک نا جدار و با جدار باب چهل و چهارم در مردف
فرق میان مردف و ردیف آنست که الف یا واوی یا یای باشد

که پیش

که پیش از حرف روی واقع شود مثال در الف ببینید دم که زند ابر خیمه در گلزار
گل از سراچه خلوت رود بصفه بار مثال در واو ببینید دم که شدم محرم سرای سرور
شنیدم آیت نو بوالی الله از لب حور و ردیف کلمه باشد یا بیشتر که بعد از قافیه
مکرر شود ثنا ما اساس ملک تو استوار باد • عمر تو همچو عمر فلک بی شمار باد
و اگر لفظی پیش از قافیه مکرر شود انرا حاجب خوانند بیت
صبری کنیم تا ستم او چه می کند • یا این دل شکسته غم او چه می کند
هر یک علاج درد دل خویش می کنند • دم در کشیم تا الم او چه می کند
باب چهل و پنجم در استدراک انست که کلام را چنان ادا کنند
که ذهن سامع بهجو رود و چون ادراک مصراع ثانی کنند داند که مدحست
مثال مدح تو نگفتند و نخواهم که بگویند • زان روی که مدح تو زاندازه برونست
باب چهل و ششم در کلام جامع انست که کلامی راند که از حکمت
و موعظه و شکایت روزگار خالی نباشد چنانک
جان بعالم صورت دل بداشتنست • که گر بعالم معنی رسی صور یابی
باب چهل و هفتم در ابداع آنست که ممدوح را چنان صفت کند
که باسم او اشارتی باشد • فال گرفتم بسی از مصحف حسنت • سوره یوسف مرا بفال برآمد

باب چهل و هشتم در تعجب آنست که صفت بر وجهی کند که سبب
حیرت باشد مثال پروانه نه‌ای جان از شمع چه میجویی دیوانه
نه‌ای دل ز زنجیر چه میجویی و متأخران بدین نوع گفته‌اند مثال دیگر
عجب ارز چشم تو دارم که ز شب تا بسحر • خواب می‌گیرد و خلقی ز غمش بیدارند
باب چهل و نهم در حسن تعلیل آنست که دو صفت کند یکی بعلت
و دیگری بی علت مثال خیال عارضت آیست ازان در دیده میگردد
درخت قامتت سرو است ازان در بر نمی‌آید باب پنجاهم در لف و نشر
و این صنعت بر هفت قسمست • آنست که شاعر صفت دو چیز کند
که تحقیق آن موقوف به بیت ثانی باشد مثال
قطره را گر آبروئی تازه سازد روزگار • ذره را گر برکشد از خاک چرخ چنبری
قطره کی موج افکند بر روی دریای محیط • ذره کی پهلو زند با آفتاب خاوری
دوم آنست که در بیت اول بیان دو صفت کند که مبهم باشد و در
بیت ثانی مشوش • برکنار جوی اگر یک لحظه بگشایی نقاب
در میان باغ اگر روزی خرامان بگذری • از تحیر خشک گردد پای بید و سرو فراز
در خجالت زرد گردد روی گلبرگ طری سوم آنست که مبهم باشد و مشوش

نباشد

نباشد مثال مخالفان را سر کند بروز قتال • معاندان تنها کند بروز وغا
زیکدگر متفرق بتیغ چون دیوان • بیکدگر متوصل بتیر چون جوزا
چهارم آنست که مشوش بود نه مبهم چنانک رباعی
گل گرچه بشاهدیست انگشت نما • سرو ارچه بنیکوییست بستان آرا
اینک رخش ای گل تو قدم رنجه مساز • اینک قدش ای سرو تو بالا منما
پنجم آنست که بیتی را بچهار قسم کند سه سجع و یکی قافیه و تفسیر آن
بجهت قسمت موقوف بیت ثانی باشد چنانک مثال
زلفت کنانم میبرد چشمت که خوابم می‌برد • لعلت که آبم می‌برد یک دل بصد جان من
اینم زمانی می‌کشد وینم زمانی می‌کشد • وینم دمی خون میخورد من در میان بی خویشتن
ششم آنست که چهار چیز را هر یک مشابه خود نسبت کند و در بیت
دوم توجیه سازد مثال تیغ و رخشت که هست برق و براق
دل و دستت که هست ابر و بحار • این یکی مهر تاب و گردون سیر
وان یکی درفشان و گوهربار هفتم آنست که در دو قافیه
بیتی را دو سه نوع توان خواندن چنانک مثال
خط جانان بخششت ای پری پیکر • خال مشکینت ای پری رخسار

همچو بر لاله نقطهٔ عنبر • همچو برگرد ماه خطّ غبار •

باب پنجاه و یکم در موقوف چنانست که شاعری فرماید

کرم بگوشهٔ چشمی شکسته وا ببینی • فلک شوم ببزرگی و مشتری بسعادت •

آنچه سه مصراع موقوف چهارم بود چنانک بیت مثال

هر شب اندیشهٔ دیگر کنم و رای دگر • که من از دست تو فردا بروم جای دگر •

بامدادان که برون می نهم از منزل پای • حسن عهدم نگذارد که نهم پای دگر

باب پنجاه و دوم در کلام زاید و مکرر اول نوعی از زاید آنست که ذکر چند چیز کند که قرینهٔ آن قبل از آن ذکر کرده باشد مثال

خفقان دل و اشک چشم و سیم سپید و که ربای زرد از این نوع سخن احتراز باید کرد و مکرر آنست که لفظی را مکرر دارند در جنب یکدیگر یا قریب هم بجهت وزن یا بجهت تأکید چنانک مثال

قدح قدح بخور از خون رز در آن مندیش • که قطره قطره چکیدست از دل انگور •

باب پنجاه و سیوم در استفهام و مغلطه اول استفهام آنست که لفظی آورند که محتمل نفی و اثبات باشد چنانک حافظ می فرماید

آنها که خاک را بنظر کیمیا کنند • آیا بود که گوشهٔ چشمی بما کنند •

وشاید

و شاید که بنفی قریب باشد چنانک ظهیر راست

شاید که بعد خدمت دو ساله روزگار • تا نام هنوز خیبر و مازندران دهد •

و شاید که بمحل تعجب باشد المثال این منم یارب که در حضرت نویسم جزو وعظ و آن توئی یارب در آن مسند بکف جام شراب و مغلطه آنست که لفظی گویند بسبیل مطایبه که سامع تصور مدح کند مثال بیت

در شهر کسی نیست که می را بخورد • الا من محتسب که ما نیز خوریم •

و شاید که در دو مصراع واقع شود چنانک مثال

الحق آن مطرب ما گرچه ز ند سازی بد • لیکن این خاصیتش هست که ناخوش گوید •

باب پنجاه و چهارم در طرد و عکس و این نیز بر سه نوعست اول آنک مصراعی گویند که اگر نصف آخر را مقدم دارند بیتی شود مثال

مدد حیات بادا قدحی که نوش کردی • قدحی که نوش کردی مدد حیات بادا •

و دوم آنک مصراعی بدو قسم کنند و هر قسمی را مقدم و موخر تکرار کنند تا مصراعی شود مثال ساقی قدحی در ده در ده قدحی ساقی پنهان چه خوری باده باده چه خوری پنهان وسوم هر دو مصراع را مشوش تکرار کنند مثال آنکس که ترا فروخت یارب چه خرید • و آنکس که ترا خرید یارب چه فروخت •

باب پنجاه و پنجم در مستزاد و آن بر سه نوع است نوع اول آنست که بعد هر مصراعی
لفظی آرند که آخرش سجع باشد جهت اتمام سخن **چنانک**
آن کیست که تقریر کند حال گدارا • در حضرت شاهی • از غلغل بلبل
چه خبر پیک صبارا • جز ناله و آهی **دوم** آنکه بعد از هر بیتی آورد **مثال**
دی صبحدم آن غیرت سرو چمنی • با من ز سر کرشمه از کبر و منی •
می گفت بخشم • کی مردم دیدهٔ تو سنقای رهم • بازای که تا خاک
درم آبی زنی • گفتم که بچشم **سیوم** آنک مستزاد دو مراعی باشد و آنرا
مسدس نیز گویند **باب پنجاه و ششم در مسبع و مثمن** مسبع آنست
که هفت مصراع باشد شش مقفا و یکی خارج قافیه چنانک **مثال**
نالنده کبوتری چو من طاق از جفت • و زناله او دوش نخفتیم و نخفت •
او ناله همی کرد و منش می گفتم • از ما که غمی باشد و نتوان گفت •
غم از دل خود بگفت نتوان در رفت • این طرفه گلی نگر که ما را بشکفت •
نی رنگ توان نمود و نی بوی نهفت • و شاید که در مصراع او خارج قافیه آ باشد •
مثال دوش از سر عجز و غایت بدحالی • با دل گفتم گرت بود جای سخن •
کس را بر او چو نیست پروای سخن • کز من ببرد بدان دل آرای سخن

ازمن

٦١

ازمن سخنی بگو در اثنای سخن • دل گفت بوقت وصل ما را با یار
چندان نظر است که نیست پروای سخن **ومثمن انست** که در بیتی هشت
سجع بیارند غیر از قافیه **چنانک** ایا ساقی المدام • سمن بوی لاله فام •
مرا باده مدام • که تا من در مقام • زنم یک نفس بکام • که کس را ز خاص و عام •
درین منزل ای غلام • امید قرار نیست • چو خواهی سمی نشست •
تو با عاشقان نشست • که من خلق را شکست • زد بنای دون پرست •
بیک ره بشوی دست • که دنیا و هرچه هست • در و پای دار نیست •
باب پنجاه و هفتم در تملیح و الحاق اول صفت تملیح چنان بود که بیتی چنین گوید
یارب آن رو نیست یا برگ سمن • یارب آن قد است یا سرو چمن •
و با چیزی زیاده بجهت مراعات کلام که بحر دیگر بهمان قافیه توان
خواندن **چنانک شاعر گوید** یارب آن رو نیست یا لاله است یا برگ سمن
یارب قد است یا طوبیست یا سرو چمن **ودر بیان الحاق** این صنعت چنان است
که شاعر در آخر ابیات بیتی از گفتهٔ دیگری اخذ کند چنانک ذکر قایل
جهت تکمیل مطلع و این از قبیل **م** در هوای سنبل عنبر نسیمش باد صبح •
می کند هر دم مشام جان پر از مشک ختن • بر گذرگاهی که باد صبح غمازی کند •

کاروان مسک امستور نتوان داشتن باب پنجاه و هشتم در مسلسل و این
صنعت بر چهار نوع است والله اعلم نوع اول آنست که لفظی در مصراع
صدر بیاورند و در مصراع عجز مکرر کنند همچنین تا آخر ابیات مثال
روزگاری داشتم در خدمتش • فارغ از رنج و عنان روزگار •
روزگار آن روزگارم تیره کرد • تیره بادا روزگار روزگار •
نوع دوم آنست که در مصراع صدر چند چیزی را ذکر کند که در
مصراع عجز هر یکی را چیزی مخصوص کند همچنین تا آخر مثال
طفیل خال و خط و زلفان پری پیکر • یکی عبیر و دوم غالیه سیوم عنبر •
عبیر و غالیه و عنبر ندچنینش را • یکی غلام و دوم بنده و سیوم چاکر •
غلام و بنده و چاکر شدند آن مه را • یکی ندیم و دوم عاشق و سیوم غم خور •
نوع سوم آنست که سه رباعی یا پنج رباعی گوید که بترکیب و
ترتیب موقوف باشند مثال خودر از خط و لب تو ای سیمین بر •
بر آتشش و آب میزند عود و شکر • با پسته تنگت که فدا ابیش با دام •
در باغ شکفته خنده رو غنچه مگر • این بی ادبی نا به را چو نگ بدید •
از خشم روانش بشر دار کشید • چون دم ز هوا و اری تو بی زد باد •

شد

شد تند و دهان غنچه از هم بدرید • تا خوار و خجل میان بستان گردد •
وز خنده سر خود پشیمان گردد • لب بر دوزد و دهان ببندد غنچه •
اینجا که نبایدش که خندان گردد • چهارم آنست که قابل غزلی گوید
که مصراع اول از مطلع تا مقطع موقوف یکدیگر باشد مثال
نرگس مست تو خون از آنست که تو • خون عاشقان بریزی و عتابست که تو
سنگدل و سیم بری میل مجا با نکنی • مردم دیده بخون غرق از آنست که تو
قصد جان و دل مردم کنی از عین خطا • رنجش امروز مرا با تو همانست که تو
باده نوشی که حرامست و حلالش دانی • تیغ حکم تو در این عهد روانست که تو
پادشاه همه خوبان زمانی امروز • یک بیک تابع حکم تو جهانست که تو
حسن و ناز اجو شرف بنده خود ساختهٔ • بذرت موی کنان مویه کنانست که تو
تا یکی در غم سودا نشنبنی کفتم • بسرت کافر بی رحم جهانست که تو
باب پنجاه و نهم در مهمل و این صنعت بر دو نوع است نوع اول آنست که
هر سه قافیه را او در اول مصراع روی افتد و باقی الفاظ این سه مصراع
ردیف باشد مثال بشتاب که عاشقان روان جان بازند • در یاب که عاشقان
روان جان بازند • گر حسن جمال تو ببینند بشب • در خواب که عاشقان روان جان بازند

٦٢

22

٦٥

شکر و سپاس بی منتها حضرت آن خدا را که مستحق حمد و ثنا و وجوب
وجود اوست و وجود جمله ممکنات مستفاد از فیض جود ذات اوست و ذات او
عز شانه از تغیر و تکثر و مشاکلت مکان و مناسبت زمان ممتنع است
و از مشابهت اعراض و جواهر و مقابله اخلاف و نواظر مبرا و
مقدس است هستی همه موجودات بقدرت و ارادت اوست و هیچ چیز از ادراک
و احاطت او بیرون نیست لَا يَعْزُبُ عَنْ عِلْمِهِ یعنی
عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ
اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ و صلوات بر محمد مصطفی که نخبهٔ موجودات
و هادی بسبیل نجاتست و بر آل و اصحاب او که مقتدای امت و
پیشوای اهل دین اند باد بحق محمد و آله اجمعین فهرست الابواب

باب اول در خرد
باب دوم در ستایش اهل دانش

باب سیوم در نادانی
باب چهارم در سخن گفتن
باب پنجم در حکمت و امثال پند
باب ششم در دوستی
باب هفتم در دشمنی
باب هشتم در نصیحت فرزند
باب نهم در پادشاهی
باب دهم در خدمت پادشاهان
باب یازدهم در صبر و شتاب
باب دوازدهم در نیکی و بدی
باب سیزدهم در خوی نیک و بد
باب چهاردهم در نهفته داشتن رازها
باب پانزدهم در دنیا و حرص و آز

باب اول در خرد و فضایل خردمند

و این باب مختصر است بر دو قسم اول در ستایش خرد دوم در فضایل
اهل خرد قسم اول پوشیده نیست که خرد جوهری شریف است
و بر آفرینش شریف سبق وجود او مستحق است و ورود خطاب و تکلیف
بر حصول عقل موقوف است و رسول را علیه افضل التحیة ایزد عز شانه
با اهل خرد فرستاد و خطاب با خردمندان کرد و در کلام مجید فرمود
إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ و رسول علیه السلام فرموده است
مَا أَعْطَى اللهُ عِبَادَهُ أَحْسَنَ مِنَ الْعَقْلِ یعنی خدای

عزّ و علا نداده است بندگان خود را چیزی نیکوتر از خرد
و در توریت مکتوبست لا نَدِيمَ آزْيَنُ مِنَ الْعَقْلِ
یعنی هیچ ندیمی نیست آراینده‌تر از عقل **بزرجمهر**
گوید جهان که قوام جسم بجانست قوام جان بخرد است و کسی را
که خرد نبود اگر ممالک و املاک جهان او را میسر شود که
هم ضایع‌ترین مردمان او باشد **شعر**

گر خداوند آسمان دادت ● مال قارون ترا و ملک عزیز
گر نداری هنر نداری جاه ● ور نداری خرد نداری چیز

افلاطون گفته بزرگترین گوهری خردست و گفتار خوب و زبان شیرین

خردمند داند که پاکی و شرم ● درستی و رادی و گفتار نرم
بود خوی پاکان و خوی ملک ● چه اندر زمین و چه اندر فلک

مهران به گفته هر کسی را انبازی هست و انباز پادشاهان
خرد است زیرا که خرد شاهِ تن است و تصرف در ممالک
بدن خرد را رسد و مردم را از تاریکی بروشنائی خرد برد
و حلّ و عقد امورِ عالم از خرد ظاهر می‌شود **شعر**

خردمند

٦٧

خردمند گوید خرد پادشاست ● که بر خاص و بر عام فرمان رواست
خرد تن آدمی لشکرست ● همه شهوت و آرزو چاکرست

حکیمان گفته‌اند خرد مظاهر و معاون مردم است و در رنج و سختی
و دشواری بکار آید و هر که استظهار خرد خرد را داند
با آرزو و مراد خود برسد و هر که بمشورت خرد کار کند هرگز پشیمان نشود

خرد چون ندانی بیاموزدت ● چو پژمرده گردی برافروزدت
خرد بی میانجی و بی رهنمای ● بداند که هست این جهان را خدای

بهرام اصفهانی گوید هنر مرد از نیکبختی و هنر نیکبختی از خرد و
خرد سزا یافتن او و هنر سزا امان این جهان و آن جهان از رضای خدای

خردمند گوید من از هر گروه ● خردمند را بیش دیدم شکوه
خرد پادشاهی بود مهربان ● بود آرزو گرگ و او چون شبان

حکیمان فارس گفته‌اند خرد رهنمونی بزرگ و پشتی قویست
و کلید دانشهاست و دانش و فرهنگ انبازان خرد اند و خوی نیک
کاربند خردست و چون خردمند را کاری پیش آید خود را بخرد
سپارد تا از بلاهای جهان ایمن گردد و چون سختی روی نماید خرد

او را معاون گردد تا از ان مشقت برهد و از مضایق خلاص در نجات یابد
خردمند گوید که مرد خرد ٭ بهنگام خویش اندرون ننگرد
کند نیکی افزون چو افزون شود ٭ وز آهوی بد پاک بیرون شود
حکیمان گفته اند هر چیزی را آلتی هست و آلت دانایان خرد
است و هر کسی را معاونی هست معاون جان خرد است و هر کسی را
آرامشی هست و آرامش پرهیزکاران خرد است و هر کسی را انبازی
هست انباز حکیمان خرد است و خرد را بر بینایی چشم باید گزیدن
که خدای تعالی خرد را از برای آن بمردم داد که تا هر چه
بچشم سر نتوان دیدن بچشم خرد ببینند بیت
خرد بهتر از چشم و بینایی است ٭ نه بینایی افزون ز دانایی است
بزرجمهر گوید بزرگترین گوهری خرد است و نیکوترین پیرایه
شرم است و مهربان ترین دوستی دانش است و بزرگترین تمنی رفق است
قسم دوم در خصایل اهل خرد و آن ده خصلت است
خصلت اول ترسیدنست از خدای تعالی در سر و علانیه
و پیغامبر علیه السلام میفرماید مخافة الله تعالی رأس

كل حكمة یعنی ترسیدن از خدای عز اسمه
سر همه حکمتهاست و برین معنی نص نبوی بسیار وارد شده است
و از فواید وی آنست که هر که از خدای عز اسمه بترسد خدای
عز و جل رعب و هیبت او در دل خلقان نهد و هر که از خدای
نترسد خدای تعالی او را در چشم مردم خوار گرداند و رسول
علیه السلام میفرماید مَنْ خَافَ اللّٰهَ تَعَالَى خَوَّفَ اللّٰهُ
مِنْهُ كُلَّ شَيْءٍ وَمَنْ لَمْ يَخَفِ اللّٰهَ خَوَّفَهُ اللّٰهُ مِنْ
كُلِّ شَيْءٍ یعنی هر که از خدای تعالی بترسد خدای
عز اسمه جمله چیزها را ازو بترساند خصلت دوم
عقل را بر هوای نفس چیره داشتن و خدای عز اسمه میفرماید
وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى یعنی متابعت نفس مکن و رسول
علیه السلام میفرماید آفة الدین الهوی یعنی آفت دین
داری متابعت هواست حکایة ملک روم از رسول
ملک فارس پرسید که ما فاضل تریم یا ملک شما رسول جواب داد
و گفت آن فاضل تر که بر هوای نفس قادرتر از زبون اکره

که از مشاهیر حکمای یونانست سوال کردند او همین جواداد
واز فوایدوی آنست که هرگاه که عقل برهوا چیره شوذ بیشتر
کارها که واقع گردذ بروفق شریعت فرمان کردار بوذ و آن
از جملهٔ آثار ثبات دولت بوذ و هرگاه که هوا برخرذ چیره دارذ
بمتابعت هواست دراموال و حریم مسلمانان بتطاول دراز کنذ و
بشومی آن ملک و دولت روی بزوال نهذ **خصلت سیوم**
سخن راست و باندیشه گفتن است **و رسول علیه السلام**
میفرماید افضل اللسان لسان صدوق یعنی فاضل ترین
زبانها راست گفتن است **و حکما** گفته اند راستی سرهمه
هنرهاست و از آنست که بزرگان دین گفته اند هر که راستی را
شعار و دثار خوذ کرداند خدای عز شانه در سر و علانیه
برخوذ راست دارذ **خصلت چهارم** تدبیر کردن است
در کارها چنانکه **رسول علیه السلام میفرماید** التدبیر
نصف المعیشت یعنی تدبیر کردن یک نیمهٔ معیشت است
ومیفرماید لا عقل کالتدبیر یعنی هیچ عقلی بهتر

ازان

ازان نیست که مدبر کارها باشد **محمد بن جهیم الرحمه کوید**
تدبیر کردن در کارها همچنانست که زر را نقش برند تا از غش
پاک گردد و از فواید او آنست که کاری که باندیشه آغاز کنند
غالب و ظاهر آن باشد که بمقتضای ارادت با تمام انجامد و هر
کاری که از سر شتاب و بی اندیشه آغاز کنند حاصل وی جز
ندامت نباشد **خصلت پنجم** مشورت کردنست با خداوندان
تجربت **و رسول علیه السلام میفرماید** لا حکیم الا
ذو تجربة یعنی حقیقت کار ندانند الا آنکس که آزموده باشد
و کیفیت آن بدانسته و عرب مثل زده علیک بالولی التجارب
بر تو باد که با خداوندان تجربه مشورت کنی **و رسول علیه**
میفرماید لا مظاهرة اوثق من المشاورة یعنی هیچ
استظهاری بهتر از مشورت نیست **سند باذ حکیم کوید**
هر چیزی را نخود حاجتست و خرذ را بآزمایش حاجتست
و از فواید وی آنست که تا کسی را در پیشتر اشغال بیازماید
بروی اعتماد نشاید کردن و ایمن نشاید بود که ایمنی از آزمایش

توان یافتن **خصلت ششم** گفتار خوب و زبان شیرین است
و رسول علیه السلام فرموده اَلْکَلِمَةُ الطَّیِّبَةُ صَدَقَةٌ
یعنی گفتار نیکو گفتن بمثابت صدقه دادنست که کسی را که
زبان شیرین و گفتار خوب بوذ دوستی او در دل مردم ظاهر شوذ
و امیر المومنین علی کرم الله وجهه گفته مَنْ عَذُبَ
لِسَانُهُ کَثُرَ اِخْوَانُهُ یعنی هر کرا گفتار خوب و زبان
شیرین بوذ براذران او بسیار شوند **خصلت هفتم**
شرم داشتن است **و رسول علیه السلام فرموده است**
اَلْحَیَاءُ مِنَ الْاِیْمَانِ **و فرموده** اَلْحَیَاءُ خَیْرٌ کُلُّهُ
یعنی حیا از ایمانست و حیا در همه احوال نیکوست و از فوایذ
وی آنست که هر کرا حیا نبوذ ازو وفا توقع نشایذ داشت
و بر وی اعتماد نشایذ کرد **ارسطاطلیس** گفته دوستی با
کسانی باید کردن که ایشانرا حیا بوذ که آنکس را که حیا و شرم
نبوذ ازوی دوستی نیایذ **خصلت هشتم** رفق و مدارا است
و رسول علیه السلام فرموده رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْاِیْمَانِ

مدارا

الْمُدَارَاةُ یعنی سر خرذ بعد از ایمان بخذای عز شانه مدارا
کردن با مردم است و از فوایذ او آنست که هر که رفق و مدارا
عادت کند بوسیلت صبر و آهستگی همه خویش از دنیا یا سوذی
بردارذ و با آخرت ثواب بی نهایت یابذ **و رسول علیه السلام**
فرموده مَنْ اُعْطِیَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ اُعْطِیَ لَهُ خَیْرَ
الدُّنْیَا وَالْآخِرَةِ یعنی هر کرا از رفق بداذند اورا
همه نیکی از دنیا و آخرت داذه باشند **خصلت نهم** تواضع
کردنست علما و پیرانرا از برای شرف علم و پیری چنانک
رسول علیه السلام فرموده مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ
یعنی هر که خذای تعالی را تواضع کند خذای عز و جل وی را
بزرک کرداند و رفعتش زیاده کند و از فوایذ وی آنست که
هر که پیرانرا تواضع کند بشرف پیری رسذ و در وقت پیری
بزرک و کرامی بوذ **خصلت دهم** آنک هر کاری که آن کار
در نفس خویش واجب نباشذ و اقدام در متعارف خلق مستحب نباشذ
و هیچ غرضی حالی یا مالی بر وی موقوف نباشذ ترک آن کار کند

تا بحسن اسلام موصوف باشد **ختم باب** گویند در روزگار
متقدم پادشاه زاده بود در بلاد پارس چون بادشاهی بوی
رسید خواست که تا در ممالک خود نظر کند در وقت مفارقت
استاد خود را گفت مرا نصیحتی کن که درین جهان برفاهیت
و آسودگی زندگانی کنم و خاتمت من بر سعادت بود و بآخرت
دستگیر من شود استاد وی گفت خود را از اندیشهٔ آن جهان
خالی مدار و چون نیکی یابی شکر کن و دل در اغراض و اموال
دنیا مبند و بر آن که از تو فوت شود حسرت مخور و بسیار
شرمگن مباش و باقدام در محارم ترسنده شو و سخنی که ترا منفعت
نبود و مضرت دیگری بود مگوی و چون عرض سخن شود نیکو
گوی و صلاح خود بفساد کس مجوی و چون کاری رسد اندر وی
صبر کن و خرسند بر خواسته خود بگزین تا هم درین جهان بوسیلت
این خصایل حظ و نصیب خود بآسانی بیابی و در آخرت دستگیر
تو باشد و صفای دنیوی و اخروی یابی **ابو شکور گوید فرد**
خرد باد همواره سالار تو ● مباد از جهان جز خرد یار تو ●

باب دوم

باب دوم **در ستایش اهل دانش و خصایل**
مردم دانا عالمیان را معلوم و مصورست که بهترین چیزها دانش است
و خدای تعالی در حق اهل دانش میفرماید **کلام** وَالَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ **و میفرماید** قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ
يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ **و میفرماید** يُؤْتِي الْحِكْمَةَ
ومن
فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ
و رسول علیه السلام فرموده الْعِلْمُ كَنْزٌ عَظِيمٌ لَا يَفْنَى
یعنی دانش گنج بزرگ است که فانی نشود **و فرموده** الْعُلَمَاءُ
وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ یعنی علماء اهل دین وارثان انبیا اند
و امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه فرموده الشَّرَفُ بِحُسْنِ
الْأَدَبِ لَا بِفَضْلِ الْحَسَبِ یعنی شرف و بزرگی و نیکوئی در ادب است
نه بزرگی و بیشی حسب و نسب **حکماء** فارس گفته اند بهترین
همه چیزی دانش است و آنکس را که نفس او بکلیهٔ علوم
ادراکننده نیست او از دایرهٔ انسانیت بیرون است **شعر**
شرف از دانش است در عالم ● هیچ نادان شرف نیاوردست ●

تا جهان بوذ از سر آدم فراز • کس نبوذ از راه دانش بی نیاز
مردمان بخرذ اندر هر زمان • راه دانش را بهر کونه زبان
کرد کردند و کرامی داشتند • تا بسنک اندر همی بنکاشتند
دانش اندر دل چراغ روشن است • وز همه بذ بر تن تو جوشن است

نوشروان عادل کوید سر همه نیکوئیها دانش است و
شرف بزرک از دانش است و نیکبخت بوذ آنکه دانا بوذ بیت

خردمند کوید که نایذ وفر • بدانش بمردم رسد نه بزر
جو دانا بوذ مرد بخشنده کف • مرورا رسد بر حقیقت شرف

منوچهر کفته است دانش چون چراغ روشن است که اکرچه
بسیار چراغها ازوی برافروزند هیچ کم نشوذ جینبان
کفته اند که دانش آرایش دین و دنیاست و همه چیزها چون بسیار شوذ
خوار و ارزان کردذ مکر دانش که هر چند بیشتر عزیزتر

حکایة سلیمان علیه السلام باذ را فرمان داده بوذ تا
تخت اورا در هوا بردی و در شهرستانی فروذ آوردی بر در آن
شهر نوشته بوذ که کوشش یکروزه را آخر یکدرم و نیکوئی

وقت را

وقت را امکانات صد درم و دانش یکساعته را بها بدید نیست
بطلیموس کفته است که دانش سر همه رایها و تدبیرهاست
و کفته اند که اکر دانش را فضل و شرف بسیار نبوذی فرمان علما
بر خاص و عام چنین نافذ نبوذی و نام علما چنین بزرکوار در جهان
نماندی و پادشاهان متابعت رای و تدبیرهای اهل دانش نکردندی

کهر اکرچه والا نه بیش از هنر • ز کهر هنر شد کرامی کهر

و حکما کفته اند دانش بهنکام سختی دستکیر مردست و بهنکام
درماندکی یار و رفیق است و معاون و مظاهر حکایة
سخن بدانش چنان مفید بوذ که معتصم خلیفه بر اهل شهر بصره
خشم کرفت و لشکر کشیذ و از بغداد بدر بصره آمد و خواست که
غارت کند مشایخ بصره بیرون شدند و بسیصد هزار دینار
بصره را باز خریدند خلیفه رضا نداد و در بصره عالمی بوذ نام او
عبد الرزاق صغانی از مشاهیر علماء آن بلاد و ندیمی هرون
الرشید کرده بوذ پیش معتصم خلیفه رفت و شفاعت کرد اجابت
نیفتاد اورا کفت تو با مردم خوذ از بصره بیرون آی و بعسکر ما

ببیوند تا سند آیابی عالم گفت یا امیر المومنین مدت بیست سالست که
درین شهرم و تا سوذکی با ایشان بهم بوذم اکنون بکباره محنت نتوانم
جدا شدن و برخاست که باز گرذد از جمله مریدان وی جوانی بوذ
پر دانش و متصف بفضایل و خصایل خوب و نامش حریث بوذ
برخاست و گفت یا امیر المومنین عفو کن و اگر پشیمان شوی که
چرا عقوبت نکردم توانی عقوبت کردن و تلافی آن کردن
و اگر عقوبت کنی و بعد از آن پشیمان شوی که چرا عفو نکردم
تدارک آن دست ندهد که گفته اند چهار چیز را باز نتوان آوردن
تیر انداخته ● و سخن گفته ● و عمر گذشته ● و قضاء رفته ● این
سخن در دل معتصم خلیفه اثر کرد که گفتار عظیم بدانش بوذ آن
جوان را خلعت فرموذ و اهل بصره را عفو کرد پس فواید سخن
بدانش این چنین بوذ که گفته شد و گفته اند **شعر**
هر آن کو بدانش برد روزگار ● نه او یاوه ماند نه آموزگار ●
جهان را بدانش توان یافتن ● بدانش توان رشتن و تافتن ●
بقراط گوید ثمرهٔ دانش آنست که هر که او را حاصل کند از

پایهٔ کمتر بدرجهٔ بزرگتر رسد **هندوان** گفته اند کسی را که در شعار
و دثار او فضل و دانش نباشد او در مرتبهٔ عوام بوذ **بیت**
اگر علم نیستی فضل و بر ● بسختی بجستی خردمند بر ●
و عرب مثل زده که اَلْعَوَامُّ كَالْعَوَامِّ یعنی عوام چون
چهار پایان باشند **شهریار** گفته است دانش چون باران
بارنده بوذ و چون در طلب باران باشی لابد روزی بر تو بارد **نظم**
بدان کوش تا زوذ دانا شوی ● چو دانا شوی زوذ والا شوی ●
نه دانا تر آنکس که والا ترست ● که والا تر آنکس که دانا ترست ●
ببینی ز شاهان ابر تخت و گاه ● ز دانندگان باز جویند راه ●
اگر چه بمانند دیر و دراز ● بدانا بوذشان همیشه نیاز ●
حکایت سلطان ملکشاه رحمه الله بنشابور رسید و بیست
و نه روز از ماه رمضان گذشته بوذ کسانی که از ارکان و شروط
او بوذند در رؤیت هلال رعایت کردن غافل بوذند و بخدمت بعضی
از بزرگان نموذند که ماه دیدیم جماعتی که در خدمت سلطان بوذند
سلطان را بر آن داشتند که فردا عید باید کردن چون از سلطان

دستوری شد در شهر نشابور منادی کردند که سلطان میفرماید
که فردا عید کنید و خواجه امام ابو المعالی که مقتدای آن عصر
بود خبر دادند حالی در شهر منادی داد کردن که ابو المعالی
میگوید که فردا روزه خواهم داشتن هر که بفتوای من کار می کند
باید که فردا روزه دارد اصحاب اغراض این سخن را بوجهی زشت
در پیش تخت سلطان انها کردند و گفتند که ابو المعالی سر مخالفت
تو دارد و شکی نیست که مردم بفتوای وی کار کنند بیشتر از آن
که بمنادی تو و این معنی ناموس مملکت را زیان دارد سلطان
ملکشاه نیک اعتقاد و خداترس بود و حرمت اهل علم پیش وی
بزرگ بود با آن همه خاطر وی متغیر شده بود چند کس را از خواص
خود فرمود که بروید و ابو المعالی را بلطف و دلداری اینجا خوانید گفتند
ای شاه او بفرمان تو چنین بی حرمتی کرد و تو او را حرمت می داری
سلطان گفت تا سخن وی نشنوم بقول دیگران حرمت اهل علم
نتوان بردن چون ابو المعالی را بخواندند برخاست و آن تخفیفه که
در خانه داشتی کفش در پای کرد و بسرای سلطان آمد چون وی را

دیدند

دیدند که بدستار کوچک است و موزه نپوشیده در پیش پادشاه عرضه
داشتند که ابو المعالی بدان قناعت نکرد که با فرمان تو برابری
می کند اکنون بی حرمتی زیادت کرد که بدین هیئت پیش ملوک رفتن
ترک ادب است سلطان از آن متغیرتر شد و امیر حاجب را پیش او
بفرستاد که چرا باید که تو با این جامه و کفش پیش من آیی
ابو المعالی آواز بلند کرد و گفت این سخن می باید که سلطان
از من بشنود که امیر حاجب نیک بازنداند گفتن پس چون دستوری
یافت گفت ای پادشاه اسلام بدان که من بدین جامه نماز کنم و جامه‌ای
که در خدمت خدای تعالی شاید در خدمت ملوک هم شاید بودن اما
ابنای دنیا و پادشاهان روزگار این عادت نهاده اند و این
قاعده ساخته که بدین صفت پیش ملوک و سلاطین نروند خواستم
که این ادب و عادت نگاه داشتمی اما در آن ساعت که فرمان سلطان بمن
رسید با این جامه نشسته بودم ترسیدم که اگر بتغییر جامه دیگر مشغول
شوم دیر شود و نام من بدین قدر تاخیر در جریده آنها نویسند که
بر در سلطان عاصی باشند و گفت اگر نیک میبرزد نشسته بودمی

همچنین بیامدی تا در تشنگان تشنه شدندی که ابو المعالی در طاعت
سلطان تقصیر و تأخیر کرد سلطان ملکشاه را ازان سخن خوش
آمد وبرا گفت چون بدین صفت طاعت سلطان واجب است چرا بر
خلاف منادی من منادی کردی ابو المعالی گفت هرچه تعلق بفرمان
دارد ما را واجب است که طاعت سلطان داریم اما هرچه بفتوی تعلق
دارد بر سلاطین واجب است که از ما بپرسند که بحکم شرع همچنانکه
بزمان سلطنت فتوی ما را است اما روزه داشتن و عید کردن بفتوی
تعلق دارد نه بفرمان چون قصه انجا رسید سلطان ملکشاه
رحمه الله ابو المعالی را با حترام تمام باز بخانه فرستاد **فرد**

چو پخته شود تلخ شیرین بود • بدانش سخن گوهر آگین بود

دانایان گفته اند بزرگ‌تر چیزی از سعادت دانش است و از
برای شرف دانش است که پادشاهان واجب شناسند مراعات
ایشان کردن و فرزندان که از جان خود دوست تر دارند •
خدمت ایشان فرمایند کردن **حکایة** گویند هارون الرشید
از منظره می نگرید کسائی را دید که فرزندان او را محمد الامین

ومامون را تعلیم می داد پس کسائی بشغلی از جای برخاست مامون
ومحمد الامین برجستند و نعلین پیش پای او نهادند هارون الرشید
را ازان حال عجب آمد خادمی ایستاده بود در خدمت وی هارون
الرشید ازان خادم پرسید کیست آنکه بزرگ‌ترین مردم او را
خدمت کنند خادم گفت یا امیر المومنین هارون الرشید گفت
غلطی که ان کسائی است که مامون و محمد الامین را علم و هنر تعلیم
می دهد و ایشان از برای شرف علم خدمت او می کنند کسائی بشنید
وگفت یا امیر المومنین لَوْ کُنْتُ مَعَهُمَا لَکَانَ قَلِیلاً
اگر تو نیز با ایشان بودی هنوز اندک بودی لانی اربی
اَرْوَاحَهُمَا وَاَنْتَ تُرَبِّی اَبْدَانَهُمَا زیرا که من جان
پرورم و تو تن ایشان می پروری **شعر**

چون ترا دانشی بدید آید • پیش تو سر فرو برند احرار •
ادب آموز و هرچه خواهی باش • که ادب از نسب ستوده تر دار •

دانایان گفته اند که هر که بدانش موصوف باشد باید که این
ده خصلت را شعار و دثار خود سازد **خصلت اول**

انک بتصور و عیب خود بینا بود چه آنکه قصور و عیب خود نداند
همیشه معیوب بود **خصلت دوم** صحبت دانایان دوست دارد
و بصحبت ایشان رغبت کند **خصلت سیوم** بر قوت و
تدبیر خویش اعتماد ننماید بلکه تا تواند اهل دانش را استظهار
کند و با ایشان مشورت برد **خصلت چهارم** سخن را در
وقتی که فایده ندارد نگوید **خصلت پنجم** کسی را که نیازموده
باشد بروی اعتماد و تعویل نکند الا اگر خصایل خوب او
بشهرت داستغنا او را معلوم شده باشد تواند بود **خصلت**
ششم بر دوستی و معاونت نادان اعتماد ننماید زیرا که چون
نادان در حق وی نیکی خواهد کردن بوسیلت نادانی بوجهی
تقویم کند که مضرت وی بیش از منفعت بود **خصلت هفتم**
از مردم نادان بریدن عادت کند که از مردم نادان بریدن
قربتست بخدای تعالی **خصلت هشتم** بر کسی بی سببی خشم
نگیرد که امثال این اظهار خوی بد باشد **خصلت نهم**
مکافات نیکی دوستان نیکی کند و اگر تواند در مجازات ابدی هم نیکی کند

که امثال

76 که امثال این سمت تقرب است بخوی پیغمبران **خصلت دهم**
نیک خویی از بد خویی باز شناسد و بدان کوشد که آنچه بنیکی
گراید آن کند و آنچه مفاسد او ظاهر بود تا تواند ترک کند
خاتمهٔ این باب دانایان گفته اند که اگرچه اموال و زخارف
دنیا محبوب دلهاست و بوسیلت بذل مال در وجوه خیرات ذخیرهٔ
آخرت توان اندوختن و هم در دنیا بسبب بذل و آسایش و رفاهیت
توان یافتن **اما** بدین همه علم را بر مال پنج فضیلتست **اول**
آنکه اهل علم را بزرگ دارند و مراعات جانب علما کنند و اما حال اصحاب
اموال بعکس اینست که ایشان از بهر ضبط مال خدمت پادشاه
و خدم او کنند **دوم** آنکه بوسیلت علم اهل دانش از بیشتر آفتها
ایمن باشند و اما حال خداوندان مال بعکس اینست بلکه نفوس ایشان
از جهت اموال در معرض آفت افتند و امثال این در عالم بسیارست
سیوم آنکه در مال اسراف و تبذیر راه یابد بفنا ادا کند
و اما حال اهل علم بعکس اینست که هر چند بیشتر دهد هیچ کم نشود
بلکه زیادت شود **چهارم** آنکه اگر حادثه از وقایع روزگار بمال

راه یابد صاحب او مفلس و درویش کردد آن منفعت که در اکتساب مال
برده باشد بکلی ضایع شود و حال علم بعکس اینست که هرکز از علم
منفعت نشود و اکر جملهٔ عالم جمع شوند که یک مسئله از خاطر عالم محو کنند
ممکن نکردد **پنجم** آنک علم در آخرت سبب نجات بود و مال سبب عذاب
و شاید که فایدهٔ دیکر باشد که اکر عالم باشد اورا از اموال دنیا
هیچ نباشد بوسیلت علم مال تواند حاصل کردن اما اکر مال بود و هیچ
دانش و کفایت نبود علم هرکز حاصل نشود و مال نیز از سبب نادانی ضایع شود

هیچ کنجی نیست از فرهنگ به ٭ تا توانی رو تو زو کنجی بنه
نکهبان کنجی تو از دشمنان ٭ ز دانش نکهبان تو جاودان
بدانش شود مرد بر هر کار ٭ چنین کفت آن بخرد هوشیار
که دانش ز تنکی برون آورد ٭ چو بی راه کردی براهت برد

باب سیوم **در نادانی و علامات نادانی و مجتنب بودن از نادان** و این باب مختصرست بر سه نوع
اول در مذمت نادان دوم در علامات نادان سیوم در اجتناب
نمودن از نادان **فصل اول** رسول علیه السلام فرموده است

لا فقر

لا فقر اشد من الجهل و لا مال اعود من العقل یعنی
هیچ درویشی سخت تر از جهل نیست و هیچ مالی سودمندتر از خرد نیست
و عرب مثل زده لا داء اعیا من الجهل یعنی هیچ دردی درویشی
دردناکتر از نادانی نیست **هاشم اصفهانی کوید** سه کروه مردم
آن باشند که مادام بر پشیمانی باشند یکی نادان که با دانا بنفس
دانش مخاصمت کند **دوم** مردم ضعیف که با دشمن قوی بنعوت کوشش
کند **سیوم** مرد درویش که با همسایهٔ توانکر پهلو زند و این هر سه
از غایت نادانی بود **و بعضی** از حکماء یونان کفته اند که جهل
مردم را بتر از نابینایی است زیرا که صعب تر چیزی بر نابینا آن
بود که راه نداند و از آن جهت بتهور در چاه افتد و از آن خوف
هلاک جسد وی باشد و اما جهل بوقع هلاک اندست که بنادانی
دنیا و آخرت را بباد دهد **و حکیمان** کفته اند که نادانی بدریای
ژرف مانند که از هر سوی در وی توان رفتن اما هر که در وی رود هلاک شود

تا بنادانی بدانش ارزانی ٭ داد خویش از زمانه نستانی
نیست اندر جهان ز من بشنو ٭ هیچ دردی چو درد نادانی

۷۷

عقلا گفته اند که نادان پیوسته دشمن دانا بوذ و دشمن آن چیز
باشذ که نداند و امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه گفته است که
المرء عدوٌّ لما جهله یعنی نادان دشمن آن چیز بوذ که نداند
ایی دانشان بارنوکی کشند • ایی دانشان دشمن دانشند •
و توقع نشاید داشت که از جهل یک فعل خوب آید که اگر ممکن بوذی
حکما از بهر آن یک خصلت خوب جهل را بستوذندی فرد
گر از جهل یک فعل خوب آمذی • مر ورا ستاینده بستایذی •
بطلیموس گفته است اگر نادان را سعادت مساعدت کند و اقبال موافقت
نماید دل در آن نباید بستن که امثال این نادر افتد و غالب آنست که
با تمام نینجامد نوع دوم علامات نادانی بطلیموس گفته است
سه چیز از لوازم نادانی است اول خوذ را بی عیب دانستن
و این غایت جهل است که دانا را معلوم است که کمال خذا راست و
عصمت انبیا را و باقی آدمیان از عیب خالی نباشند دوم بهتر
خوذ را بهتر خوذ دانستن یعنی میان آنکه نافع وی بوذ و میان مضر
وی تفاوت نکند سیوم بر قوت و دانش خوذ ایمن بوذ موبذ گفته است

که هرکه

که هرکه بر قوت و دانش خویش اعتماد نماید از مکر و گردش روزگار ناایمن
دانش هیچ ندارد فیثاغورس حکیم گوید پنج چیز علامت نادانی
است اول آنکه بر مردم خشم گیرد بی علتی و سببی و این معنی سخت
قبیح است و اظهار خوی بذ است دوم سخن گفتن در وقتی که فایده
نخواهد داشت سیوم راز گشوذن با کسی که او را نیازموده باشد
چهارم عوض دوستی دشمنی کردن و این غایت جهل و بی انصافیست
پنجم تعدیل اعتماد نموذن بر کسی و رسول علیه السلام فرموده
الحزم سوء الظن یعنی بیدار بوذن در کارها آنست که بکس
غره نشوذ تا بیازماید بزرجمهر گوید با نادان صحبت داشتن
علامت نادانی است و با نادان صحبت هم نادان کند دانایان
گفته اند عادت کردن که خرج را از دخل درگذرانند و این معنی
توانگری و نعمت شناسند تمامت احمقی و نادانی بوذ نوع سیوم
اجتناب نموذن از نادان ارسطاطالیس گوید از دوست
نادان احتراز باید نموذن که دیو دانا که دوست بوذ بهتر از دوست
نادان که آدمی بوذ و گفته اند الجاهل عدوٌّ لنفسه

فكيف يكون صديقا لغيره **فرد** جو دانا ترا دشمن جان بود
به از دوست مردي كه نادان بود **و پيغامبر عليه السلام فرموده**
الوحدة خير من جليس السوء يعني تنهايي به از همنشين
بد است وهيچ حال با نادان دوستي نشايد كردن كه نادان از جهل
طبيعي بود وگفته اند **الطبع من الطبع يسرق** يعني طبع از طبع
بدزدد زيرا كه نفس انساني را ايزد عز شانه چنان افريده است
كه قابل خوبهاست **شعر** با بدان كم نشين كه بد ماني
خو پذيرست نفس انساني • وبزركان گفته اند **تازي**
مقاطعة الاحمق قربة الى الله تعالى يعني بريدن از مردم
احمق نزديكي جستن بود بخداي تعالى وحكما گفته اند **تازي**
النظر الى وجه الاحمق معصية يعني نظر كردن در روي احمق
معصيت است وازينجا معلوم مي شود كه نظر كردن بر روي عاقل
وبا وي دوستي كردن طاعتست گويد جاهل را نصيحت
كردن منفعت نكند كه گفته اند **ناصح الجاهل كواعظ السكران**
يعني انكه جاهل را پند ونصيحت دهد همچنان باشد كه مست را

درحالت مستي موعظت كند **حكيم** گويد سخن دانايان نادان
گفتن چون بولي بود كه ازان سوي رود بنا نهند يعني كه نادان
سخن نيكو شنيدن دشمن دارد ونصيحت وموعظت وگفتار دانايان
نشنوند لاجرم دانايان از نادان سخن خويش پوشيده داشتند
واز اسرار خويش ايشانرا خبر نداده اند **بيت**
سخن گوي هر گفتني را بگفت • همه گفت دانا زنادان نهفت

باب چهارم در سخن گفتن

بدانك باري عز شانه زبان را از جمله عجايب وصنع خود افريده
است كه بصورت پاره گوشتست وبحقيقت هرچه موجود است
زبان از وي عبارت كند بلكه وي نايب عقل است وهيچ چيز از
احاطت عقل بيرون نيست وهرچه عقل ادراك ان بكند در تحت
تصرف زبان درايد وبيشتر منفعت ومضرت كه در عالم صادر شود
منشا ومبداء آن از زبان خيزد بس بنا برين مقدمه بر عقل
واجب باشد كه زبان خود نگاه دارد وهرچه ازان مضرتي بوي
عايد شود نگويد **وحضرت رسول عليه الصلوة والسلام**

فی موضع رحم الله امرأً اصلح لسانه یعنی خدای عز شانه
رحمت کناذ بران کسی که زبان خوذ را بصلاح آرذ و هر چه نباید گفتن
نگوید چون گوید نیکو گوید و با منفعت گوید **شعر**

چو با قوت باید سخن بی زیان ۰ سبک سنگ لیکن بهایش گران ۰
سخن تا نگوئی تراز برست ۰ زبردست شذ گز دهان تو جست ۰

ودر کلیله و دمنه گوید بس که بر گفته پشیمان بوذه ام
بس که بر نا گفته شاذان بوذه ام **حکیمان** گفته اند سخن دانایان
رهنمونی بزرگ است و بر راه دانش و صواب و اهل خرد را سرمایه
سخن است و شاذیش از سخن **فرد** کسی کو بنیکو سخن شاذ نیست
برو نیک و بد هر چه آید یکیست ۰ و از بزرگواری سخن است
که باری سبحانه و تعالی از آسمان بپیغمبران سخن فرستاذ و ایشان را
بذان گرامی کرد و درجهٔ بزرگ نهاذ و رسول علیه السلام
فی موضع جمال الرجل فصاحة لسانه نیکوئی مردم
فصاحت زبان اوست و جعفر صادق گفته است
ما انعم الله علی عبدٍ بنعمةٍ ظاهرةٍ مما اعطاه الله

فی اللسان

فی اللسان فصاحة و فی الکلام حلاوة یعنی خدای
تعالی بنده را نعمتی ندهد بزرگتر ازان که او را فصاحتی بدهد
اندر زبان و حلاوتی اندر سخن **بزرجمهر** گفت هر آن سخن که
ان موافق خرذ است نزدیک دوست و دشمن پسندیده است و همچون
خرمائی باشد رسیده که از درخت بستانند و ازان طعم و حلاوت گیرند
و چون موافق خرذ نباشد نه دوست بپسندذ و نه دشمن و مانند خرمائی
بوذ نارسیده که بهیچ کاری نیاید و سخن چون بدانش بوذ
استظهاری بزرگ است و معاونی قوی **حکایة** گویند عضد
الدوله شاهنشاه پسر فورک امام را برسالت بروم فرستاذ
پسر فورک امام از جمهوران آن روزگار بوذ چون ملک روم آن
قدرت وی بدید و سخن گوئی و فضل و دانش و شیرین زبانی او
بدانست کشیشی بزرگ را بخواند و گفت توانی این رسول را
جواب دادن و خجل گردانیدن که بفصاحت و بلاغت بر همگنان چیره گشت
کشیش گفت چون رسول حاضر شوذ مرا اعلام فرمای تا جوابش
بدهم و خجل گردانم دیگر روز ملک روم بنشست و جمله بزرگان و اکابر

بر خوذ جمع کرد و رسول و کشیشش هر دو حاضر شدند کشیشش گفت ای شیخ
چه گویی قصهٔ زن پیغامبر شما چون بوذ پسر فورک زبان فصاحت
بگشوذ و گفت همچنان بوذ که قصهٔ ما در پیغامبر شما آلان بوذ که زن
پیغامبر ما آبستن نشد و بچه نیاورد و ما در پیغامبر شما هم آبستن شد
و هم بچه آورد ملک روم و جملهٔ رومیان که حاضر بوذند خجل شدند
سقراط گوید افکندهٔ دست بر خیزد و افکندهٔ سخن بر نخیزد
و مردم را بسخن زشت بیشتر توان آزردن که بفعل و همه آزارها را جبران
توان کردن مگر سخن زشت . عرب مثل زده الشتم جرح لا یوسی
یعنی دشنام جراحتی است که درمان نپذیرد بزرجمهر گفته است
سخن بدانش آن بوذ که سوذمند و بقوت خویش بوذ و از بن
سبب پارسایان گفته اند که هر کسی را که اندر وی راست گفتن و
بجای خویش گفتن و سوذمند و بهنگام خوذ گفتن نبوذ او را نشاید که
در انجمن سخن گوید زیرا که اگر گوید بغیر این طریق پشیمان شوذ بیت
سخن کاندرو سوذ نه جز زیان ● نباید که رانده شوذ بر زبان
خدای تعالی در صحف ابرهیم پیغامبر علیه السلام فرستاده است
علی

٨١
علی العاقل ان یکون بصیرًا بزمانه مقبلًا علی شانه حافظًا
للسانه یعنی هر که خردمند است باید که زمانهٔ خویش را بداند و کار
خویش کند و زبان نگاه دارد و حکما گفته اند سخن باندازه گفتن
نیمهٔ دانش است و باندازه خرج کردن نیمهٔ از کدخدائی است و خویشتن
شناسی نیمهٔ آسانی است و راضی بسنده بودن بتقدیر ربانی نیمهٔ ایمنی است
و از جاهل دور بودن نیمهٔ سلامتی است و عرب مثل زده است
لسانی سبع ان ارسلته اکلنی یعنی زبان من دد است
اگر او را رها کنم مرا بخورد و گفته اند راحة الانسان فی
حفظ اللسان یعنی راحت مردم در نگاه داشتن زبانست والسلام
حکایة معتصم خلیفه رسولی بخراسان فرستاذ بنزدیک
عمرو بن لیث و رسول پیغامهای داذ و عمرو را خادمی بوذ در خدمت
وی ملازم بوذ و ایستاده و رسول عمرو را گاهی تهدید داذی و
بترسانیذی و گاهی تلطف کردی و امیدواری داذی خادم در جواب
رسول گفت آنکس را که نه بخواندن نتوان آمد است از راندن نتوان گریزد
پس اگر تهدید بوذ تلطف بسیار از چه گفتی عمرو جانب خوذ را فرموذ که

خادم را بیرون برند و صد چوب بزنند و هزار درم عطا دهند و حاجب را
گفت سخن نیکو بود ولیکن از خادم بی ادبی بود که نه بپایهٔ خویش
گفت و عرب مثل زده **رب کلمة تقول دعنی** یعنی که بسیار
بود که یک کلمه سخن گوید مرا بجای بگذار و مگو که ترا زبان دارم **شعر**
سخن گرچه باشد گرانمایه نثر ، فرومایه گردد ز کم مایه نثر
سخن کز دهان بزرگان رود ، چو نیکو بود داستانی شود
نگین بدخشی بر انگشتری ، ز کمتر بکمتر خرد مشتری
و ز انگشت شاهان سفالین نگین ، بدخشانی آید بچشم نگین
دانایان گفته اند سخن چون باندازهٔ خویش نگویند از پایهٔ
خود بیفتند و دهش که اندر جواز قدرت و استطاعت نبود بنیاد
افگند **موبد** گفته است سخن گفتن آنکه باید و چنانک شاید و
با آنکس که باید و چندانک باید و آنگاه که باید بباید گفتن تا سودمند
بود که زبان گوینده از الماس تیزتر و از شمشیر برنده تر بود و مار
بدنهاد بدگوهر را افسای سخن خوش از سوراخ بیرون همی آرد
و گرهای مشکل را اصحاب تدبیر بسخن خوش بهتر توانند گشودن

سعدم

شنیدم که باشد زبان سخن ، چو الماس بران و تیغ کهن
سخن نیکند منبر و دار را ، ز سوراخ بیرون کشد مار را
ارسطاطالیس گفته است سخن چون بدانش گویند راه نیک
نامی حاصل شود و شنونده را فایده بیفزاید **بیت**
سخن زهر و پازهر گرمست و سرد ، سخن تلخ و شیرین درمان درد
سندباد حکیم گوید زبان خویش را بسته دار تا زبانها بر تو نگشایند
که آنچه یک سخن در یکساعت تباه کند بسالها بصلاح نیاید و عرب مثل زده
اللسان صغیر الجرم عظیم الجرم یعنی زبان کوچک عضویست
و بزرگ زیان **بقراط** گوید سخن گو باید که از جواب آنک
گوید بر اندیشد و باهستگی گوید تا جواب درشت نشنود
حکایت هشام خلیفه بملک روم نامه نوشت و بر عنوان
فرمود نوشتن من هشام امیر المومنین الی ملک الطاغی ملک الروم
جواب فرستاد و گفت ملک را دشنام دادن روا نبود ولیکن کسی
که بزبان خویش قادر و پادشاه نبود او بر خلق خدای چگونه پادشاه
باشد و نیز از جواب ما که ایمن کرد که بجواب نامه ننوشتمی که

من ملك الروم الى هاشم المذموم تو بما چه توانستی کردن
هشام خلیفه ازان شرمنده شد و پند گرفت **بنیموس** دانا
گوید آنکس که سخن باندیشه گوید هرگز پشیمان نگردد و سخن چون
نیکو و بوجه باشد در وقت خویش گوید عظیم کارگر آید

حکایت گویند معتصم خلیفه را خازنی بود نام او بو حاتم
و دران وقت شاعری بود و خلیفه وی را صلت فرموده بود
و خازن نمی رسانید و دران مدت خازن کنیزکی خریده بود
به شصت هزار درم شاعر در حق خازن این دو بیت گفت و بحاجب
عرضه داشت **شعر**

تصفنی یا اباحاتم ● اولنصیرن الی حاکم ●
ستون الفا فی شری قاسم ● من مال هذا الملك النائم

پس روزی این حاجب در خدمت خلیفه بود و این دو بیت بر زبان
او برفت خلیفه گفت من شنیدم باز گوی حاجب گفت یا امیر المؤمنین
شاعری را صلت فرمودی و ابو حاتم نداده است و شاعر این
دو بیت گفته و فرو خواند معتصم خلیفه گفت قاسم کیست گفت نام
آن کنیزک که ابو حاتم خریده است بشصت هزار درم گفت این

ملک

ملک نایم کیست گفت ندانم خلیفه اندیشه کرد که این خفته منم که اگر
خفته نبودمی ابو حاتم خازن در دو سال بشصت هزار درم کنیزک
نخریدی و سبب عزل ابو حاتم خازن این شد **گویند** که عباس بن
عبد المطلب از رسول علیه السلام پرسید که نیکوئی در چیست گفت
در زبان و زبان آنکس نیکوتر که نیکو گوید **شعر**

سخن کز دهان ناهمایون جهد ● چو ماریست کز خانه بیرون جهد ●
نگهدار ازو خویشتن چون سزد ● که نزدیکتر را سبک تر گزد

باب پنجم در حکمت و امثال و پند

پوشیده نیست که خدایان عالم اگرچه در اطراف اماکن بصورت
متمکن اند اما بحقیقت مسافرانند و دنیا منزلگاهیست نه
قرارگاه و ایام و ساعات مراحل و منازل است و علی الحقیقه هرچه
مردم در وی تصرف مالکانه جاری دارند همه مجازیست و اموال
و زخارف ممالک دنیا همه مستعار است و چون این قاعده مقرر شد
بر مردم عاقل لازم باشد که همگی رغبت خود بر چیزی نا استوار
و عاریتی ننهند که آن موجب اندوه و غصه باشد و رسول علیه السلام فرموده

رغبة الدنيا تكثر الهم والحزن یعنی رغبت کردن در
اموال دنیا غم و اندوه بسیار کند و چون این اصل ثابت گشت
لازم شود که هرچه از مردم فوت شود بر آن حسرت نباید خوردن
و هرچه نیامده است از جهت آن اندیشهای مختلف را بر خود مستولی
نکند تا عمر عزیز که سرمایهٔ دنیا و آخرتست بی حظ و منفعه ضایع نشود **شعر**

از رنج گذشته هیچ یاد مدار • وز نامده جان خویش بیمار مدار
آسان گذرد غم تو دشوار مدار • یکساعته عمر خویش را خوار مدار
چو بر کار نابوده اندوه بری • بود تلخ تر هرچه خوشتر خوری

رومیان گفته اند تا توانی خویشتن را عزیز دار و خوار داشتن
چیزها هرچند که آن چیز عزیز است که چو دست همه هنرهاست و راه
بخل بر خویشتن بسته دار و روزی هر کس باو رسنده دان و لیکن
از مردی غافل مباش و از گردش روزگار عجب مدار که حالهای جهان
گردنده است **دانایان** گفته اند باید که مردم بر شادی دل ننهند
و بغم نومید نشوند که بسیار شادیهاست که سبب بلا بود و بسیار غم
است که سبب شادیهاست و باری عز شانه در قرآن مجید فرمود

عسی ان تکرهوا شیئا و هو خیر لکم
و عسی ان تحبوا شیئا و هو شر لکم
و گفته اند خرج باندازهٔ دخل کنید و بچیز کسان با اهل نگاه
مکنید و از ناآمده غم و اندوه مخورید که از آنچه بود نیست
حذر کردن سود ندارد **المقدور کائن والهم فضل** • **شعر**

از مرگ حذر کردن دو روز روا نیست • روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست
روزی که قضا باشد کوشش نکند سود • روزی که قضا نیست در و مرگ روا نیست

و هرچه بینم رسد جز سر نوشته او نبود و بر روزگار اعتماد نباید
کردن که بر عهد و ایام او وثوق ممکن نیست **شعر**

گو فرق تو از زمانه بر چرخ گذاشت • در دل همه عهد و پیمان تو داشت
هم دشمن بیوفاش باید پنداشت • بر عهد زمانه ایمنی نتوان داشت

استاد اسکندر ذوالقرنین چون وی را پند روزی می کرد
اندر آن وقت که بخواست رفتن گفت اگر خواهی که هرگز خوار
نگردی با حق مخالفت مکن و اگر خواهی که اموال تو بی حظ نرود از
مستحقان باز مدار و اگر خواهی که اندر کارهای خود بصواب باشی

مجرب رای و شتاب زده مباش پارسیان گفته اند خواسته اندک
با تدبیر به از خواستهٔ بسیار بی تدبیر و خطا افتاذن بمشورت
به از صواب افتاذن بخودرایی و حکما گفته اند بیت

شکیبایی و تنگ ماندن بدام ٭ به از ناشکیبی رسیذن بکام

ملک منوچهر آنگاه که افراسیاب او را بحصار کرده بوده است
بطبرستان سپاه را جمع کرد و بر سر تخت برپای خاست و خطبه
کرد و میان خطبه گفت بدانیذ که هر بودنی که بوده است چاره
نیست که ببایذ شد و ما اگر خواهیم که از قضای آسمانی حذر کنیم
سوذ ندارد اما وظیفهٔ مردم آنست که چون کاری پیش آیذ
بمشورت اهل خرد استعانت کند و چون سختی روی نمایذ صبر کند
که حالهای جهان بر یک نسق و نظام نماند و امید نبایذ بریذن که
عاقبت بگشایذ و خدای عز و علا میفرمایذ در کلام مجید که کلام
سَيَجْعَلُ اللهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً بعد از آن بمدتی نزدیک
میان منوچهر و افراسیاب صلح افتاذ و منوچهر از آن تنگی
و مشقت بیرون آمذ و بمقام خوذ متمکن گشت بیت

گشاده

٨٥

گشاده شوذ کار چون سخت بست ٭ کذامین بلندست تا بوده پست ٭
از اندوه شاذی دهذ آسمان ٭ فراخی ز تنگی بوذ بی گمان ٭

نوشروان را بپرسیذند که کذام سترست که جانرا نگاه دارذ گفت
دین گفتند کذام سپاه قوی ترست گفت داذ بیقراؤس حکیم
گویذ مرد اگرچه دانا بوذ چون کسی نبایذ که با وی از نیک و بذ اندیشه
کنذ به آن مرغ پر کنده مانذ که هرچند کوشش کنذ تا بپرذ نتواند شعر

تو اگرچه دانش بگردون رسیذ ٭ ز دانای دیگر شنوذن سزذ ٭
چه گفتند در داستان دراز ٭ نباشذ کسی از رهنمون بی نیاز ٭

و عرب مثل زده وکیف یطیر مقصوص الجناح یعنی مرغ پر بریذه
چگونه پرذ اردشیر گویذ که مردم هرچند زیرک سار بوذ دانا
از آزمایش روزگار شوذ موبذ که از مشاهیر متقدم است
گویذ چون کسی را سعادت مساعدت کند و اقبال یاری دهذ رای
و دانش او بیفزایذ و اندک کفایت او در چشم مردم بزرگ نمایذ
و چون روزگار موافق نبایذ هرچه هنر اندیشذ او بتر بوذ بیت

هنرها ز بدبخت آهو بوذ ٭ ز بخت آوران زشت نیکو بوذ

سند باذ حکیم کوید زبان جون بخواهد رسید بیش خصم بروجه
سوذ صورت بندذ وجون سعادت روي دربرده زوال نهذ هرجه نیکوتر
اندیشذ زشت تر کفته شوذ وهرجه استوارتر دارند زوذ تر باذ
روذ وجون روزکار یار بوذ وبخت موافقت کنذ هرجه بزبان
رانند نیکو نمایذ وسوذ مند وبسند یذه بوذ **شعر**
کرا محنتی سخت خواهذ رسیذ • بکمتر سخن محنت آیذ بدیذ
کرا روز نیک آیذ وبخت نیک • اکر بذ کنذ آیذش سخت نیک •
فنا خسرو کویذ هرکه خویشتن را دوست دارذ از کناه بپرهیزذ
وهرکه فرزند خویش را دوست دارذ بر فرزندکسان رحمت برذ و
هرکه هنر جویذ با کریمان صحبت کنذ **پارسایان** کفته اند سر همه هنرها
بی طمعی است وسر همه نیکیها برهیزکاریست وسر همه کرمها آنست
که مردم را بزبان نرنجانند **خسرو** کویذ هرکه بباطل میل کنذ
خانهٔ بذی آباذان کنذ وهرکه حق را یاري دهذ ازاذ را بنده
کنذ وهرکه عیب خوذ نشناسذ همیشه معیوب بوذ **حکیم** کویذ
سزاوارترین مردمان اندر کارها بیرانند جه اندر جوانان تیزی

وسبکی است وهمه خطاها از شتاب وسبکی آیذ واز بنجاست که
رسول علیه السلام فرموذه البرکة مع اکابرکم
یعنی برکت با بزرکان شماست وازین بزرکان سال را میخواهد
وبیرانرا که از شرف بیری برخوردار ویافتهٔ تجربهٔ روزکارند
که بیغامبر علیه السلام وحی را بجوانی نیامذي تا جهل سال تمام نشذي
افلاطون کویذ هرکه بجشم خوذ بزرک بوذ بجشم مردم خوار وحقیر بوذ
وهمجنانکه از آفتاب تاریکی نیایذ از خذاوندان فتوت وکرم بی
شرمی نیایذ **دارا** کویذ همجنانکه از خار بار وثمار توقع نشایذ
داشت از مردم بی خرذ اهلیت نیایذ **حکایة** حجاج بن یوسف
یکی را بنیابت عراق بعمل فرستاذ وآن شخص اهلیت آن عمل نذاشت
روزي مظالم کرده بوذند ومنادي می کردند که خذاوندان حاجت
درآیند مسخرهٔ دران میان یک باي دراز کرد وکفت حاجت من
یکبای موزهٔ ادیمست که باي من برهنه است اورا کفتند این جه
جاي هزلست کفت من دانستم که شما بکویید ونکنید وبخندید وبرفت
بس این قضیه را بحجاج عرض کردند فرموذ تا آن عامل را معزول

کردند پس چون کار بنا اهل سپارند برو افسوسیان افسوس کیرند
و عاقبت آن کار بندامت انجامد و عقلا گفته اند **بیت**
چه نیکو سخن گفت دانش فزای ● بدان کت نه کارست کمتر گرای ●
بطلیموس کوید انکس که او بد کند او را از بد ایمن نشاید بودن
که هرچند که در دل نهان دارد اثر آن بر پیشانی بدان ظاهر بود **فرد**
بد ار در دل ارچند پنهان بود ● ز پیشانی مرد تابان بود ●
حکیم هند کوید هر آنکس که کاری در پیش کیرد و غیر آن
در دل اندیشد هرگز آن کار تمام نشود زیرا که مغنی اگرچه سخت
استاد بود نتواند بدست چیزی دیگر زدن تا بزبان چیزی دیگر گفتن
بنیموش دانا کوید هر آنکس که کاری که نکردن آن از کردن
اولیتر بود دران رنج برد ندامت کشنده و حسرت خورده باشد
حکیمی را پرسیدند که کدام حقیقت که بخلق زشت نماید گفت
خویشتن را ستودن اگرچه باستحقاق ستاید گفتند کدام داد است
که بیداد آرد گفت جواب درشت دادن اگرچه بحق بود **اردشیر**
کوید ستم زده بدتر از چوب زده دم کی خوشتر از بیم که بیم هرگز بی غم نبود

شکفتنی

شکفتنی نباشد که گردد ز درد ● اگر سرو گوز و گل سرخ زرد ●
حکیمان گفته اند دین را حصار خویش دار که عمر اندک است
و نیت نیکو دار که عاقبت دشوار است **بزرجمهر** کوید هر که پیراهن
شرم اندر پوشد عیبهای وی پنهان شود و هر که زبان نگاه دارد
سر نگاه داشته باشد که زبان نگاه داشتن سبب هلاک نشدن سر است
زمانه پند آزادوار داد مرا ● زمانه چون نکو بنگری همه پند است ●
زمانه گفت اچو چشم خویش دار نگاه ● کرا زبان نه بند است پای در بند است ●

باب ششم در دوستی و حقوق آن

بدانک دوستی کردن باستحقاق اصلی بزرگ و کاری عظیم است
و مردم عاقل را از دوستی دوستان مخلص چاره نیست **و رسول علیه
السلام فرموده: رأس العقل بعد الایمان التودد الی
الناس** یعنی سر خرد بعد از ان که ایمان آرد بخدای عز و جل
و بکتاب وی و ملائکه و پیغمبران وی و بروز قیامت دوستی
کردنست با مردم باستحقاق و پیغامبر علیه السلام فرموده است
که باری عز شانه در حق انک چیزی خواسته باشد او را دوستی

مخلص روزی کنا د سند باد حکیم گوید هرچند مرد بجمله دانش
متحلی بوذ وبی از دوست مشفق چاره نبوذ که اندیشه کردن اندر
کارها با دوستان همچنان روشنائی دهد مر کارها را که روغن چراغ
بر قصر افریدون نوشته بوذ که بهترین سوذی و منفعتی دوستی
و مصادقت کردن با مردم دانا و بذترین زیانی صحبت بر مردم نادان
تصور کند و شرف دوستی محقر نشناسد که مردم بی دوست چون سر •
بی چشم اند شعر شوذ دوست از دوستان آسته • چو با ایمنی مردم از خواسته •
همه چیز بپذیرذ بذ آن • مگر دوستی کو بماند جوان
ارسطاطالیس گفته است دو چیز اندوه از دل بیرون
برذ یکی دیدار دوستان و دوم سخن دانایان بیت
دو چیز اندوه از دل بیرون برذ • رخ دوست و آواز مرد خرذ •
افلاطون گوید از دوست باندک چیزی که واقع شوذ
دست باز داشتن نه از دانش بوذ چنانکه گفته اند بیت
از دوست بهر زخمی افکار نباید شد • وز یار بهر جوری بیزار نباید شد •
و همین کلمه گوید که بر قصر فریدون نوشته بوذ بیت

بوذ دوست

بوذ دوست مرد دور را چون سپر • به از دوست مردم که باشد دگر •
بزرجمهر گوید مردم را در شادی و محنت از دوست چاره
نیست که رای و تدبیر دوستان در کارها همچنان روشنائی دهد
که آفتاب حکما گفته اند هزار دوست یک مرد را بسیار نیست
و یک دشمن هزار مرد را بسیار است افلاطون گوید دوستی و دشمنی
باندازه باید کردن و این دانشی بغایت تمام است بیت
که مر دوست را جاودان پند دوست • به از گوهر ارچند گوهر نکوست •
و دوستی نباید که از بهر سوذ و زیان بوذ و از برای اغراض خالی
که چون آن غرض برخیزد آن دوستی بفساد آید و کار بدشمنی انجامد فرد
هر آن دوست کز بهر سوذ و زیان • بوذ دوست دشمن بوذ بی گمان •
منوچهر گفته مرد دانا اندر وقت آنکه دوست را کاری پیش
آید هر چند که از آن دوست آزرده بوذ آزار از دل بیرون کند
و هر چند مستوجب عتاب بوذ آن عتاب بر دارد که شایسته
دوستی آن بوذ که نیک و بذ بر وی اعتماد شاید کردن بیت
کرا آزموذی و یار تو گشت • منال از گناهی که بر وی گذشت •

بیان کن کزین بوذ مکزین دکر • وکر بیانی بیاذه از دو خر •
فیقرادس حکیم کوید از دوست نیک بذی که بمردم رسد نشاید
بریدن بلکه دوست مهربان آن باشد که اکر تقصیری از دوست صادر
شوذ عذر خویشتن خواهذ برقصر افریدون نوشته بوذ که
از دوستان مخلص باید که تقصیر مجانبت ننماید و ازار در دل نکیرند
که آن سرمایهٔ نادانیست و بزرکان کفته اند که تا در مردم چهار خصلت
نباشد با ایشان دوستی نشاید کردن اول عقل که در صحبت
احمق هیچ فایده نبوذ و باخر کار بوحشت انجامد که احمق چون
خواهذ که نیکویی کند نشاید که بنابر نادانی بوجهی اقدام نماید که
مضرت وی بیش از منفعت بوذ دوم خلق نیکو زیرا که از
مردم بدخوی سلامت توقع نشاید داشت و چون متغیر شوذ بخوی
بد جملهٔ حقوق را بیک لحظه ترک کند و همه سابقه و انبساط را بزیان
آرد سیوم آنک با سکونت و رفق و با انصاف بوذ زیرا که از مردم
شتاب زده و ظالم نهاد وفا و دوستی توقع نشاید داشت
چهارم آنکه نهاد وی آن چنان باشد که بمصالح کار دنیا راغب

باشد

باشد و بر معاصی اکرچه اصرار نماید اما بنفس خوذ معترف باشد
و از خدای ترسنده باشد چه آنکس که از خدای نترسد بروی اعتماد
نباشد و خدای عزوجل فرموده وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ
عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ یعنی طاعت مدار کسی را که وی را
از ذکر خوذ غافل کرده ام خاتمهٔ باب در حقوق دوستان
بر یکدیکر و آن حقوق ده نوع است اول آنست که ایثار بعضی
از مال از برای یکدیکر بحدی که اسراف و تبذیر نباشد دریغ ندارند
و این درجهٔ بزرک است در شرایط دوستی و خدای عز ثنا نه در حق او
ثنای کوید وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ • دوم یاری دادن است
در مهمات و حاجات پیش از آنک استعانت خواهند اما شرط آن باشد که
قیام بدل خوش نماید و پیشانی کشاده سیوم آنست که در حق دوستان
نیکی کوید و عیوب ایشان پوشیده دارد و شرایط دوستی در غیبت
همچنان محافظت کند که در حضور چهارم بزبان نیز شفقت و دوستی
اظهار کند رسول علیه السلام فرموده اذا احب احدکم
اخاه فلیخبره یعنی چون کسی را از شما یکی را از برادر مسلمان

دوست دارد خبر دهد آنکه دوست حاجتمند بود از مصالح **پنجم**
دینی و دنیاوی ویرا بیاموزد که برادر اندر از آتش دوزخ
نگاه داشتن او لیتر باشد که از رنج دنیا **ششم** آنک اگر ذلتی
وتقصیری حادث شده باشد از وی عفو کند و اگر چنان که بر محارم
و محظورات اقدام نماید یا از اوامر و واجبات ترک کند مستحق و مستوجب
آن دوستی بر خود مکروه شناسد و از آن دوست نبرد والله اعلم
حکایت بزرگی را گفتند که از فلان دوست چرا دوستی قطع نکنی
که بمعاصی اصرار می نماید و در مناهی افتاده است آن بزرگ
فاضل جواب داد که ویرا بفضایل دوستی امروز حاجت است بلکه شرط
محبت اقتضای آن کند که بوسیلت دوستی ویرا دست گیرم تا مگر
خدا بلطف و فضل ویرا از فضول باز دارد تا از آتش دوزخ رسته
شود **هفتم** آنک دوست را بدعا یاد دارد و همچنان فرزندان
وی را در غیبت او خاصه که رسول علیه السلام فرموده که دعاء غایب
در حق غایب مسموع باشد **هشتم** وفای دوستی نگاه داشتن و وفاء
دوستی بعد ازین که شرح داده شد آنست که دوستی را مستدام

دارند

دارند چنانک آن دوستی بفرزندان میراث ماند **و رسول علیه**
السلام فرموده الحب یتوارث یعنی دوستی آنست که
بفرزندان میراث ماند **نهم** آنک بقدر امکان و اندازه و استطاعت
تکلف از میان برگیرد چه تکلف زیادتی در معاشرت مستحسن نشناسند
دهم آنک پیوسته ظن چنان برد که کمر خود در حقوق دوستی قاصر
است و از دوام مراعات توقع داشتن عادت نکند که از شایبه طمع دارد و بر همه
حقها قیام نماید **شعر** هیچ شادی نیست اندر در جهان ۰ برتر از دیدار روی دوستان
ویچ تلخی نیست بر دل تلخ تر ۰ از فراق دوستان پر هنر

باب هفتم در دشمنی و اسباب دشمنی و
کیفیت دشمنی کردن بدانک دشمنی کردن کار خطرناک است
خاصه میان پادشاهان از جهت آنک از لوازم عداوت آنست
که نفوس و اموال اعادی را متصدی و متعرض آفت و غارت خواهد
و تا تواند بوسع قدرت و امکان استطاعت خطارت و بزرگ
ایشان را در معرض خطر و بلا افکند و اعادی نیز بقوت و قدرت
خویش طریق مخاصمت و سبیل منافات سپرند پس نتیجه عداوت

آن خواهد بود که از طرف هر یک اموال و نفوس در خطر و آفت
باشد و شکی نیست که اقدام نمودن بر امثال این افعال کاری خطرناک
است پس از لوازم خرد آنست که تا تواند از دشمنی مردم حذر کند
و بزرگان گفته اند که عداوت کردن را عادت نمودن علامات خوب
و شواهد محمود نیست چه از لوازم دشمنی آنست که همیشه بر دشمن حسد برد
و رسول علیه السلام فرموده الحسد یأکل الحسنات
کما تأکل النار الحطب یعنی حسد حسنات مردم را چنان خورد
که آتش هیزم را و چون این قاعده مقرر شد بر عاقل واجب باشد
که بداند که دشمنی از چه متولد شود و با ایشان چگونه زندگانی
باید کردن مشاهیر حکمای یونان گفته اند که پنج چیز است
که از و دشمنی خیزد اول طمع کردن در اموال مردم و نفوس
او نه بر وجه استحقاق دوم ستدن مال دیگران خاصه که بر
خلاف شریعت بود سیوم جور و تعدی کردن خاصه که از
متعارف دور باشد چهارم از امیدی که داده باشد نومید
کردن پنجم سخن سرد گفتن اگرچه بر سبیل داد بود از جهت

آنکه

آنکه همواره مردم را اوقات و ساعات قابل آن نباشد که در روی عداوت
توان تقدیم داشتن و هر زمان مباشرت عداوت و قهر اعادی و
مخالفان دست ندهد اگر دشمنی متعاهد شد البته بهیچ حال بر اعدا
اعتماد نکند و بضرورت بداند که دایم از ایشان حذر باید کردن و بگفتار
خوب و زبان شیرین اعادی غره نشاید گشتن از جهت آنکه ممکن است
که دشمنی در اماکن دل متمکن گشته باشد و شاید که از ظهور دشمنی
مانعی باشد در باطن خویش بکید و غدر مشغول شود و حکما گفته اند هر
دشمنی که بافتعال حیلت و مکر و خدیعت بود موثرتر از آن باشد که
آشکارا باشد بقوت و کوشش و عرب مثل زده است که
شر الاعداء اخفاهم بکیده یعنی بدترین دشمنان آن
باشد که مکاید او مخفی تر باشد و بمباشرت نیکی را از اعادی غافل نشود

هر عطایی که دشمنت بخشد ۰ گر بباشد جان عطا نشاید ۰
دوست گو بر تو زار نوحه کند ۰ به که دشمن ترا ببخشاید ۰
بدشمن برت استواری مباد ۰ که دشمن درختیست تلخ از نهاد ۰
ز دشمن گرایدونک یابی شکر ۰ گمان بر که زهرست و هرگز مخور ۰

بقراط گوید دشمن براستی نگراید و وفا و مهربانی در دل ندارد
وازو امید نیکی نشاید داشتن شروین قارن گوید دشمن
هر چند که مدارا کند ازوی حذر باید کردن و بگفتار وی غره
نباید شدن که زنگ سینهٔ دشمن از کینه نشاید ستردن که عداوت
در دل ایشان رسته باشد و در نهاد ایشان مستحکم گشته شعر

هران کینه کز دل بود خاسته • مپندیش هرگز که وی کاسته
کسی را که دارد نگه دار خویش • بگو کار دشمن نگه دار پیش

افلاطون گوید از دشمن آنگاه باید ترسیدن که گمان بری که
ازوی نباید ترسیدن و با تو سخن خوش گوید و دوستی و مدارا کند شعر

دشمن زشت فعل خوب سخن • بادهٔ اهلست زر اندوده
بجهان اندرون ز دشمن و دوست • نبود هیچ خلق ازو خشنوده

افلاطون گوید هرگاه که متحقق شد که بجهد و استطاعت دست
دشمن نتوان بریدن بران دست بوسه باید دادن تا فرصت شود

نگفتست دانا این ترفسوس • تو دستی که نتوان بریدن ببوس
اگر دانم که آنم دشمن است • وز روان پاک بدخواه من است

هم بهرکه

هم بمهر که دوستی جویش من • هم سخن باهستگی گویش من

و بزرگان گفته اند مکابده و انفعال برفق و مدارا پیش بهتر
شاید بردن از آنکه بددشمنی و مخاصمت که باد سخت که اندر میان
درخت افتد جز آن نکند که اعضای وی بجنباند و اوراق بریزاند
و لیکن بدان نرمی و آهستگی که آبست بزیر درختان رود و از بن برکند

بنرمی بسی چیز کردن توان • که بستم ندانی بکردن توان
بنرمی برارد بسی چیز مرد • که آن بر نیاید بجنگ و نبرد

شروین قارن گوید خشم را بخو نشستن راه مده که خشم راه خرد
بر تو بسته کند و اگر ترا از دشمن آزاری رسد و خواهی که مکافات
کنی و روزگار فرصت نمی دهد هم اعتماد بر زمانه کن که کینهٔ زمانه تواند
خواستن و انتقام ابناء روزگار هم ایام بهتر تواند کشیدن

گر از کسیت بد آید بروزگار سپار • که روزگار ترا چاکرست کینه گزار
نگر که خشم نگیری و تنگ دل نشوی • که بخت زمان تا زمان شود بیدار

حکما گفته اند که از دشمن پیش از آن احتراز باید کردن که از مار
افعی تا آنگاه که روزگار مساعدت کند و دولت یاری دهد و بخت

موافقت کنذ انکاه بر انتقام اعدا قیام نمایذ **شعر**

شنیذم که دشمن بوذ جون بلور ● جو کاه شکستن نیابی مشور

بس انکه جو خواهی که تو بشکنی ● جنان کن که بر سنک خارا زنی

بزرجمهر کفته اند که جون ایام موافقت نمایذ بباید کریختن که اکر بکریزذ عیب نبوذ که در قران مجیذ ثبتست از حکایت موسی و فرعون **ففررت منکم لما خفتکم** ونیز کفته اند که **الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین** یعنی کریختن در وقتی که طاقت مقاومت نباشذ از سنت پیغامبرانست علیه السلام **فنا خسرو** کویذ هر کاه که با دشمن بی وقت مخاصمت کنی صلاح خوذ بدست وی داده باشی و خوذ را نشانهٔ مخاطره ساخته **شعر**

نه دانش بوذ آهن ایذ آر ● که خشم داذن بناهو شباز

فیثاغورس کویذ دشمن اندر نهان قصد دشمنی بهتر ازان نواند کردن که آشکارا بروی خصم زیرا که سخت جون پنهان کویذ بخصومت نزدیک تر بوذ و کفته اند **شعر**

عفا الله دشمنی کو آشکارا ● نمایذ دشمنی از کبر و از کین

نغور از دشمنی کو دار ذار کیذ ● دل بر کینه و الفاظ شیرین

که آن دشمن بسی بهتر ازان دوست ● بحق سورهٔ طه و یس

بزرجمهر کویذ که جشم دشمن نیکی تو نبینذ و کوشش نیکی تو نشنوذ وزبانش نیکوی تو نکویذ و دلش خبر تو نبینذ و نبینذ بشنوذ و همه هنرهای ترا بعیب انکارد و اندک عیب ترا بزرک نمایذ **شعر**

کنذ دشمن آهوی کوجک بزرک ● بجز کوشش تو برنهذ نام کرک

جو دشمن بکفتن نتوانذ همی ● دروغی که با راست مانذ همی

جه جاره ست با او بجز خامشی ● سینه نهذ کی باشذ از پیهشی

افلاطون کویذ جون بر دشمن ظفر یافتی و کین خوذ ازو توانی خواستن هم اندیشه بهتر باید کردن و شتاب زذکی نانموذن

جعفر صادق کویذ ● انی لا ابادر الی قضا حاجة عدوی مخافة ان یستغنی بغیری فیستغنی عنی

یعنی من تعجیل کنم در کزاردن حاجت دشمن از ترس ان که بجز از من از کسی دیکر یاری خواهذ و از من بی نیاز شوذ والله

ابن عباس رضی الله عنه کویذ دشمن از تو مشورت جویذ تو

او را بصواب راه نمای تا توانا بابی که دشمن خود ضدان کند و مقهور شود
حکیم هند گوید کار که بنرمی و مدارا بر آید تعجیل نباید نمودن
که بسیار بود که بسبب تعجیل از کارها خرد بلاها بزرگ خیزد **بیت**
بنرمی چو کردن بهد روز کار ◦ درشتی و سختی نباید بکار
اردشیر بر سپاه خویش نامه کرد و گفت تنهائی خود بر مرکب
صبور سوار کنید و بدانید که اندر کارها خرد همان اندیشه باید
کردن که اندر کارهای بزرگ **بیت** شجاع آنکه دل را شکیبا کند ◦
بآشفتن اندر مدارا کند **حکایت** گویند بکنار دریای موقان
آلهی و شغالی ماوا داشتند و آله هر روز شدی تا بنیمهٔ دریا
و ماهی گرفتی و بکنار آوردی دل خواستی که بخورد شغال در میان
بیشه کمین ساخته بودی از گوشه در جستی و ماهی بر بودی و در
بیشه گریختی و آله گرسنه باندی مدتی شغال همین میکرد و
آله صبر و مدارا می کرد و رفق می نمود و می اندیشید که حیله و غدر
کند روزی با خویش گفت ندانم ازین کنار دریا بجای دگر شدن
و مقام کردن و زاد و بوم بشغال گذاشتن که دوستان از بهر
من

من غمگین شوند و دشمنان شادی کنند و من در میان مرغان داستانی شوم
بتر روز کار آن شمارم همه ◦ که بر کام دشمن گذارم همه ◦
و مردم بختیار آن بود که اگر کم زید و اگر بسیار تا زنده بود بر سر
خان و مان خویش بود و زندگانی که غیر آن باشد برابر مرگست
بنام نکو گر بمیرم رواست ◦ مرا نام باید که تن مرگ راست ◦
چنین گفت خسرو که مردن بنام ◦ به از زنده دشمن بدو شاد کام
اکنون تدبیر من آنست که با شغال حیلتی کنم چنانک او می کند
و کیدی سازم قوی تر از آنک او می سازد **بیت**
بلان زخم پولاد و دست دراز ◦ زبر هم بپولاد سازند باز
پس مرغی را بخواند و پیش شغال فرستاد و ازو صلاح خواست
و گفت میان من و تو همسایگیست باید که حق یکدیگر نگه داریم
که حق همسایه بر همسایه واجبست **که پیغامبر علیه السلام**
گفته که جبرئیل علیه السلام در حق همسایه چندان وصیت کرد تا
که تصور کردم که مگر همسایه از همسایه میراث می برد و عرب مثل زده
من المروة کف الاذی عن الجیران یعنی از مروتست

رنج از همسایگان باز داشتن اکنون من رضای تو جویم و در
روزی دو بار صید کنم یکی مرا باشد و یکی ترا این باقی عمر بصلح و دل
خوشی بایکدگر بسر بریم و تیرا ریذ تن داذند و صلح کردند و شغال ایمن
شد و بر آله گستاخ شد و آله هر روز دو بار صید کردی و ماهی
آوردی یکی خود خوردی و یکی بشغال دادی تا روزی که آله بصید
رفت و شغال بر کنار دریا منتظر نشسته بود خواب بروی غلبه کرد
و بخفت پس چون آله باز آمد شغال را در کنار دریا خفته یافت و از
بیشه بیرون آمده گفت وقت کشتن دشمن است **بیت**

چو دشمن ببیند افتندگی تو زور ● که هرگز نگردد زمانا تا بگور ●

پس آله از هوا در آمد و چنگال بزد و شغال را بربود و در هوا برد
تا بمیانهٔ دریا و آنجا اندر آب انداخت و گفت من ماهی از اینجا
می گیرم تو اگر ماهی می باید که گیری از اینجا باید گرفتن مقصود ازین
حکایت آنست که چون آله با دشمن مدارا کرد بکام خویش رسید
سندباد حکیم گوید چون تو از دشمن ایمن نهٔ و در دل داری
که کین ازو بخواهی او را سخن سخت مگوی و بنام بد مخوان تا فرصت یابی

چو روباه را کشت خواهی نگر ● نخوانی بناخش مگر شیر نر ●

باب هشتم در نصیحت فرزند و تربیت وی

بحکم آنکه فرزند ودیعتی است در دست مادر و پدر و آن دل پاک
او چون گوهری نفیس است و نقش پذیر چون موم و از همه نقشها
خالی است و چون زمینی پاک است که هر تخم که در وی افکنی بروید
اگر تخم سعادت افکنی بسعادت دین و دنیا رسد و مادر و پدر و معلم در ثواب
باشند و خدای تعالی می فرماید **قوا انفسکم و اهلیکم نارا**
و باری عز شانه شفقت فرزندان در دل پدران نهاده است
و پیوسته در اندیشه و تفکر آن باشند تا خود بعد از ایشان احوال
فرزندان چگونه گذرد و عاقبت ایشان بچه انجامد که علی الحقیقه
ثمرهٔ حیات و ذخیرهٔ عمر ایشانند و حفظ این مصالح برعایت پنج چیز
توان کرد **اول** آنکه بر مقتضای شرع و عقل صحبت کردن که موجب
تولد و تناسل رعایت کند یعنی اوقاتی که در صحبت کردن مکروه
است طلب فرزند نکند **که پیغامبر علیه السلام علی را کرم الله
وجهه** وصیت کرده است که روز اول ماه و روز نیمهٔ ماه و روز

آخر ماه با زن صحبت مکنند که شیاطین بوقت صحبت حاضر آیند و شاید
که از آن نطفه فرزندی متولد شود وسواس شیطانی برو مستولی
باشد و اما از جهت معقول پیش اهل صناعت نجوم رعایت این
معنی بدو وجه مستحسن است اول آنکه قانون اهل نجوم از جهت
طلب فرزند آنست که ماه ناظر باشد بنظر سعد چون تسدیس
و تثلیث و از مناظرات نحس بری باشد خاصه از مقارنه و مقابله
و از آنچه تحت الشعاع باشد و در آن شبها که ذکر رفت مناظرات
محمود با آفتاب ممکن نیست و بغیر از ماه یکی از اتصالات نحس موصوف
خواهد بود خاصه که منحدر بود در فلک تدویر **دوم** آنکه بعضی از
متقدمان که از مشاهیر این طایفه اند بر آنند که در هر کدام برج
که ماه در وی بود بوقت آنکه نطفه متعلق شود که ابتدای کونست
بعینه آن برج طالع ولادت باشد و ازینجا لازم آید که طالع در وقت
ابتدای کون منحوس باشد بدانچه قمر در وی باشد اما تحت الشعاع
منحدر از فلک تدویر و اما از مقابله منصرف گشته باشد هم منحدر
و شکی نیست که رعایت این معنی مطلوبست **دوم** آنکه دایه

بصلاح

بصلاح و حلال خوار و نیکوخوی طلب کنند زیرا که خوی بد از دایه
بیشتر سرایت کند **و رسول علیه السلام فرموده که**
الرضاع یغیر الطباع یعنی پرورش دایه طبیعت نسبی
ویرا متغیر گرداند و فایده وی آنست تا خبیث و دون همت
و بدخوی نشود **سیوم** آنکه وی را با دب دارد یعنی هرچه
از محارم و مناهی شرع باشد بقدر قدرت او را از آن منع کند و
اگر در حالت طفولیت بود از امثال دزد بودن و دروغ گفتن
و دشنام دادن و فخر و تکبر کردن و انواع این معانی در پیش وی
مذمت کنند و آنچه در عرف مستحسن دارند چون راست گفتن و بخشیدن
و رفق و مدارا کردن و پیران را حرمت داشتن و میل بتحصیل علم کردن
پیش وی ستایش کنند تا طبیعت وی میل بخصایل نیکو نمودن
و اجتناب کردن از مناهی تا او را ذاتی شود و در نهاد وی
مستحکم گردد **چهارم** آنکه وی را از قرین بد نگاه دارد
و بزرگان گفته اند که پنج چیز از قرین بد سرایت کند • شوخی
و بی شرمی • و دروغ گفتن • و لجاج کردن • و کاهلی، دلیری

کردن و ناپاکی نمودن ، وچون از هم نشینیت بد دور دارد از این
پنج چیز که ذکر رفت مصون باشد بنجم آنکه بهر جایی که
شهوت اقتضا کند بمثابت نفس و هوا رضا ندهد تا اصالت
نفس فرزند ضایع نشود و پیغامبر علیه الصلوة و السلام فرموده
انظر فی ای نصاب تضع ولدک فان العرق دساس یعنی
بنگر تا خود چه جایی کاری فرزند را که رگ پیوسته است و طبع آمیخته
اگر چه ربا فرزند بدین خصال بل نوع مشقت است اما تا این صفت مشفقت
برخود ننهد استعداد سروری و بزرگی حاصل نشود و ایزد تعالی
در کلام مجید می فرماید لم تکونوا بالغیه الا بشق الانفس ،

حکایت گویند عبد الملک مروان را پنج پسر بود و او خلیفه بود
ایشان را پند داد و وصیت کرد و گفت که در توریت نوشته است
که لا کنز انفع من العلم یعنی هیچ گنجی نیست سودمندتر از علم
اکنون دانش بیاموزید تا حال روزگار شما باشد که احوال جهان
گردنده است و دانش در همه احوال نیکوست اگر چه نسب بزرگ باشد بعلم بزرگتر شود
اگر چند خوبست برگ گهر ، چو او را بر شسته کنی خوبتر

برزجمهر

٩٧

بزرجمهر گوید حق پدر بر فرزند طاعت داشتن بود در وقت حیوة
او را و نصیحت او کار بستن بعد از وفات پدر که فرزند روز به آن بود
که نصیحت پدر کار بندد افلاطون گوید که بدترین فرزند آنست
که کس را از و فایده و امید نبود سقراط حکیم گوید اقبال فرزند
در نگه داشت دل پدران باشد که فرزند نیک امید در وده بود و آن
کس را که فرزند دانا اندر جهان نماند وی از ضایعان باشد
و هیچکس در جه خیرات کسی دیگر را عالی تر از مرتبه خود نخواهد مگر پدر
که علم و خرد و نیکی فرزند را دوست تر دارد از آسودگی و نیکی خود
و پیوسته رنج بر خود نهد برای آسایش فرزند شعر

دو چشمت بفرزند روشن بود ، اگر چند فرزند دشمن بود
ز بیش پسر مرگ خواهد پدر ، نه دشمن شنیدی زجان دوستر

و نتیجه بزرگ که مودرا بمکان و امارت رساند آموختن علم و ادبست
در حالت کودکی و خردی ، چنانکه حکما گفته اند شعر

بی محابا که او شتاب بوقت ، کودک خرد را زند بد وال ،
آن دوایی بود که آخر عمر ، شاد گردد بدان دوال دوال ،

وامیر المومنین علی کرم الله وجهه میفرماید • من صبر علی
تحت التعلم منع براحة الادب یعنی صبر کردن در رنج بردن
عاقبت برخورداری یابد از راحت وحکمای هند گفته اند
ابلهی آنست که علم جوید بتن آسانی چه آسانی جستن در کارها روز
بد ترتیب و دشوارتر کاری بدست آوردن روزبهی بوذ شعر

هر که از رنج باز دارد تن • بد سر انجام گردذ و بد روز •
وانک از رنج تن بپرهیزد • بر همه کام دل شوذ پیروز •

افلاطون گوید آسانی آسانی برذ و رنج بردن رنج بکاهذ بیت

بکاهذ ز رنج تو هم رنج تو • وز آسان بیفزاید زر و گنج تو •

و درین باب عرب مثل زده من طلب الریاسة ولم یجتهد فی الدراسة
فهو ثور فی الدراسة یعنی هر آنکس که ریاست طلب کند و او
در علم آموختن تقصیر کند گاوی باشد زبان کار در خرمن
بدانک بزرگان که گوی سعادت از میدان معالی بربوذند و سبق
بردند سابقه خدمت ایام صبا داشتند و باذ صبا سحر پریشان و رنج بوذ

بهنگام برنائی و کودکی • بدانش توان یافتن زیرکی •

درختی

درختی که خردک بوذ باغبان • بگرداند او را چو خواهد چنان •
چو گردد کلان باز نتواندش • که از کژی و خم بگرداندش •

بلیناس حکیم گوید مقدار مردم بدانش است و زینت مردم بمال است
و مردم بی دانش خوار باشند و بی چیز بی مقدار بیت

درم سایه و گنج دانائی است • درم کن تا توانائی است •
چو پیوستست مرد را خواسته • کرا خواسته کارش آراسته •
بیفزاید از خواسته هوش و رای • تهی دست را دل نماند بجای •
توانگر برذ آفرین سال و ماه • و درویش نفرین برذ بی گناه •

ارسطاطالیس گوید اگر خواهی که شرف حکمت یزدان تنرا با
دو جابیان پیوستگی دهذ از آموختن ننگ نباید داشتن که دانش
فساد کار بصلاح آورذ بس اگر چندان علم حاصل نتواند کردن
که نام و صیت او منتشر شوذ باری چندان بباید کوشیدن تا نام
او در جریده جاهلان ننویسند کلام ان لم تکن وابل فطل
بزرگان گفته اند چون مرد نیت نیکو دارذ و نعمت سپاس داری
کنذ و بطلب زیادت مجتهد نبوذ خدای عز وجل توفیق از وی دریغ

ندارد که آفرینش تن آدمی چنانست که هر طبعی که بپروند پرورده شود

چنان کردار یزد تن آدمی • که بر داد داو سختی و خرمی •

بران پرورد کش همی پروری • ببایدش هر راه کش آوری •

هندوان گویند باید که مردم همیشه روی در دانش آرند که دانش

مرد را از پایهٔ فروترین بمنزلت برترین رساند و عزیزترین مردم گرداند

حکایة گویند سالم افطس پیش مامون خلیفه اندر شد مامون

از جهت اکرام او تحرک کرد و بالش بدست خود در زیر او نهاد سالم

افطس سجودی بکرد مامون گفت ای شیخ این سجده چرا کردی

سالم گفت من بندهٔ قصابی بودم و بر دل او گران بودم آن قصاب را

نذری در دل آمد که بندهٔ آزاد کند مرا آزاد کرد و دستوری داد

با خویش گفتم کجا روم در دلم آمد که بخدمت امام اعظم ابو حنیفه

رحمة الله علیه روم پس بخدمت او رفتم از برکت خدمت او و فضیلت

علم او بجایی رسیدم که امیر المومنین از بهر اکرام من تحرک کرد

و بالش بدست خود در زیر من نهاد این سجود شکر بود که کردم

حکایة گویند ارسطالیس بعد از هفتاد سال بربط زدن

آموخت

۸۰

۹۹

آموخت شاگردان او را گفتند که با محاسن سفید شرم نداری که تعلیم

بربط کنی ارسطالیس گفت آن وقت شرم دارم که در میان جمعی

نشسته باشم که ایشان بربط دانند زدن و من ندانم بیت

بیاموز تا زنده ای روز و شب • چنین گفت دانا چو بگشاد لب •

نهاده ز بن خود چنین آمدست • که از همه بدانش گزین آمدست •

وا این ده کلمه بر کاخ افریدون نوشته بود • اول •

آنکس که بقول سخن چینی اعتماد نماید و بسخن ساعی فتان خود را

غرور دهد و برا از آن جهت کاری پیش آید که تدارک پذیر نبود دوم

هر که در کنار مادر وطن پرورده بود هیچ وقت از دشمن غافل نشود

که دشمن مانند مار بود هرگز دوست نگردد سیوم از دوستان مخلص

باید که مباسطت مجانبت ننماید و آزار در دل نگیرد که آن بهر تابه

تا دانیست چهارم آنکه از دوست بهر زخمی او کار نباید شد پنجم

چون دو دوست دشمن شود او را نیکو دارید که روا بود که از نقصان تربیت

محبت نقصان پذیرد ششم مشورت با مردم دانا کنید تا از پشیمانی

کار ایمن شوید و بمقصود رسید هفتم از دشمن خانگی چندان که

ممکن کردد حذر کند و از زخم کاه او غافل نشود که اکر قفا در کردد
از دشمنی آن کند که هیچکس نتواند کردن **هشتم** آنکه خرد دارد
بر کس اعتماد نکند **نهم** بهترین سودی دوست دانا شمرد و بد
ترین زیان دوست نادان **دهم** سخن نا اندیشیده نکوید تا
در هیچ نادانسته در نماند و کارها را بفرجام نکرند نه بانجام واهم

باب نهم در پادشاهی

بر عاقلان
پوشیده نیست که پادشاهی اصلی عظیم است و ولایت داشتن
کاری بزرگ است و خلافت خدای تعالی است اندر زمین چون
مخالف فرمان ایزدی و مناقض نص نبوی نباشد و در پادشاهی نه
صفت معدلت ورزد و اکر ممالک پادشاهی از رافت و شفقت
خالی ماند خلافت ابلیس بود لعنه الله و مخالف وی چون باری عز
شانه بندهٔ را بتشریف امر امارت مخصوص کرداند و بمکانت پادشاهی
در اماکن اوامر و نواهی متمکن کند و درجهٔ او ثانی رتبت نبوت نهد
و در رشتهٔ تعظیم **وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ**
مِنْكُمْ کشد و فرمان وی را بر نفوس و اموال ایشان نافذ کرداند

همآینه بر آن بنده واجب و لازم باشد در بندکی خدای عز شانه
و در اشاعت عدل و انصاف و افاضت بر و احسان سعی نمودن و در
اعلاء اعلام دین و اعلان منار یقین کوشیدن و امور ایالت را
بر مناطی که احکام رسالت بوی منوط باشد ثابت داشتن و بیقین داند
که هر جوری که در ممالک وی در جوار یکی از بندکان برود روز قیامت
معاتبهٔ آن تبعه با وی رود و مطالبهٔ آن ظلم از وی کنند و چون
بر رعایت رعیت مشغول شود و در مصالح دین و ملت کوشد و راستی
و داد کند ثواب عدل یکروزهٔ او در مقابلهٔ طاعت جملهٔ رعیت در
محل قبول افتد **و پیغامبر علیه السلام فرموده که عَدْلُ السَّاعَةِ**
خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً یعنی عدل یکساعته از پادشاه فاضلتر
از عبادت شصت ساله که بر دوام باشد و از آن هفت کس که در خبر ست
که روز قیامت در سایهٔ عدل خدای باشند اول سلطان عادل است
و رسول علیه السلام فرموده که پادشاه عادل را هر روز
عمل شصت صدیق مجتهد در عبادت کنند و بآسمان برند و در اهتمام
این مصالح قیام بدان توان نمود که ده قاعده نکاه دارد و مخلص

آن قواعد شعار روزگار خود سازد اوّل آنکه هر قضیه که
واقع شود نقد بر کند و چنان انگارد که خود رعیت است و پادشاه
دیگری و هر چه بر خود روا ندارد بر رعیت جایز نفرماید کردن
دوم آنکه انتظار ارباب حاجات بر درگاه وی حقیر نشناسد
و از خطر آن حذر کند که در تأخیر قضای حاجت بندگان روز قیامت
از وی مطالبت رود حکایت روزی ارسطاطالیس اسکندر را
پند همی داد گفت ای پادشاه رعایت فریاد خواهان کن اگر خواهی
که از عقابت خدای عزّ و جلّ بی بهره نشوی سیوم آنکه همگی
اوقات خویش مستغرق شهوات انسانی و قضاء مآرب نفسانی
نگرداند و سعی آن کند که بیشتر اوقات تدبیر ملکت و رعیت معروف بود
حکایت حکیمی ملکی را پند می داد گفت مخسب بخواب غفلت تا
صاحبان مظلمت برنخیزند و شکایت بحضرت خدا نبرند و شومی
آن ترا عاقبت ماخوذ نگرداند و اگر خسبی چندان خسب که عمر فاسد
نگنی که دولت و عمر چون آفتاب بند بامداد بر یک دیوار و شبانگاه
بر دیواری دیگر تابد نه بینی تا بهمه خود آسانی و آهستگی برداری

چهارم آنکه تا تواند بنا و اساس هر کاری بمدارا کند و بر رفق
نهد نه آنکه عنف کند و رسول علیه السلام فرموده و دعا کرده
که هر والی که با رعیت رفق کند تو با وی رفق کن و هر والی که
عنف کند تو با وی عنف کن حکایت هشام بن عبد الملک از
خلفاء بزرگ بود بپرسید از ابو حازم که از مشاهیر علما و زهّاد آن
عصر بود که چیست تدبیر نجات من درین کار گفت هر مالی که بستانی
از وجهی ستان که شرع جایز دارد نه بعنف و ظلم و جایی صرف کن که مصرف
وی بود هشام گفت این که تواند کردن ابو حازم گفت آنکه طاقت دوزخ
ندارد پنجم بقدر قدرت و اندازهٔ استطاعت جهد کند تا بیشتر
رعیت از وی خشنود شود بموافقت شرع هم حکایت وقتی یکی
از علما پادشاهی را پند همی داد و گفت اگر خواهی که خدا از تو خشنود گردد
خلق را بی وجه میازار تا توانی خشنودی خلق بر رضای خدا طلب کن
ششم آنکه رضای هیچ آفریده بمخالفت فرمان خدا طلب نکند و مقتضای
شهوات را بر موجب شرع مقدم ندارد و اگر کسی از فرمان شریعت برنجد و
بدان سبب از پادشاه ناخشنود شود ناخشنودی وی را زیان دارد

هفتم آنست که چون از وی حکم طلب کنند عدل کنند و چون رحمت طلب
کنند عفو کند وانچه وعده کند خلاف نکند **که رسول علیه السلام فرموده**
العهد من الدین یعنی بجای آوردن عهد از ایمان است
هشتم آنک حریص باشد بدیدار علماء متقی و با ورع و مولع باشد
بر موعظت و صحبت ایشان و تا تواند اجتناب نماید از آن طایفه که علما
وی را عشوه دهند و بر وی ثنا گویند و وی را خشنودی طلبند از
برای منفعتی که از پادشاه با ایشان رسد **نهم** آنک تا تواند تجبر
و تکبر کردن ترک کند که نخوت پادشاهی موجب کثرت خشم است
بر خدم و رعایا و خشم عدو عقل است و آفت وی بسیار است
دهم آنک بدان قناعت نکند که خود ظلم نکند باید که چنان مضبوط
دارد که ولات خود و عمال و کارداران حضرت وی نیز ظلم نکنند
و غلامان و چاکران و نواب و خدم خود را مهذب دارد و اصحاب
رای و تدبیر و ارباب رفق و خرد را بخود نزدیک دارد **و بزرگان**
گفته اند اعمال دین و دولت و اشغال ملک و ملت بوسیلت بندگان
پاکیزه رای بانتظام پیوندد و اوامر و نواهی که قلادهٔ پادشاهی

بدربیت

بدربیت مدبران فرزانه باتمام انجامد و هرگاه که این قواعد مرعی
ماند هر روز آثار امن آن حضرت واضح شود و از یمن آن دولت
لایح تر گردد و امور دولت مهذب تر و احوال مملکت مرتب تر شود
و عالمیان از اطراف و اکناف وی بروضهٔ جلال و حدیقهٔ اقبال
او نهند و از الطاف شیم و اصناف نعم با حظ و نصیب می شوند **و حکماء**
یونان گفته اند هرگاه که ارباب دین و دانش و خداوندان رای و
خرد بر حضرت پادشاهی تردد کنند هر روز غلبهٔ ظن ثبات دولت
بیشتر شود و کثرت آثار و امارات دوام آن مملکت ظاهرتر گردد
و اسباب سعادت و ثبات دولت متواتر بود و از معارضهٔ اعراض اعادی
اصحاب حضرت سالم مانند و از شومی خلاف و نزاع پیرامن خطهٔ محروس تر مانند
حکایة مردی بود بشهر ری نام او ابونصر غازی بود در آن
روزگار حسن بن نوی پادشاه بود او گفت که ما بغزا بودیم و در
اول وهلت اهل اسلام بر مخالفان در مبداء قتال دست یافتند
نفیر اهل روم عام شد هر طرفی از اطراف ممالک روم و مملکت الروم
باستنجاد لشکر مشغول شدند و چون اعداد لشکر او مستعد یافت و اهل

شوكت تضاعف كرفت روي بمعسكر عراق نهاذ وبران لشكر نامدار
دست يافت بعضي از خطهٔ اسبا لمان بمعاونت لشكري آمذه بوذند
دردست سپاهيان روم بجانبي هرجه بي نواتر بنوا بماندند وطايفهٔ
عراقيان كه اقدام نموذه بوذند بوجه هزيمت بازپس نشستند پس
ملك الروم بنشست وپيش او اكابر جمله درخدمت ايستاذند
فرموذ كه اسيرانرا بوي عرضه كنند جون مرا بنزذيد كه ابونصر غازي ام
ترجمانرا برسيذ كه اين مرد از كذام شهرست كفتم از شهرري كفت
اكرترا پيغامي دهم بملك خوذ برساني كفتم هرجه باذشاه فرمايذ طاعت
نمايم كفت حسن بن نوبي را بكوي كه از قسطنطنيه برون نيامذم
الا بذان شرط كه باذشاهي ترا خراب كنم جون كيفيت آن از بندكان
حضرت تو برسيذم وعدل آثار شواهد دولت تو مشاهده كردم مرا معلوم شذ
كه آفتاب دولت تو هنوز رونده در ذروهٔ كمال است ومتمكن در اوتاد
اقبال كه انكس را كه آفتاب سعادت او روي در پردهٔ افول كشذ و
بحضيض زوال منحذر شوذ نزديكان حضرت او جون بسر عميد وابو جعفر
خازن وعلي قاسم وابو الفضل هندو وابو علي بياعي نباشند كه جمع

امذن

آمذن اين طايفه بر دركاه تو وبر دركاه هر باذشاهي كه باشذ دليل
بر دوام اقبال وثبات دولت آن باذشاه كند ازين جهت متعرض ولايت
تو نشذم وليكن بعد ازين خبذان رنج رسان كه ترا ازمن رنج بوده است
ومرا بذين سبب بازداشته است اكنون بايذ كه باذشاه هميشه بازيا خرذ
مشورت كنذ وخذاي عز وجل رسول را باكمال منزلت بمشورت فرموذ
وقرآن مجيد بذين ناطق است **وشاورهم في الامر** ۝ **ورسول**
عليه السلام فرموذه ۝ **لا مظاهرة اوثق من المشاورة**
يعني هيج معونت واستظهاري استوارتر از مشورت ممكن نيست
حكايت ملك الروم بنوشروان عادل نامه نوشت كه بجه جيز
رعايت آن ملك ورعيت كردي كه هركز كس مخالفت تو نكرد كفت بهفت جيز
اول آنكه زبان نكاه داشتم از دشنام داذن **دوم** هركز در امر
ونهي خويش هزل نكفتم **سيوم** بوعد ووعيد خويش خلاف نكردم **جهارم**
هركسي را شغل بسزاي او فرموذم نه بهواي خوذ **پنجم** عقوبت از بهر
ادب كردم نه از براي خشم **ششم** دل رعيت را بندم بداذ وراستي
هفتم خوذ را در دل ايشان دوست كردانيذم بكفتار راست

نه بکثرت و تهور **و عبدالله بن عمر رضی الله عنهما** گوید هیچ
کاری نیست که او را حیله گشاده کند به از رای و تدبیر و هیچ
گوهری ملک را نیارایذ بهتر از داد و هیچ صوابی بذو راه نیابذ
بهتر از مشورت و هیچ لشکری را هزیمت نکند بهتر از آهستگی
و هیچ پاسبانی نیست نعمت را بهتر از آنک باستحقاق صرف کند
و هیچ چیز ملک را زیان نکند مگر طمع در اموال رعیت و تطاول
در حرم مردمان و هیچ کرداری نیست بهتر از نیت نیکو و هیچ
قوتی بهتر ازان نیست که داد خلق بر خلق **حکما** فارس گفته اند
فرخ ترین چیزی بر باذشاه دستور دانا و سخن نیکوست و شوم ترین
چیزی دستور نادان و بذآموزست و حکما گفته اند **شعر**
شنیذم که بر شاه فرخ بوذ ● که دستور با گنج پاسخ بود
نیاید ش دستور نادان بکار ● دبیران نادان نااستوار
و گفته اند که حکم وزیر باید که با ترازو ماند که سوی خوذ و سوی
رعیت برابر بوذ و باید که بسیار سخن بر خویشتن نهد از برای آسایش
باذشاه و عمال بذ را بخوذ راه ندهد و دست کوتاه دارد که اگر

برخلاف این بوذ کارداران بذ مستولی گشتند و در نصاب رفعت
بمنصب تحکم مغرور شوند و دست تطاول در جذب اموال و جر منافع
دراز کرده اند و از برای حفظ و آسایش خوذ ابواب فساد بر خوذ مفتوح
داده اند و از تتبع رفع آخر کار غافل گردند **و حکما گفته اند**
بر باذشاه واجبست که همیشه سه چیز رعایت کند **اول** در ابادانی
گنج و ولایت کوشد **دوم** بر رعیت شفقت و رافت نماید و میان ایشان
عدل کند **سوم** کارهای بزرگ بدست مردم خردوی خردمند دهد
از رسول علیه السلام پرسیدند که مدت چندین سال باذشاهی
بر آل ساسانیان بچه ماند بوذ فرمود **لرافتهم بالعباد و**
عمارتهم فی البلاد یعنی بذو خصلت شفقت نموذن بر رعیت
و عمارت کردن ذر ولایت و گویند که از بعضی از آل ساسانیان پرسیدند
که باذشاهی بر آل ساسانیان چون مدت مدید مستمر مانده بوذ
سبب تحویل ازان خاندان نامدار بچه چیز گشت گفتند اشغال
بزرگ که لایق ارباب رفق و خرد بوذ بدست کسان کوچک و بی خرد
باز داذیم تا خذاوندان رای و تجربه ضایع شدند و پیران و بزرگان

دولت نماندند وکسانی که عمل ایشان اسیر هوا و هوس بود بر ممالک
مستولی شدند تا آخر الامر پادشاهی از دست برون رفت والله اعلم
حکایة وقتی نوشروان عرضه داشتند که اموال فلان بنده
بی نهایت شده است و اسباب نعمت او از حد درگذشته است اورا
تدری کفایت کند باقی خزانهٔ عامره را شاید نوشروان عادل
جواب داد که توانگری او گنج ماست که توانگری رعیت خزانهٔ
پادشاه بود که پادشاه چون با ایشان داد و راستی کند اگر بایسته
شود با حسن الوجه از رعیت تواند ستدن اگر نوشروان عادل را
وسیلت عدل نبودی نام او در جهان هرگز که شنیدی و از این
جهت است که رسول علیه السلام تفاخر کرد و فرمود که
ولدت فی زمن ملک العادل یعنی مرا در روزگار پادشاه
عادل زاده اند پس بدان که هر پادشاه را که دین ابادان کرد
خدای تعالی ویرا بیامرزد و از وی بجهان نام نیکو ماند شعر
فریدون فرخ فرشته نبود ● ز مشک و ز عنبر سرشته نبود
بداد و دهش یافت آن سروری ● تو داد و دهش کن فریدون توی

وازلوازم امور پادشاهی آنست که پیوسته بر اعمال کسانرا نصب کنند
که عاقل و ساکن باشند و آنها که شتاب زده و غافل باشند از خود
دور دارد حکایة نوشروان عادل عرضه داشتند که امیر خراسانرا
دزد در خانه شد و بسیاری قماشها بدزدید نوشروان فرمود تا ویرا
معزول کنند و گفت آنکس که پاسبانی خانهٔ خود نتواند کردن حراست
مملکت را نشاید بزرجمهر گوید که هر پادشاه که آهسته کار بود با بنا
ماند که مبنی بنا اند و هر پادشاه که شتابزده بود با آتش ماند که
هیزم را بسوزاند اردشیر گوید سه چیز از پادشاه عیب نبود
یکی تدبیر خواستن از دانایان دوم یاری خواستن از دوستان
بر دشمنان سوم مال بوقت ضرورت از رعیت شعر
بود پادشا چون تنخ فر کسی ● که دارد نگه چیز و دارد بسی
اگر عام دارد همی خواسته ● بدان تا بود کارش آراسته
پس این شاه را به که دارد نگاه ● که بر عامه همچون شبانست شاه
چو خسرو ندارد چه خواهند ازو ● حق مردمان چون گزارد بگو
فنا خسرو را پرسیدند که تو چه دوست تر داری از همه چیزها

گفت آن دوست ندارم که گناه کاری کند من اورا عفو کنم ٥
ملک هند را پرسیدند که تو چه دوست نداری گفت من هیچ از آن
دوست ندارم که بخشیم و هیچکس را از من بیم نبوذ و از عدل من
بدان و ظالمان را قرار نبوذ و این هر دو قضیه لنز نوشروان
عادل را پرسیدند گفت من آن دوست ندارم که بی گناه و بی بیم
باشم بزرجمهر روزی نوشروان عادل را پندهی داذ و گفت
باذشاه باید که بهنگام درشتی درشتی کند و بهنگام رحمت و شفقت
آمرزش کند و هر یک را بموضع خویش رعایت کند که باذ اگرچه چراغ
را بکشد آتش را بر افروزاند بس گفت ای شاه کوش تا طاعت
کنی کوش تا کیتی خور باشی نه چنان که کیتی ترا بخورد و کوش تا از
بس مرگ زنده باشی جاوذانه و از تو بنیکی یاذ کنند از افعال و کردار
تا چنان نباشی که کیتی چنان کند و تو چنین بیت ٥
بسا زمانه که بر ما گذشت و ما و نه ما ٥ بسا که بگذرد از همچنین و ما بچنین
حکایت ارسطاطالیس سکندر ذو القرنین را پندهی داذ
دران وقت که وی برایذ روذهی کرد گفت اگر خواهی که هرگز خوار نشوی
باحق

١١٦

باحق تعالی مخالفت مکن و اگر خواهی که مال تو بی خطر بوذ از مستحقان
باز مدار و اگر خواهی که در کارهای خوذ بصواب باشی معجب رای و شتاب
زذه مباش و دین را حصار دولت خوذ دار که عمر اندکست و نیت نیکو
دار که عاقبت دشوارست حکایت معاویه روزی احنف بن قیس را
پرسیذ و گفت کیف الزمان احنف چنین جواب داذ و گفت انت
الزمان اذا اصلحت صلح الزمان و اذا فسدت فسد الزمان
یعنی زمانه توئی اگر بصلاح باشی بصلاح آباشند و اگر بفساد باشی
بفساد باشند بس معاویه را گفت داذ کن داذ که داذ سپری است
که از آفات نگاه دارد که رسول علیه السلام فرموذه
العدل جنة واقية وجنة باقية یعنی داذ کردن
سپری است که از بلاها نگاه دارد و بهشتیست که جاوذانه بماند ٥
داذ کن داذ که دار الخلد ٥ منزل خسروان داذ گرست
حکایت گویند بروزگار صاحب عباد یکی بوی نامه نوشت که فلان
تاجر وفات یافت و مالی وافر ازوی بماند و ازشان طفل دارد
اینشانرا تعفانی کفاف بوذ باقی خزانه را شاید صاحب بر ظهر نامه نوشت

كد المبتنى رحمه الله • والمال ورثه الله • والوارث
رزقه الله • والساعي لعنه الله يعني مرده را خداي
رحمت كناذ و مال بوارثان رسانا ذ و وارثان را خداي ببروراناذ
و غماز را خداي بلعنت كناذ حكايت و خاتمت الباب
ابو جعفر خليفه بوذ و فرموذ تا يكي را كه خيانتي كرده بوذ بكشند
مبارك ابن فضاله كه يگانهٔ روزگار بوذ انجا حاضر بوذ گفت
يا امير المومنين خبري ازان رسول زمن بشنو خليفه گفت بگوي
گفت حسن بصري رحمة الله عليه روايت مي كنذ از رسول عليه السلام
كه فرموذه كه روز قيامت خداي تعالى جمله خلايق را در صحرائي
جمع كنذ منادي آواز دهذ كه هر كرا بر خدا دست منت است برخيزذ
هيچكس برنخيزذ مگر ان كس از كسي عفو كرده باشذ باري تعالى
فرمايذ من نيز اورا عفو كردم خليفه را رحم آمذ و ببخشوذ شعر
خردمند گويذ كه بر عدل و داذ • بوذ پادشاهي و دين را نهاذ •
بهين كاري اندر جهان آن بوذ • كه ما تنذ كار يزدان بوذ •
باب دهم در خدمت پادشاهان

بوشيده

بوشيده نيست كه خدمت پادشاهان كردن كار بزرگ است و هر
كس كه خوذ را ملازم خدمت پادشاه گرداند همچنانك در صدد خطر
و بزرگي بوذ و در معرض خشم پادشاه و خطر مواخذت همچنان بوذ و
ازينجاست كه رسول عليه السلام فرموده من اقترب
ابواب السلطان افتتن يعني هر كس كه بدرگاه پادشاه
نزديك شد توقع با او نزديكتر باشد و عرب مثل زده كه
من شرب بكأس الملوك احترق شفتاه مراد اينست كه
هر كس كه از كاس پادشاهان آب خورذ هر دو لب اورا بسوزذ
شنيدم كه آتش بوذ پادشاه • بنزديك آتش كه جويذ پناه •
في الجمله اگر تقدير باري تعالى سابق شده باشد كه بنده ازان
وي بخدمت پادشاه نزديك شوذ بايذ كه در هيچ حال در با پادشاه
مخالفت نينديشذ كه پيغامبر عليه السلام فرموذه است
ان الله ليغضب على من خالف السلطان يعني خداي تعالى
خشم گيرذ بران بندهٔ كه مخالفت پادشاه كنذ و بخدمت پادشاه
بذان قيام تواند نموذن چنانك واجبست كه ده قاعده نگاه دارذ

وخلاصهٔ آن شعار خوذ کردانند تا از خشم باذشاه دور مانند
اول آنک در هیچ حالتی در خدمت باذشاه بر افعال وی
منکر نشوذ اکر جه مخارم شرع باشد بلک ثبانی و تدریج اورا
ازان منع کنند دوم آنک همیشه در استمالت دل باذشاه کوشند
و هرجه تقدیم دارذ بوجه بندکی و خضوع کنند سیوم آنک بهیج
حال با ایشان حجت نکویند و مخالفت فرمان او نکنند جهارم
آنک بهیج نوع بنواخت باذشاه غرّه نشوذ و برو ایمن نکردذ
بنجم آنک پیوسته زبان نکاه دارذ و در حضور وی بر کسی
خشم نکیرذ زیرا که در حضرت وی اورا خشم نرسذ ششم آنک خشم
و کوش بخدمت باذشاه دارذ و جمله اشارت اورا امتثال نماید
هفتم آنک جون با باذشاه سخن کویذ نرم تر ازان کوید که باذشاه
کوید و با وی حجت نکیرذ هشتم آنک از باذشاه حاجت بسیار
نخواهد تا خوذرا از حرمت بیفکنند و بر دل باذشاه کران نکردذ
واکر حاجتی روا نشوذ خشم نکیرذ و ازان سبب از خدمت دوری نکند
که آنکاه هلاک خوذ جسته باشد نهم آنک در خدمت باذشاه

خوی

خوی خوش عادت کند و کشاذه روی باشد و از اندوه کینی
و ترش رویی حذر کند دهم آنک تا تواند با خدمتکاران
باذشاه دشمنی نکند اکر جنانکه عداوتی باشد در حضرت باذشاه
اظهار خصومت نکند و هرجه در حق وی بباذشاه کویند بوجهی
عرضه دارذ که بطریق نصیحت نزدیک بوذ و متضمن مصالح بزرک
باشد تا بقبول نزدیکتر افتد و در همه احوال صبر و آهستکی
و رفق و مدارا شعار و دثار خوذ سازذ بیت

جون کنی خذمت ملول طلب ◦ روز آهستکی بپوش سلب ◦
جون در آیی نکاه دار دو جشم ◦ جون بروی فراز دار دو لب ◦

و ادب همه جایی نیکو بوذ و معتبد باشد اما در مجلس باذشاه
معتبد تر و بیقین داند که خدمت ایشان دشوارست بیت

تو دانی که بر درکه شهریار ◦ بوذ خویشتن داشتن سخت کار ◦
دل از هیبت شاه خیره شوذ ◦ بذو جشم بیننده تیره شوذ

افلاطون کفته است عاقل با باذشاه سخن درشت نکوید اکر
جه دل ریش باشد و هرجند که باذشاه بنوازذ و نواخت او

دل مردم بگشاید با او دلبری نتوان کردن که دانا بنواخت ایشان
غره نشود و بنزدیکی فریفته نگردد که نزدیک پادشاهان خطر
دوری باشد و در قول ایشان خذلان و هوان پنهان باشد

اگر پادشا را نو باشی تبر ٭ همی ترس ازو گر بیابدت سر ٭

سندباد حکیم گوید برنشستن پادشاهان و تجارت دریا و
با شیر خشم آلود کوشیدن و با مار گزنده بازی کردن سهمناک
و بر بیم است **بیقراطس** گوید رضای پادشاهان جستن و
خدمت او بمراد دل کردن بزرگترین نیکبختی است مر خدمتکار را
سقراط گوید چون پادشاه خدمتکاری را از گناه عفو کند
خویشتن شناس باید بودن و نباید که دیگر باره بسر گناه
رود و از گذشته پند و نصیحت بباید گرفتن **شعر**

براهی که مرد اندر آید بسر ٭ بران راه بیرش نباید گذر ٭
گناهی که کردی و بر تو گذشت ٭ نبایدت هرگز برو بازگشت ٭
نه هر بار بر تو گذر بگذرد ٭ نه آهو همه سال سبزی خورد ٭
پشیمانی از کرده یکبار بس ٭ هلاهل دوباره نخورد است کس ٭

عرب

عرب مثل زده **لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين** یعنی نگزد مار
مؤمن را از سوراخی دو بار **افلاطون** گوید خدمت پادشاه
نتوان کردن الا بسه چیز دست کوتاه داشتن و چشم نگاه
داشتن و زبان نگاه داشتن **موبد** گوید بنده باید که بهر
حال که باشد در خدمت پادشاه خود را از درشتی و خشم نگاه دارد
که نسبت بنده چون چشمه و پادشاه چون دریاست **بیت**

بدو آنکه ماند این داوری ٭ که چشمه سوی ژرف دریا بری ٭

منوچهر گوید خشم را اول دیوانگی و آخر پشیمانی است
بطلیموس گوید سخن بسیار باشد که پادشاهان بشنوند اگرچه
دروغ باشد در دل ایشان کار کند که گل را بدیوار زنند
اگر بر وی نماند نشان گل بماند **حکیمان** گفته اند درگاه پادشاهان
بهتر از راستی چیزی نیست و راستی سر همه خصلتهاست

بگردی و با راستی کن گرای ٭ جهان از پی راستی شد بپای ٭

حکایت گویند ایرانیان پیش نوشروان عادل شدند و
گفتند خسرو بر ما آن فرماید که ما نگاه توانیم داشتن و بر ما چیزی

نهد که سبک باشد و بر منفعت نوشروان بر ایشان راستی نهاد و
گفت راستی نگه دارید که راستی راه نمای نیک است و هیچ کاری
نیست باینده تر از راستی و عبارت از راستی دو چیز است گفتار و کردار

هر آن که شد راستیت آشکار • فراوان بود مر ترا خواستار •
رهی کز خداوند شد بختیار • برآیدش بی رنج بسیار کار •

پس در همه کاری مردم راستی کنند که راستی سزاوار است و از
گفتها مخالفت کردن پسندیده است که دروغ در پیش همه بزرگان
زشت است مهرانبه گفته است گنگی بهتر است از دروغ گفتن شعر

نکو هنر باشد دروغ آزمای • سوی بندگان و بسوی خدای •
یک آهو که از یک دروغ آیدا • بصد راست گفتن نپیرایدا •
دروغ آب و ارزم کمتر کند • وگر راست گوئی که باور کند •

حکیم هند گوید سه چیز علامت بدبختی است یکی عیب خویش
نادیدن دوم عیب کسان جستن سوم دروغ گفتن والله اعلم
نوشروان عادل گفته که هیچ براد خویش زندگانی نتوان
کردن در خدمت پادشاه و چون بی مراد باید بودن باری چنان

باید

باید که بدوستان سود تواند کردن و بدشمنان زیان و این نبود
مگر در خدمت پادشاه شعر

خدمت روز نیک مردان کن • تا بهر کس بود تعظیم •
قبله سنگ خلق گشت بدان • شد سپرده بپای ابرهیم •

بزرگان گفته اند پادشاه چون دریاست که او را از کس شرم و بیم
نبود و دوستی و مهربانی پادشاه بدرخت میوه دار ماند که از
زمین آب چندان کشد که بدو بنا زمند بود که پادشاه را از
چاکر و معلم را از کتابی کم نباید بطلیموس گفته است هر چند که
از پادشاه دور باشی از بند او ایمن مباش که دست پادشاه
بهر جائی رسد که پادشاه بآفتاب ماند که از یک جای بر جایگاهها
بتابد وحکما گفته اند که خدمت پادشاهان ببازرگانی
دریا ماند که گاهی سود و سلامت باشد و گاهی رنج و خطر بود

ز دریا همیشه گهر باورند • یکی روز باشد که سر باورند •

بزرجمهر گوید از اسباب نیکبختی یکی آنست که خدمت پادشاه
عادل خویش خوی کند و از اسباب بدبختی یکی آنست که
خدمت پادشاه بدخوی زود خشم کند شعر

شتاب آورد زشت نیکو بخشم ٭ نه نیکو بود پادشه زود خشم
گرا کار با شاه بدخو بود ٭ بی آزرم و بی بخت نیکو بود
بزرجمهر گفته با پادشاه بنده وار زندگانی باید کردن
که او را خداوندیست و رعیت دلبندگی حکیمان گفته اند که
خدمتکار را بهیچ وجه بر مخالف پادشاه کاری نباید کردن
و از مقام خویش برتری نشاید نمودن بیت
از اندازه برتر منه دست خویش ٭ فزون از گلیمت مکش پای خویش ٭
هر آنکس که با پادشاهان بکین ٭ ستیزه کند ماند اندر زمین ٭
چه آنکس که پیچد سر از شهریار ٭ چه آنکس که او دید خار و نجار ٭

باب یازدهم در صبر و شتاب کردن

بحکم آنکه پوشیده نیست که صبر از جملهٔ خصایل رضیه است
که در مردم باشد و شتاب از جملهٔ اوصاف ذمیمه است چنانک
رسول علیه السلام میفرماید ٭ العجلة من الشیطان
والتأنی من الرحمن یعنی شتاب زدگی شیطان دوست دارد
و تأنی را خدای عز و جل دوست دارد علما گفته اند در صبر

پنج

پنج فایده است که آن در متعارف مستحسن و مطلوبست و در شتاب
پنج نوع مذمت است اول در صبر امید فرج است چنانک
رسول علیه السلام فرموده ٭ الصبر مفتاح الفرج یعنی صبر
کلید فرجست و از اینجا معلوم می شود که در شتاب زدگی ضد اینست
توقع فرج نباشد دوم در صبر امید صوابست و در شتاب بیم
خطاست که رسول علیه السلام فرموده من تأنی اصاب
او کاد ومن تعجل اخطا او کاد یعنی هر کرا در کارها
تأنی کند کارش بر آید یا نزدیک بود که بر آید و هر که تعجیل کند
خطا کند یا نزدیک بود که خطا کند سوم آنک در صبر امید نصرتست
و رسول علیه السلام فرموده ٭ ان النصر مع الصبر یعنی
نصرت بدان توان یافتن که صبر کند و از اینجا معلوم می شود که شتاب
ضد اینست خطر بی مرادی و هزیمت باشد چهارم آنک در صبر امید
جنه است که در توریت نوشته است لا حسنة اعظم من
الصبر یعنی هیچ نیکوئی بزرگوارتر از صبر نیست و مفهوم این
کلام آنست که در تعجیل سیئه باشد پنجم آنکه اکرن است

رسول علیه السلام که باری خطاب کرد و فرمود فاصبر کما
صبر اولوا العزم من الرسل بدین آیت معلوم شد که
شتاب ضد ماموراتست و شتاب ناکردن و صبر کردن از قبیل
ماموراتست و تعجیل از قبیل مناهیست فی الجمله غالب ظاهر آنست که
صبر در بیشتر امور مستحب و مستحسن است و تعجیل در جمله احوال مکروه و نامحمود است

شکیبائی اندر همه کارها ● به از شوشهٔ زر بخروارها ●
شکیبائی اندر دل تنگ به ● شکیبائی از گنج بسیار به ●

شقیق بلخی گوید چهار چیز از همه کس نیکوست داد و شکیبائی
و جوانمردی و خرد را کار بستن سقراط گوید شتاب تخم
پشیمانیست و صبر امید فرجست و هر که صبر کند انچه خواهد بیابد
و بدانچه دوست دارد برسد رومیان گفته اند هرگز کار نیک
با شتاب موافقت نکند که سلامت در صبرست و ملامت در شتاب و مرد
شتابنده را ستایش نیست مامون خلیفه گفته که با سه کس
شکیبائی باید کردن با پادشاه ستمکار و با مرد بیمار و با زن نیکوکار
امیر المومنین علی کرم الله وجهه گوید هر که از چهار چیز دور باشد

هیچ

هیچ مکروهی و بدی و برا نرسد شتاب و عجب و خشم و کاهلی کردن
بزرگان گفته اند که کارها هست که دران شتاب زدگی باید
کردن که اگر تغافل رود از مقصود حاصل کردن باز ماند چون
گل شکفته که اگر باغبان در چیدن او دو روز تاخیر کند ان گل
فرو ریزد و بار نگ و طراوت او تباه شود و کارها هست که دران شتاب
نباید کردن که ان بروز کار نیکو شود همچون خرما بن که اگر بخامی
از درخت فرو گیرند آن حلاوت و خوشی نیابند که بگاه رسیدن
افلاطون گوید که هر که تلخی صبر نخورد شیرینی روزگار نچشد
و تغافل کردن بهنگام قدرت به از اقدام نمودن بی قدرت
اسکندر گفته است هر چند دولت بزرگتر بخشایش از در خورتر
و هر چند محنت صعب تر صبوری اندر وی ستوده تر و هر چند
توانائی بیشتر مدارا در وی بهتر بزرجمهر گفته است شتاب
کردن در کارها آگاه کردن دشمنان باشد و رسول علیه السلام
فرموده که تعجیل در هیچ کاری مباح نیست مگر در سه کار یکی در انک
دختر زود بشوهر دهند دوم انکه مرده را زود دفن کنند

سیوم آنکه طعام زود پیش مهمان برند حکماء فارس گفته اند
که چون کار از یک روی اندیشند و بر یک روی ببرند حاصل او
پشیمانی باشد که مرد دانا چون کاری خواهد کردن باید که از
هر کرانه بنگرد تا بداند که بسر بردن کار چیست و از سود و
زیان آن بپرسد و راستی و کژی او را و سبب جایگاه او را بداند
که هر که اندر گفتار و کردار اندیشه نکند بدو آن رسد از پشیمانی
که بخسرو رسید وان عقوبت و ملامت که بفرزند موبد رسید
حکایة گویند که خسرو کنیزکی داشت او را دوست داشتی
گهی او را در خلوت پیش خود خواند و دست بدو فراز کرد کنیزک
از روی گستاخی دست بر روی خسرو زد خون از بینی خسرو
روان گشت خسرو طیره شد و پیش موبد کس فرستاد و گفت
کسی که دست بر خداوندگان خود بیازد عقوبت او چه بود موبد
بخانه نبود پسر موبد گفت هم اندر زمان دستش را بباید بریدن
و درین سخن اندیشه نکرد و بشتاب حکم کرد خسرو فرمود تا دست
کنیزک ببریدند بعد از آن خسرو پشیمان شد و از آن فرستاده
برسید

برسید که این حکم موبد کرد یا نه گفت موبد بخانه نبود پسرش حکم
کرد خسرو موبد را بخواند و برسید موبد گفت جز از چهار کس باقی
را دست بباید بریدن برسید که چهار کس کدام اند موبد گفت کنیزک
که در خلوت بوده باشد یا دیوانه یا مست یا طفل خسرو گفت پسر
تو حکم چنان کرد تا دست کنیزک بظلم و بیداد بریده گشت موبد
گفت دست پسر بباید بریدن خسرو بفرمود تا پسر موبد را دست
ببریدند و پسر موبد دران غصه بمرد مامون خلیفه گفته
کار گویند بشتاب نباید کرد و از جواب بباید اندیشید و تمنای
جواب کردن تا از گفته پشیمان نشود حکایة یکی نابینای را
گفت کاشکی که من بدانمی که ترا ازین نابینائی چه فایده است
گفت فایدهٔ من آنست که روی چون تو کسی را نمی بینم و ادم
حکایة گویند منصور بروزگار حجاج یکی را از خوارج عرب
بگرفت و پیش خود برپای کرد و بمسخرگی گفت ازین لشکر ما با شما
که سخت حرب کرد عرب گفت من این مبارزان را از برابر روی
نشناسم بفرمای تا قفاها سوی من کنند تا بگویم یعنی من ایشانرا

خرد در کرنجتش ندیده ام منصور ازین جواب خجل گشت پس مردم باید
که در هر کاری که باشد صبر کند و هر چه گوید تبانی گوید تا خجالت
بوی باز نگردد **حکایت** حسن بصری رحمة الله علیه مردی بزرگ
بود و سیصد کس را از صحابه دیده بود روزی ببصره مجلس می
داشت در اثنای سخن گفت ای دریغا که از صحبت صحابهٔ رسول
علیه السلام بصحبت شما افتاده ام جوانی برخاست و گفت ای
شیخ اسلام دریغای تو بیشتر که از صحبت صحابه بصحبت ما افتادی
یا دریغای صحابه که از صحبت رسول علیه السلام بصحبت تو افتادند
حسن بصری عظیم ازین سخن برنجید و خجل شد **بزرجمهر گوید**
در بد مدارا کردن و سخن تلخ از ناکسان فرو خوردن از بزرگی
و حلیمی مرد باشد **و در توریت نوشته است** که مرد حریص
همیشه محروم است و مرد شتابنده همیشه در ندامت و پشیمانی است
حکما گفته اند که اندیشیدن چون تخم است و دانستن چون
رستن و گفتار چون شکوفه و کردار چون بر او است و فایدهٔ اندیشیدن اینست
سکالش بباید بهر کار جست ● سخن بی سکالش نباید درست ●

بکاری که تدبیر باید در وی ● نشاید گزاف اندر و گفت و گوی ●
خردمند باید که تدبیر خویش ● کند با دل خویش صد بار بیش ●

باب دوازدهم در نیکی و بدی

پوشیده نیست که نیکی و بدی باتفاق عالمیان ستوده است
و در جملهٔ ادیان و شرایع پسندیده است که جمله عقلا متفق اند که بهنگام
قدرت بر نیکی اقدام باید نمودن تا بواسطهٔ آفات تأخیر فوت نشود
و ذخیرهٔ اخروی جز بکردار و گفتار نیک حاصل نگردد و در کلام
مجید است که **وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْكَ** و در خبر است
از رسول علیه السلام احسن قبل ان یفوتك الاحسان
یعنی نیکی کن پیش از آن که بر تو فوت شود و نتوانی کردن
ارسطاطالیس گوید کردار نیکو بنزدیک شکر کننده تخمیست که هرگز کم
نشود **ذینون اکبر** که از مشاهیر حکماء یونان است گفت هر آنکس که
نیکوی خویش را از کسی باز داشت او را دشمن خویش کرد اند
و هر که کسی را ببدی یاری داد بروی ستم کرد و هر که زبان نصیحت
از کسی باز داشت صحبت از وی ببرید و هر که نیکی کسی را از کسی باز داشت

مناع للخیر ونره کار رشد **بزرگان** گفته اند پرهیز کردن بنیاد نیکیست
وطمع کردن بنیاد بدی **فنا خسرو را** پرسیدند که از نیکیها چه
دوست تر داری گفت آنکه گناه کاری گناهی کند و عفو کنم **بیت**
چنان کن که چون آیا فتی دست گاه • بآمرزش اندر بپوشی گناه
حکایت حسین بن علی رضی الله عنه روزی روزه داشته بود
و بر خوان نشسته غلام مطبخی کاسهٔ خوردنی گرم آورد پایش
بزمین در آمد و کاسه بر حسین ریخت حسین رضی الله عنه بخشم در و
نگرید غلام گفت **الکاظمین الغیظ** حسین گفت خشم فرو خوردم
غلام گفت **والعافین عن الناس** حسین گفت عفو کردم
غلام گفت **والله یحب المحسنین** حسین گفت آزادت کردم
حکیم هند گوید نیکی کردن بیگانه را آشنا کند و دشمن را دوست
کند و بدی کردن آشنا را بیگانه کند و دوست را دشمن گرداند **بیت**
بنیکی شود چشم روشن ترا • ز هر بد بود نیک جوشن ترا
افلاطون گوید نیکی کردن و تواضع نمودن نعمتی است که هیچکس
بروی حسد نبرد **امام شافعی رحمة الله علیه** گفت حرب زبانی

ونیکی

و نیکی کردن شمشیر تیز را کند کند و خلاف این شمشیر کند را تیز کند
واز سلاحها هیچ چیز برنده تر از نیکی نیست **شعر**
ز نیکی همه نیکی آید بجای • بنیکی دهد نیز نیکی خدای
سندباد گوید شرف اندر تواضع است و کرم اندر تقوی و بزرگی
اندر نیکی کردن **فنا خسرو** گوید سعادت بزرگ سه چیز است ایمنی
از آفتها و دست یافتن بنیکی کردن و از بدیها دور بودن
حکما گفته اند پیوستگی صحبت میان مردم نیک چون جام زرین
بود که دیر شکند و زود نیک گردد و پیوستگی صحبت با بدان چون
جام سفالین بود که زود بشکند و هرگز نیک نشود **بزرجمهر**
گوید با بدان زندگانی کردن دوری گردنست از سلامت
و با نیکان صحبت کردن پیوند زندگانی است **شعر**
بد بود رای همنشین بدان • که بدان را بود نهاد بدان
بخردمند بر گمانی نیک • نشود همنشین بی خردان
علما گفته اند نیک بودن آمایهٔ نیکبختی است کوش تا نیک بخت
شوی و نیکان را دوست داشتن سیرت پرهیزکارانست کوشش

تا پرهیزکار باشی واز بدی دور باش که بدی همچون آتش پنهان باشد
ناگاه روزی سر برزند **شعر** بدی همچو آتش بود در نهان •
که پیدا کند خویشتن ناگهان • نشست ار کنی بذ بزیر زمین •
ببینی تو آن روز روشن مبین • وآنکس که تو با وی نیکی کنی
اگر آشنا بود دوست گردد واگر دوست بود بمثابت بنده شود
واگر بیگانه باشد ترا روزی بکار آید و مکافات آن نیکوی بتو رساند
واگر کسی بود که ترا بکار نیاید تو باری از ثواب نیکوکاران باز نمانی
یکی پند خوب آمد از هندوان • بدان خشنوانند ناخشنوان •
بکن نیک وآنکه بیفکن بر آه • نماید راه ازین به مخواه •
بار زاینان و نه ارزانیان • درم چون ببخشی بدارد زبان •
وامیر المومنین علی کرم الله وجهه فرموده است که
اذا هبت باخذ فاغتنمها • فان لکل صاعقة سکون
ولا تغفل عن الاحسان فیها • فلا تدری السکون متی یکون
یعنی
چون باد بجهد غنیمت دار که اگرچه باد سخت وزد هم ساکن شود
در نیکی کردن تغافل مکن که ندانی سکون باد کی باشد معنی این میخواهد

کجون

۱۱۶

که چون دست رس یافتی بنیکی کردن بکن و غفلت مورز که وقت
آید که خواهی که نیکی کنی ولی دست رس نباشد **حکایة**
آنگاه که موسی علیه السلام از طور سینا باز آمد وسامری
گوساله زرین ساخته بود وقوم موسی بدان بی راه شده بودند
موسی علیه السلام آتش فرمود کردن و گوساله را بگداخت و بسوخت
وسامری را طلب فرمود کردن نیافت بعد از چهل روز بیافت اورا
پیش **موسی علیه السلام** آوردند چون اورا بدید گفت ای سیا عربی
کجا بودی گفت **یا رسول الله** ازبس بکنانان پنهان بودم
موسی علیه السلام گفت بچه معنی گفت هر روز بکنانان بدرویش
می دادم **تا خدای تعالی** مرا از تو نگاه می داشت امروز ندادم
لاجرم در افتادم **بزرجمهر** گوید زبان مردم ازدم بمدح
نتوان آوردن وکراهیت خویش از دل مردم بسخن خوش جدا
نتوان بردن که بنیکوی وانعام ومردم را بتیغ بطاعت نشاید
آوردن اما دوستی در دلها بنیکوی توان نهادن **حکایة**
امام اعمش بر در مسجد نشسته بود قاضی ابو یوسف بگذشت

اعمش گفت خداي تعالى اسلام را از اين ظالم خلاص دهاذ پس
قاضي ابو يوسف را از اين خبر داذند آن شب اعمش را پانصد درم
و دستي جامه بفرستاذ و ديگر روز قاضي ابو يوسف بر در مسجد ميگذشت
امام اعمش گفت خداي تعالى امثال اين مقتداي دين دار اسلام
بسيار گرداناذ اين راست گفتار حق گردار شاگردان اعمش
بر يكديگر نگريدند اعمش گفت اي فرزندان ملامت مكنيد كه دي
چنان گفتم و امروز چنين كه او دوش از بهر من پانصد درم و دستي
جامه بفرستاذ و مردم بنده احسان اند چنانكه **الحر عبد البر**
يعني آزاد بنده نيكي است **نوشروان عادل گفته** چهار چيز
بپيوسته بكار بايد داشتن نيكي كردن و دوستي اندوختن و بر خلق بخشوذن
و بردباري نموذن **وامير المؤمنين علي كرم الله وجهه گفته**
الاحسان يقطع اللسان يعني نيكي زبان مردم ببرد و
حكما گفته اند هر كه بد كرداري خوذ بداند او نيكو كردار است
و هر كه خوذ را نيكو كردار شناسد او بد كردار است چنانكه
رسول عليه السلام فرموذه • من يزرع خيرا يحصد رغبة

ومن يزرع

ومن يزرع شرا يحصد ندامة يعني هر كه نيكي كارد رغبت
درود و هر كه بدي كارد پشيماني درود **دانايان** گفته اند آنكس كه
نيكي خويش ببيند و ديگري جويد او نيكي ارزان نبوذ و آنكس كه
نيكي بجز بخويشتن نپسنداد دايم در بلا بوذ **بطليموس گويد كه**
چون بجاي كسي نيكي كني بايد كه منت ننهي و افتخار نكني و تا تواني
بد مسگال و از نيكي پرهيز مكن كه شرف نيكو كرداري آن بس است
كه هرگز پشيمان نشوذ و نه از كس ملامت آيد و مقتضاي داد
و انصاف آنست كه چون كسي بخدمت تو نيكي كند بايد كه سپاس داري و مكافات كني

تو داني كه مردم كه نيكي كنند • كنند تا مكافات آن برخند •
مكافاتها چند گونه بوذ • يكي آنكه كارد همان بدروذ •

باب سيزدهم در خوي نيك و خوي بد

از رسول عليه السلام پرسيدند • اي المؤمنين افضلهم •
يعني از مؤمنان كدام فاضل تر اند **رسول عليه السلام فرموذ**
احسنهم خلقا يعني آنكس كه خوش خوي تر **و فرموذه**
اول ما يوضع في الميزان الخلق الحسن يعني نخستين چيزي

که درنزاد نهند روز قیامت خوی خوش باشد **شعر**

خردمند گوید که بنیاد خوی • زشرمست و دانش نگهبان اوی
نکو داستان آنکه خرد برد • گران بار بر جان برد خوی بد
بهشت آنکسی را که او نیک خوست • که دانستن خیر مردم بدوست
همه چیزها را پسندد خرد • مگر با خردمندی و خوی بد

بزرجمهر گوید هیچ نژادی چون خوی خوش نیست و هیچ دانشی چون پیش اندیشی نیست و هیچ پرهیزکاری چون بی آزاری نیست **حکایت** از جمله خوش خوئی امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیه یکی آن بود که اورا بر مردی جهود دینی بود وکیل امام اعظم مطالبه کرد جهود سه روز مهلت خواست و بسفر شد و بمدت یکسال باز آمد وکیل امام اعظم را پرسید که شاید که بر جهود تقاضا کنم فرمود که نه از راه آمده است یک هفته صبر کن وکیل بعد از یک هفته مطالبت کرد جهود دیگر بار مهلت خواست و بسفر رفت و مدت یکسال غایب شد پنج سال همین مهلت میخواست و دفع الوقت می داد پس سال پنجم چون باز آمد ابو حنیفه رحمة الله علیه اورا نرنجانید و از غایت

خوش

خوش خوئی صبر و مدارا می کرد جهود بخدمت وی آمد و مسلمان شد و گفت در دینی بباید آمدن که چون تو مردی در و باشد و عرب مثل زده

من حسن خلقه ولطف نطقه اسعد یومه وسعد قومه

یعنی آنکس که خوی او نیکوست و گفتار او لطیف روزگار او را مساعدت کند و بر قوم او او را هنر کند **قارن** گوید بکوش تا خوی نیکو و دانش زیادت کنی که آنکس که او خوش خوی نبود از وی ایمن نتوان بودن **حکیم هند گوید** که مردم بدخوی همیشه در دلتنگی باشند از گفتار و کردار خود و با مردم بدخوی صحبت داشتن تن خود را زیان کردن بود

ز گفتار و کردار و زخوی زشت • کسی بدرود خوب چون زشت کشت

بزرجمهر گوید که خوی نیکوست که آبادانی جهان در وی است و یافتن آن جهان از وی است **هندوان** گفته اند آنکه پنج خوی با خویش دارد او را همه هنرها ستوده دارند یکی خوی خوش • دوم خرسندی • سوم شکیبائی • چهارم چرب سخنی • پنجم کم آزاری **افلاطون** گوید بدترین مردم آن بود که او خوی بد را کار فرماید و انباز خویش دارد

بهین مردمان مردم نیک خوست • بتر آنکه خوی بد انباز اوست

حکایت از نیک خوئی معروف کرخی یکی آن بود که وقتی یکبار آبی بسید
خواست که وضو تازه کند مصحف قرآن داشت بنهاد و بوضو مشغول
شد زنی بیامد و مصحف بدزدید معروف بر اثر او برفت آن زن عظیم بترسید
معروف گفت مترس که ترا از من باک نیست چیزی می پرسم از تو گفت
چه می پرسی معروف گفت قرآن دانی خواندن تا من مصحف بتو بخشم زن
گفت نه گفت پس مصحف کجا بری گفت بردم که بپاره کرباس بفروشم و پیراهنی
دوزم معروف او را گفت مصحف بمن ده و پیراهن از من بستان مصحف را
بستد و پیراهن خود از تن برکند و بدان زن داد رومیان گفته اند
هر چیزی را بنیادیست و بنیاد خوی نیکو شرمست و پاسبان او
دانش است و بنیاد خوی بد عدم التفات بنصیحت است و هذیان گفتن
بزرجمهر گفته چند خوی آنست که از عادت دانایان است یکی
آنکه سخن نگوید جز آن که سود او و از آن مردم اندر بود و از آن
سخن بگریزد که از آن زیان خیزد و دیگر چون کاری کند سرانجام
آن بنگرد و فایدهٔ آن بداند که چیست و دیگر که جنگ و پیکار بر آشتی نگزیند
چو از آشتی شادی آید بچنگ ● خردمند هرگز نکوشد بجنگ ●

بزرجمهر

بزرجمهر گوید که از جملهٔ بدخوئی یکی آنست که بخوبی بدکار برزبان
آرد و پندارد که نیکو همی کند و دیگر آنچه بروی بگذرد عبرت نگیرد
و دیگر آنکه همواره عیب مردم جوید و حکما گفته اند بیت
بتر دشمنی مرد را خوی بد ● کز و جان برنج اید و کالبد ●
و حکما گفته اند دو خوی از خوی نادانان است یکی آنکه سیم خویش
بوام بکسی دهد که از و بخواهش باز نتوان ستدن و دیگر آنکه راز
خویش بکسی گوید آنگه شفاعت و صحبت و ولاوه کند که این راز با کس مگوی
و حکیمان گفته اند زن آن بتر که مردخوی بود و مرد آن بتر که زنخوی بود
بنزم مردی انکو بخوی زنان ● برآید پس آنکه بماند جنان ●
خردمند گوید که زن آن بتر ● که او مردخو باشد و مرد فر ●
بس است این شرف خوی پاکیزه را ● که ماند زن خوب دوشیزه را ●

باب چهارم در نهفته داشتن رازها

شک نیست که نهفته داشتن راز امری عظیم است و در جمله احوال و امور
ستوده است و رسول علیه السلام فرموده ● من کتم سره
ملک امره یعنی هر کس که سر خود نگاه دارد کار دلها خود را ملک خود

کند مراد ازین حدیث آن باشد که هر که سرّ خود نگاه دارد بمراد
و آرزوی خود برسد ازان جهت که اعادی بر اسرار و مرادات او
وقوف نیابند از دفع آن قاصر مانند **افلاطون** گوید دلها جای
نهان داشتن رازهاست و لبها قفلها و زبانها کلیدهای آن قفلهاست
نگاه دارید هر کسی کلید راز خویش **بزرجمهر** گوید راز بسه
کس نشاید گفتن که آن از دانش نبود یکی با مرد احمق ساده دل
دوم با مرد بسیار گوی سیوم با مرد بسیار دوست **بیت**
کسی کو برهنه کند راز دوست ● روا باشد ار بر درانیش پوست
و عرب مثل زده **قلب الاحمق فی فمه و لسان العاقل فی قلبه**
یعنی دل احمق در دهانست و زبان عاقل در دل است **اردشیر**
گوید هر که راز خود نگاه ندارد پای در گردن دشمنان چون نهد
و عرب مثل زده **من کشف سره هتک ستره** یعنی هر کس که راز
خویش آشکارا کند پرده او دریده شود **بیت**
گشاینده رازهای نهان ● سرانجام رسوا شود در جهان
نوشروان عادل گفته ملکان که پیروزی یافتند بپیش بینی و تدبیر

یافتند

یافتند و تدبیر صایب اندر راز نگاه داشتند **هرمس** گوید اگر خواهی
که از راز خویش دشمن را خبر ندهی از آینده و رونده نگاه دار
که در آن از دو نوع فایده است اول آنکه اگر صواب رود بکام دل
برسی و اگر خطا بود از ملامت برهی و عرب مثل زده است
قلوب الاحرار قبور الاسرار یعنی دلهای آزادگان گورهای
سرهاست **حکایت** حجاج بن یوسف حاجبی داشت از قدیم العهد
و دیرینه و شب با وی منادمت کردی شبی در اثنای سخن حجاج گفت
با زنان راز نشاید گفتن حاجب گفت نه همه زنان که مرا زنی هست که
راز با وی بماند حجاج خازن را بخواند و بفرمود تا هزار دینار بیاورد
و مهر بر نهاد و بحاجب داد و گفت این زر بتو بخشیدم ولیکن بمهر من
باشد بخانه بر و زن خود را بگوی که این از خزانهٔ امیر دزدیده ام
و از بهر تو آورده ام تا از برای خود صرف کنی حاجب زر بستد و بخانه برد
و بزن گفت این زر از خزانهٔ امیر دزدیده ام و از بهر تو آورده ام
تا از برای خود صرف کنی بعد از مدتی حجاج حاجب را کنیزکی بخشید
حاجب بخانه فرستاد و بعد از آن شب بخانه رفت زن گفت این کنیزک

جیست کفتا امیر بخشیده است زن کفت اکر دلخوشی من میطلبی این
کنیزک را بفروش حاجب کفت کنیزکی را که امیر داده باشد جون شاید
فروختن زن خاموش شد تا روز دیکر که شب درآمد و بعضی بکذشت
انکاه برخاست و برفت بدر سرای حجاج و از برده دار راه خواست
و کفت بکو زن فلان حاجب آمده است و بار می خواهد جون دستوری
یافت در شد و سلام داد بعد از تمهید خدمت عرضه داشت که جندین
سال است تا شوهر من مرا بنعمت تو برورده است اکنون اکر وی را
بدبختی نمی کذارد که حرمت نعمت بشناسد اما خدمت تو نکاه دارد من از خدای
تعالی می ترسم و از مظلمه می اندیشم و کیسهٔ زر بیرون آورد و کفت این
زر شوهر من از خزانهٔ تو بدزدیده است و از برای من آورده و من
روا نداشتم که خرج کنم همجنان بدان مهر آورده ام که آورده بود حجاج
کفت خدای تعالی ترا خیر دهاد و جزا نیکی کناد ای زن نیک ای
معتمد مستوره بس جون بیرون رفت حجاج بطلب حاجب فرستاد جون
حاجب بیامد حجاج کیسهٔ زر بیش او نهاد و کفت این زر زن عزیز
رازدار تو آورده است که سر از حقیقت کار آکاه نبود می زن آن

جنان

جنان کرده بود که کودکان محله بسر تو بازی کردندی **شعر**

مباد آنکه کس راز کوید نهان ۰ ابا زن که رسوا شود در جهان

افلاطون کوید هر جیزی که نکهبان او بیشتر بود او محکم تر بود
مکر راز که هر جند نکهبان او بیشتر بود راز آشکاراتر شود **شعر**

شنیدم که جیزی بود استوار ۰ که او را نکهبان بود بی شمار
مکر راز کانکاه نهان بود ۰ که او را یکی تن نکهبان بود

اردشیر کوید زبان بربند بهتر از راز با کسی کفتن **شعر**

اکر راز خواهی که نهان بود ۰ جنان کن که تدبیر با جان بود
جو الماس کاهن ببرد همی ۰ سخن نیز دل را بدرّاد همی
زبان را بدار از بد هر جای بست ۰ که تا رازتان کس نداند درست

قباد خسرو کوید هر که راز خویش نکاه ندارد تدبیر خویش خرم نباشد
و بر دشمن جیرکی نیابد و سر با اهل نباید کفتن تا بنا اهل جه رسد **نظم**

کسی کاورد راز دل را بدید ۰ ز کیتی بکامه نخواهد رسید
نهفتن سزد راز را جاودان ۰ بجان باز بایدش بستن بجان
ابا دوست و دشمن نباید کشاد ۰ بفرزند موبد جنین کرد یاد

شمن را نبینی چه کوید شمن ٥ کمو را ز با یک تن از انجمن ٥

باب پانزدهم در دنیا و حرص و آز

بضرورت معلوم شده است که عمر عزیز اگرچه دراز کشد آخر نهایت
انجامد و زندکانی اگرچه پایدار بود عاقبت بفنا اداء کند و حاصل
کثرت اموال و زخارف دنیا جز ندامت و پشیمانی نبود و همی که
بکلی مصروف کشته باشد این دنیا را نتیجهٔ آن جز هم و حزن نباشد ٥
و رسول علیه السلام فرموده ٥ رغبة الدنیا تکثر الهم
والحزن یعنی رغبت کردن در دنیا غم و اندوه زیاده کند چه از
حطام مموه دنیا آن نتوان با خود بردن که درین جهان آورده باشد

برهنه بدی کامدی در جهان ٥ نبد با تو چیز آشکار و نهان
چنان کامدی همچنان بکذری ٥ خور و پوشش افزون نزاید سری
خردمند کوید که هست این جهان ٥ یکی پول بر راه و ما همرهان

حکایة ملک منوچهر آنگاه که در طبرستان بود و افراسیاب
با ترکان او را حصار می داد و بعد از آن صلح کردند پس از بهر
لشکر خویش خطبه کرد و در اثنای خطبه کفت که آبا و اجداد ما

کذشتند

کذشتند و جهان را بما کذاشتند ما را چاره نیست از پی بباید رفتن
که ایشان ما را همچنانند که بیخ مر درخت را و ما ایشان را چنانیم که شاخ
درخت را که چون بیخ را قلع کنند پیداست که شاخ را از پس آن چه
مقدار پایداری باشد ما را نیز هر آینه از پی ایشان بباید رفتن
که این سفر کاهیست و مردم باربستکان و بسفر همی روند هرچه
با ایشانست عاریتی است و عاریت هر آینه باز پس دادنیست
حکماء یونان کفتند جهان بکلی بشکفته ماند که اندر میان او ماری
خفته بود و بشکر ماند که درمیان او صبر بود و بدریای پر کوهر ماند
که بهری از و درویش مانند و بهری از وی غنی شوند شعر
کسی کاندر اندوه کیتی بماند ٥ مپندار کو شاد بینیش شاد
افلاطون کفته که آز اندر خوشیها آمیخته است نکر تا بسیار نخوری
تا آز اندر تنت نپراکند که چون پراکنده شود با جان برآید بیت
جهان آب شورست چون بنکری ٥ فزون تشنه کردی چو بیشش خوری ٥
بطلیموس کفته که چیرکی آز بزرک مردم بدتر از چیرکی دشمن است
که چون دشمن چیره شود از وی بتوان کریختن و هم زنهار خواستن

وهم بمال دفع کردن آما از جون جبین شوذ از وی نتوان کریختن
وهرجند زنهار خواهند دلیرتر شوذ وهرجند مال بخشند بیشتر خواهند
ز دشمن بد نیار یا زنهار ٭ بر رستن نتوان ازو نیست چار
ببنیوس کوید این جهان باذشاهیست که بر کس نبخشایذ ورحمت
نکند وباکس دوستی ندارذ واکر ستایش کنی اورا هیچ سپاس
ندارذ واکر نکوهش کنی باکش نبوذ بدهدی جفی وبستاندی کناهی
نیابذ جهان بر تو وریا بذا ٭ ازو هر بذی که ایذی تشا بذا
جنین آمذ وتو نخواهی جنین ٭ پسندم نه با جهان آفرین
نکردذ بکام تو هرکز روش ٭ روش دیکر و تو بد بکر منش
فیثاغورس کوید اکرجه سالیان بسیار بمانیم ودنیا اباذان ببینیم
آخرش ویران کند واکر هزار سال اورا جوییم در نیابیم وازو
بهره مند نشویم دعا فینت بجای کذاشته شوذ که انجه ما آب پنداریم شورستان است
بدشت اندرون تشنه را خاک شور ٭ نمایذ جو آب این در فتنم هور
اکر بر شتابذ و آب جوی ٭ نیابذ در و آب جون آب جوی
نه مشک است انجه او سیاهی نموذ ٭ سیاهی نمایذ همان نیز دوذ

نه هرجه آیذ اندر دل ما کمان ٭ بران کونه کردش کند آسمان
افلاطون کویذ جهار جیز مرد را بجهار جیز رساند صبر
بدانجه دوست دارذ وکوشش بدانجه جویذ وزهد بدانجه پرهیزد
وخرسندی بدانجه توانکر شذنی باشذ شعر
هرکه دل کرد با جهان خرسند ٭ دلش از رنج آن بجوشیدنست
کرجه دستش تهیست فارونست ٭ ورجه باشذ برهنه پوشیدنست
حکیمان کفته اند انجه در جهان نیاورده کوشش مدار که بیرون
نبری وهرجه ازین جهان بدست آورده نه آن تو بوذ بباید کذاشتن
هزاران جیز کاندر جهان ناوری ٭ جرا کوشش داری که بیرون بری
همه جیز تو هست جیز کسان ٭ جو بیرون روی باز باشان رسان
حکیم کویذ نیازمند بخرسندی توانکر شوذ وتوانکر نیز از
توانکر بوذ وتوانکری که آزمند بوذ درویش تر از درویش بوذ تازی
الدنیا لا تصفو الشارب ولا تبقی علی الصاحب یعنی
این جهان کوارنده وپاک نشوذ هیچ خورنده را ووفا نکند هیچ جوینده را
افلاطون کویذ دنیا دریائی است که کذشتن ازو مخاطره است

و بودن در وی با بیم است و جهان را وفا نبود و علم او را امید نبود
و توانگر را درویش کند و درویش را توانگر گرداند والله اعلم

حکایة سقراط حکیم از مردم عزلت گرفته بود و جای خویش
در غاری ساخته و اندران روزگار ملک ان را حاجت بیمار شد و
این ملک را وزیری بود که شاگرد سقراط بود کسی را برسالت بطلب
سقراط فرستاد تا بیاید و ملک را معالجه کند سقراط اجابت نکرد
و رسول باز آمد ملک وزیر را بفرستاد وزیر چون بیامد سقراط را
دران غار دید پوشش خویش از حشیش کرده و پاره گیاه پیش افتاده
تا بدان روزه بگشاید وزیر پیغام ملک بسقراط رسانید سقراط هر
سخنی را بحجت جوابی داد وزیر گفت بحجت مشغول مشو اجابت کن
که ملک را معالجه کنی سقراط گفت من خدمت پادشاهان نتوانم کردن
وزیر گفت اگر تو خدمت ملک ما توانستی کردن ترا گیاه نبایست خوردن
سقراط گفت اگر تو گیاه توانستی خوردن خدمت چون خود مخلوقی نبایست کردن

رهی کز خداوند شد بی نیاز * خداوندی وی بداری تو باز
بجای مهست از میان مهان * کسی کو نپوشد نیاز ز جهان

ورسول

و رسول علیه السلام فرموده القناعة مال لا ینفد
یعنی خرسندی مالیست که سپری نشود بیت

چه دنیا و چه سنگ زیر زمی * هران گه که زو نیابدت خرمی

مراد آنست که مال آنکه نیکوست که آسایش دنیا و ذخیرهٔ آخرت
توان حاصل کردن اگر بخلاف این بود وجود و عدم او یکسان است
بزرگان گفته اند بدبختی مردم با آز اندرست همچنانک گاز زر را
پاره کند آز دل آرزومند را پاره کند که عمر اندر آز بکاهد و آز نکاهد
بدانک بزرگان که ذات خویش را از لذت دنیا دور داشتند
و زینت او را جمله بگوشه نهادند همه بر جمیع اموال دنیا قادر بودند
و بعضی ملوک و ابنای ملوک بودند توفیق فناء دنیا و بقاء آخرت
بشناختند دل از فانی ببریدند و در باقی بپیوستند که بروزگار
و گردش فلک تحویل نبود ندو دانستند که بگردش روزگار اغنیا و نسبت

شاد بوده است ازین جهان هرگز * هیچکس تا ازو تو باشی شاد
داد دیده است ازو بهیچ سبب * هیچ فرزانه تا تو بینی داد

بطلمیوس گفته است از مند همیشه درویش بود اگر همه جهان بمثل

اورا بوذ وخردمند توانکر بوذ اکر از اموال دنیا هیچ اورا نبوذ
آز را بخوذ راه ندهذ **بیت** جو زهری که ارذ بتن درکذار
خرذ را بذان کونه بکذازذ آز **و رسول علیه السلام فرموذه**
یهرم ابن ادم ویشیب منهم اثنان الحرص علی المال
والحرص علی العمر یعنی آدمی پیر شوذ ودو چیز ازوی جوان بماند
حرص بر مال وحرص بر زندکانی **حکیمی** را پرسیذند که کیتی بچه ماند
کفت بخوابی که خفته بیند جون بیذار شوذ هیچ نیابذ ومثل
زده اند که این جهان جون سایهٔ ابرست وجون خواب خفتکان
وامیر المومنین علی کرم الله وجهه ورضی عنه فرموذه
انما الدنیا کظل زائل ٭ او کضیف بات لیلا فارتحل
او کنوم قد راه نائم ٭ فاذا ما ذهب النوم بطل
یعنی دنیا جون سایهٔ کذارنده است یا جون مهمانی که شب
بخسبذ وصباح بروذ یا جون خفتهٔ که جون خواب بیند وبیذار
شوذ هیچ جیز ازانچه دیذه است نبیند **دانایان کفته اند**
که مردم کوشش همی کنند بجنک آوردن دنیا وظن جنان برند

که اورا

که اورا توان دریافتن ومعلوم ایشان نشذ است که همانست که
کفته اند که تشنه بخواب اندر آب روشن همی بیند جون بیذار شوذ
تشنه تر بوذ جنانک مناسب قول حکماست که **شعر**
اندرانی که تو بر رنج وعنا ٭ تن بکاهی ومال بفزایی
تا تو اکرمی ز بی جاویذ ٭ این نباشد ترا جه فرمایی
حکایت آورده اند که جون نوشروان عادل بشرف مرک رسیذ
در آخر وصیت کرد که جون جان از تن من بیرون آیذ مرا پیش خذای
بریذ وبر پیشانی من تو بنبیسیذ که هر نیکی که از پیش فرستاذهٔ امیذ
میدار که بتو رسذ که هیچ جیز را بی باداش بجای نکذارند وهر بدیی
که از پیش فرستاذهٔ باپیم باش که نزدیکست که مکافات بیابی
وبدا حال تو اکر راست نرفتی وخنک ترا اکر راست رفتی واین
انکشتری از انکشت من بیرون کنیذ که بروی نوشته است که
این دست کاین دست که نمرده است وبمیرذ و باز بر سر
تابوت من بنویسیذ که این جهان هیچ جیز نیست ودر نکریذ بذین
تن من که جندین اموال دنیا جمع کرده بوذ وجکونه دست ازو

بازداشته است و جهان را آباد آن کرده و آخر کار مرگ تن و بر باد فنا کرد
آنچه گرد آوری به رنج و عنا ، وآتشش بر دل تو افشاند دست
بازماند ز تو که پیش از تو ، از هزاران هزار کس ماندست

حکایت ذوالقرنین سکندر فیلسوف بوقت رحلت از دار فنا بدار بقا وفات خود را از سر حکمت بخواست دریافت جماعت حکما و جماهیر و مشاهیر آن عصر را که در خدمتش ملازم بودند چون افلاطون و بطلیموس و ارسطو و فیثاغورس و دیگر فیلسوفان را بخواند و فرمود که وفات من نزدیک در رسیده است پس بر شما باد که چون جام آن شراب که همگنان از آن چشیدنی اند بموجب اشارت کلام ربانی که کل نفس ذائقة الموت مرا نیز چشانند و مرقد مرا چون نزدیک مادرم که دختر قیصر روم بوده است خواهید بردن می باید که جمله سپاه و لشکر و خدم و حشم سلاح پوش و سوار شوند و هر دانشمندی و امامی که در ممالک من است هر یک مصحفی در دست گیرند و هر خزینه و دفینه که مراست جمله را بار کنند و پیش از رسیدن مرقد من این همه را بمادرم نمایید و بگویید که مرگ را هیچ چاره نیافتیم

اگر

اگر با سپاه و لشکر ممکن بودی اینک لشکرها ، روی زمین که در زیر حکم سکندر بود و اگر بدعا و تسبیح و تهلیل رد شدی اینک علما و فقها و مشایخ عالم با ادعیه و تسبیحها و تهلیلها که ذکر و دعا میکنند و اگر بمال و خزاین بتوختندی اینک اموال روی زمین و بصد هزار چندین استظهار او داشت و دفع مرگ را چاره نیافت و بدار بقا رحلت کرد و فرمود که یک دست من از تابوت بیرون گذارید و پارهٔ گرباس در کف من نهید و بگویید که سکندر از قرن تا قرن عالم را مسخر خود کرده بود چون مرگ درآمد و برا مسخر خاک گردانید و از پادشاهی روی زمین همین گرباس پارهٔ با خود می برد و نیز آنکه مادر اوی وصیت کرد که تفزع و جزع بسیار مکن رو با کسی تضرع کن که او را هیچ عزیزی در خاک نباشد چون عالمیان را ازین مصیبت ناگزیر است هر آینه صبر باید کردن تا موجب عصیان نباشد چون آن سوختهٔ بیچاره این وصیت بشنید زاری و نوحه نکرد و شکیبائی نمود پس اسکندر را در دخمه نهادند و پردهٔ حجاب تواری در او نختند و بعضی از حکما ، جمهور و فضلا و عقلا مشهور بر سبیل رای بارباب فصول و تکمیل الالباب متفق القول و المعنی گفتند که حال

چون سکندر را دیدیم که جهان را بگرفت و ربع مسکون را مسخر خود گردانید
و در تربیه که هیچکس مدخل نکرده بود در آمد حال ما تنش را نیز مطالعه کنیم
و مشاهده آریم تا از اعضاء منحرف گشته او چه صادر گردد مدتی منتظر
و منتظر در دخمه وی می بودند هیچ اثر ندیدند پس در مناقب و وفات وی
و حال و احوال او چیزی از حکمت بگفتند **بدانک** سکندر در و یاقوت
و گوهر و زمرد بسیار داشت لباسها بزر و جواهر مرصع بر سر گور او
نهادند و چند کس از حکماء بزرگ که جاهجر آن عصر بودند آنجا بگه حاضر
شدند **دیگری** گفت یا سکندر تا اکنون تو زر نهان میکردی اکنون زر
ترا نهان میکنند **دیگری** گفت در جهان از ما در جاهل زادیم و در وی
غافل و ار زندگانی کردیم و از وی بکراهیت مفارقت نمودیم
زینون اصغر گفت ای سکندر تو دی بس بودی چون سایهٔ ابری
که نیست شود چون سایه سپر ابندی در ملک تو از تو هیچ اثری نماند
و نه کسی دیگر از تو خبر دهد **افلاطون** گفت ای ساعی متعصب جمع کردی
آنچه سبب خذلانست ترا پس پشت انداختی و بجای بگذاشتی و مشقت
وی تو کشیدی و عذاب وی بر تو لازم شد و از آن راحت و منفعت

دیگری

دیگری خواهد گرفت **دیگری** گفت نگاه کنید که خواب خفته چون بسر آمد
و بشکیبها ابر چون گشاده گشت **دیگری** گفت ای سکندر چند ولایت
و اقالیم در نوشتی تا ترا دو گز زمین در نوشت **دیگری** گفت ای پادشاه
چند کس را بمیرانیدی تا مگر خود بمیری و هیچ چیز دفع مرگ تو نکرد **دیگری**
گفت این پادشاه بغیر علم و اعوان هیچ سفری نکرده است جز این بار
دیگری گفت یا سکندر تا اکنون تو توانستی کردن و من نتوانستم
گفتن اکنون من توانم گفتن و تو نتوانی کردن **دیگری** گفت یا
سکندر تا اکنون خصمان ترا خشنود میکردند اکنون ترا باید ایشانرا
خشنود گردانیدن **دیگری** گفت هیچ نمی بینم که با تو همراه شد مگر که
کردار تو **دیگری** گفت دی طلعت تو برما چنین بود از آن تو امروز
در نظر کردن معنی به بیمار نیست **دیگری** گفت اقالیم اکنون در اضطراب **سبب**
افتند و اهل وی متحرک شود که تو ساکن شدی بدین بیتی چند بوصف حال آمده
سکندر همی گشت گرد جهان ، بروز و بشب تخت بسته میان
ز حرص و هوس هیچ نغنود از آن ، مگر تا بماند بشاهی زمان
بظلمات در شد که یابد نهان ، از آب حیاتش خورد تا زمان

بسی رنج برد و نه بر خورد ازان • برش خضر و الیاس خورده عیان
بس انکه بتحصیل آل جهان • بکوشید و بگرفت بی حد ازان
باآخر گذر کرد زیدر جنان • که در دینش ببرد بسی همچنان
مدار ای پسر گنجها را نهان • نماندست با کس همی نیک دان
بدهنت قرین هستی بی گمان • که تا زنده مانی همی جاودان
تو خواهی که مانی بسی سالیان • ولیکن بنگذارت جان ستان
همینست امثال پیشینیان • بنوش ای پسر تو بروشن روان
وگر پند بنذیری از بخردان • باآخر فرومانی تو تا جاودان
زما خر بزاری بی همه عوریان • جهان کامذی رفت خواهی جهان
وگر خیر کردی بنیا بی جهان • بماند بایدر ز تو نیک دان
وگر لطف و عنفی نمودی نهان • بعقبی دهندت همان تازنان

حکایة کیخسرو آورده اند که در آخر باذشاهی وی که ظهور سلیمان پیغمبر صلوات الله علیه بود منهیان خبر بامرا و نواب وحجاب او بردند که جلوس سلیمان شد در باذشاهی چنانک وحش وطیر منقاد او بند و دیو و پری مطیع او و جن و انس متابعت

اوی نمایند

می نمایند پس نواب وحجاب نزد کیخسرو شدند و گفتند صاحب قرانی بدید آمده است که در هیچ عهدی بدید نیامد چنانک باذ نیز در حکم وی است که تخت باذشاهی وی را یکماهه راه بیکشب میرسانند و بر این نص قران ناطق است **غدوها شهر ورواحها شهر** ازانجا که رای صایب و فکر ثاقب شاه ایران مرزبان یونان و فرمان ده توران انست اقتضا کند و بخواند و بشرف نفس خود اقدام نماید بتمهید و تهنیت عذرخواهان و مبارک کردن نبوت و باذشاهی باجابت وی النیام فرموده باشند مباذا که حاسدان بلدان و نافذان دون صفتان بخلاف حال چیزی نمایند که باذشاهی را حسودان بسیار باشند در میانه گرد عداوت و زنگ کدورت روی نماید پس بطریق اولانز که اقدام نمائی پیش ازان که شاه را بطلب فرستند و بر طریق استهزا بر خویش خوانند که آن موجب حشمت باشد نفس را و محل حقارت بود دولت را پس **کیخسرو** روی بوزرا و حجاب و خواص کرد و گفت من پیش از شما بتر است دانستم که باذشاهی صاحب قران و با نبوت که در قرانها ببسیار جوا و ولی عهدی بدید نیاید اکنون بهتر ازان نیست

که باذشاهی را ترک کنم و بوفا رنفس باز مانم که یادی بعد اوت
وفتن پیش نرود و بلک اگر کسی تمرد کند از اوامر خود را بهلاکت
رساند پس ای بزرگان و ارکان دولت من هر یک بر کار
و احوال خود مستغرق باشید تا من بصلاح و احوال کار خویش
مشغول شوم که ما بعد ازین از باذشاهی و امارت سیر شده ایم
و هیچ داعیهٔ نماند که باذشاهی بوجود سلیمان تمکین نیابد و لیز
آنکه من که کیخسروم روی در کشم و دست از باذشاهی بدارم و بنا شناس
بمقام خالی سر فرود آرم تا هیچکس را از جهت مالی و آفتی نرسد و
سلیم و فارغ گیتی از ما سپرده شود بر شما وصیت باذ از من که
کیخسروم که هیچ آفریده از اقارب و اباعد و خاص و عام از روی
تعصب یا شفقت و وفاداری در پی ما اقدام ننماید و الا بصاعقهٔ
خدای و آفت و بلا گرفتار شود و اگر کسی از ما پند نپذیرد و
در پی ما آید از روی محبت و جان سپاری یقین و بتحقیقت
هلاک شود پس کیخسرو روی از باذشاهی برتافت و سر
بجانب سر بر نهاذ و رفتن گرفت بعد وصایا و نصایح بعضی از

خواص

خواص از روی شفقت و وفاداری در پی کیخسرو روانه شدند
و آن موسم تابستان غلیب بود بصنع باری تعالی و تقدس
بارش و برف و دمه گرفت و کسانی که در پی کیخسرو رفته بوذند
همه هلاک شدند چنانک هیچ آفریده پی کیخسرو را نیافت و نیز
ندانستند که کجا شد تا کیخسرو بسریر پیوست و مغارهٔ بوذ در آنجا
در شد و ناپدید گشت و در هم آمد چون سلیمان را باذشاهی با نقراض
پیوست و زمانه بروی سپری شد از روی حکمت و کمال عظمت
در مغاره هر سالی یکبار گشاده شدی و آن چون عیدی و جشنی
خلق عالم پیدا کرده بوذند و بر اساس و ارکان باذشاهی
آیین بستندی بعد از نماز شام جملهٔ خلق از مغاره بیرون آمذندی
و در مغاره باز مسقط شدی بعد از زمانها بسیار سالی موسم
جشن رسیده بوذ از هر اطرافی خلق جمع شده بوذند
از آن قوم سه نفر مشایخ سر و پای برهنه هم در مغاره رفته
بوذند و در آن تخت مرصع خسروی متحیر و حیران مانده تا
شب در آمذ و خلق از مغاره بدر آمذند آن سه نفر مشایخ

بطمع آنکه از آن تخت چیزی بستانند در کنجی فرو نشستند چون
شب درآمد بیرون جستند و قصد تخت کیخسروی کردند
و پایهٔ تخت بشکستند و قصد بیرون کردند بصنع باری سبحانه
وتعالی در مغاره مستمع شنع بود و مشایخان را مجال بیرون آمدن
نبود چندانک جدّ و جهد نمودند فایده نداشت تا هر سه
تن هلاک شدند و آن پایهٔ تخت ناقص و شکسته ماند تا ظهور
تاتار دمّر الله علیهم وللکافرین امثالها که قدوم ایشان
بشهر دربند رسید تاختن بر سریر بردند و مغاره را خراب
کردند و تخت کیخسروی را درهم شکستند و بغارت بردند
پس بدان ای برادر که جهان بر کسی وفا نکرد و بدین وصیت
ببینی چند التفا باید نمود والله اعلم و احکم بیت

تو از کار کیخسرو اندازه گیر ، کهن گشته کار جهان تازه گیر
جهاندار تخت و بپشش بست گیر ، بسختی و سستی تو یکسان بگیر
مشو غرّه ای شاه و اندازه گیر ، بسی دیده دوران چو تو ناگزیر
پس از مرگ نشان مانده زان دار و گیر ، همین دان سرانجام برنا و پیر

بپرو

بپرو آکه بوذ تند گیتی پذیر ، ز گیتی برو یار و انبار گیر
ز هر بد تو بهراس ای باقه گیر ، که عقبی شود مر ترا دست گیر
بشاهی جهان را تو آباد گیر ، پس از ما جهان هست و آباد گیر
بمیعاد جاوید جهدی پذیر ، برو بوم را زشت یا نغز گیر
ز اظهار مردان تو اندازه گیر ، میازار کس را و نیکی پذیر

بدانک عالم انسان سه مرتبه است یا نبی یا ولی یا اولوا الارام
حدود بشریت شخص نیک سلیم الاطراف باید که ناقص خلقت
و ناقص اخلاق نباشد تا حدود صحبت و شروط منادمت را بتواجبی
بشناسند و خوب سیرت رطب اللسان و عذوب البیان
و پاک خلقت و پاکیزه طبع بود و نیکو طینت بود و بد اعتقادی
بر معصیت اصرار نمودن ناصوابست که باز را بحیله نتوان
فریفتن و کبک را بگوشت نتوان گرفتن مهتر بخلاف فریب
کهتران بر وجه بدانچه کودکان فریفته شوند و بزرگان فریفته
نشوند از بهر آنکه هر کسی اصلی و گوهری هست و حکما گفته اند که
هر که ایمنی را در بیم دارد و توانگری را درویش گرداند بظلم

121

در دنیا و عقبی ملوم و معاتب و معاقب کردد و اکر صاحب غرضی
بتضمیم و تضمین و تصریح در غیبت و حضور بنقص وی سخنی کوید شکایت
نکند و باظهار نرساند که سود و زیان آن در خطر زوال
و خوف انتقال بود و دیکر آنکه عقوبت نکند و اکر عقوبت
کند عدل عام بود و اکر عفو کند
فضل خاص بود
والله
اعلم
تم

اکر خوانند دعا طمع دارم

١٢٢

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی نوّر وجه حبیبه بتجلیات الجمال فتلألأ نورا وابصر فیه غایات الکمال ففرح به سرورا فصدره علی یدیه واصطفاه وآدم لم یکن شیئا مذکورا ولا القلم کاتبا ولا اللوح مسطورا فهو کنز الوجود ومفتاح خزاین الجود وقبلة الواجد والموجود وصاحب لواء الحمد والمقام المحمود الذی لسان مرتبته یقول **بیت**

انی وان کنت ابن آدم صورة ، فلی فیه معنی شاهد بابوتی **شعر**

کنتا بصورت ارچه ز اولاد آدمم ، از روی مرتبت بهمه حال برترم

چون بنگرم در آینه عکس جمال خویش ، گردد همه جهان بحقیقت مصورم

خورشید آسمان ظهورم عجب مدار ، ذرات کاینات اگر گشت مظهرم

ارواح قدس چیست نمودار معنیم ، اشباح انس چیست نگهدار پیکرم

بحر محیط رشحهٔ از فیض فایضم ، نور بسیط لمعهٔ از نور ازهرم

از عرش تا بفرش همه ذرهٔ بود ، در نور آفتاب ضمیر منورم

روشن شود ز روشنی ذات من جهان ، گر پردهٔ صفات خود از هم فرو درم

آبی که زنده گشت ازو خضر جاودان ، آن آب چیست قطرهٔ از حوض کوثرم

آندم

۱۲۴ آن دم که از مسیح همی مرده زنده گرد ، یک نفخه بود از نفس روح پرورم

بحر ظهور و بحر بطون قدم بهم ، در من نگر که مجمع بحرین اکبرم

موسی و خضر در طلب مجمعی چنین ، لب تشنه اند در لب دریای اخضرم

فی الجملة مظهر همه اشیا ذات من است ، بل اسم اعظم بحقیقت چو بنگرم

فصلوات الله علیه وعلی آله من النبیین والصدیقین والشهداء والصالحین

مقدمه کلمهٔ چند در بیان مراتب عشق بر سنن سوانح بزبان وقت املا کرده می شود تا آیینهٔ معشوق نمای هر عاشق آید با آنکه رتبت عشق برتر از آنست که بقوت فهم و بیان پیرامن سراپردهٔ جلالت او توان گشت یا بدیدهٔ کشف و عیان بجمال حقیقت او نظر توان کرد **بیت**

تعالی العشق عن فهم الرجال ، وعن وصف الفراق او الوصال

متی ما جل شیء عن خیال ، یجل عن الاحاطة والمثال

عشق بعزت محتجب است و بکمال استغنی منفرد حجب ذات او صفات اوست وصفاتش مندرج در ذات و عاشق جمال او جلال ذات او و جمالش مندرج در جلال علی الدوام خود با خود عشق بازد با غیر خود نپردازد هر لحظه از روی معشوقی پرده بر اندازد و هر نفس از راه عاشقی پرده اغاز د **شعر**

عشق در پرده می‌نوازد ساز / عاشقی کو که بشنود آواز
هر نفس نغمه‌ای دگر سازد / هر زمان زخمه‌ای کند آغاز
همه عالم صدای نغمهٔ اوست / که شنید این چنین صدای دراز
راز او از جهان برون افتاد / خود صدا کی نگاه دارد راز
سرّ او از زبان هر ذره / هم تو بشنو که من نیم غمّاز

هر زمان با هر زبان راز خود با سمع خود گوید هر دم بهر گوش سخن خود از زبان خود شنود هر لحظه بهر دیده حسن خود را بر نظر خود عرضه دهد هر لمحه بهر روی وجود خود را بر شهود خود جلوه دهد وصف او از من بشنو **فرد**

یحدثنی فی صامت ثم ناطق / وغمز عیون ثم کسر حواجب

دانی چه حدیث می‌کند در گوشم بی می گوید که **شعر**

عشقم که در دو کون مکانم پدید نیست / عنقای مغربم که نشانم پدید نیست
ز ابرو و غمزه هر دو جهان صید کرده‌ام / منگر بدان که تیر و کمانم پدید نیست
چون آفتاب در رخ هر ذره ظاهرم / از غایت ظهور عیانم پدید نیست
گویم بهر زبان و بهر گوش بشنوم / وین طرفه‌تر که گوش و زبانم پدید نیست
چون هر چه هست در همه عالم همه منم / مانند در دو عالم از آنم پدید نیست

افتتاح بدانک

۱۲۵

افتتاح بدانک در اثنای هر لمعه ازین لمعات ایمائی کرده می‌آید بحقیقتی منزّه از تعیین خواه حبش نام نه خواه عشق **اذ لا مشاحة فی الالفاظ** و اشارتی نموده می‌شود بکیفیت سیر او در اطوار و ادوار و سفر او در مراتب استیداع و استقرار و ظهور او بصورت معانی و حقایق و بروز او بکسوت معشوق و عاشق و باز انطواء عاشق در معشوق عیناً و انزواء معشوق در عاشق حکماً و اندراج هر دو در سطوت وحدت جمعاً **وهنالک اجتمع الفرق وارتتق الفتق واستتر النور فی النور وبطن الظهور فی الظهور ونودی من وراء سرادقات العزّة**

الا کل شیء ما خلا الله باطل / وغایة العین لا رسم ولا اثر

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّار

لمعه اول

اشتقاق عاشق و معشوق از عشق است و عشق در مقرّ خود از تعیین منزّه است و در حریم عین خود از ظهور و بطون مقدّس بلی بجهت اظهار کمال از آن روی که عین ذات خود است نه صفات خود خود را در آیینهٔ عاشقی و معشوقی بر خود عرضه کرد حسن خود را بر نظر خود جلوه داد از روی ناظری و منظوری نام عاشقی و معشوقی پیدا شد نعت طالبی و مطلوبی ظاهر گشت ظاهر را بباطن نمود آوازهٔ عاشقی برآمد باطن را بظاهر بیاراست نام معشوقی آشکارا شد **شعر**

یک عین متفق که جز او ذره نبود — چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
ای ظاهر تو عاشق و معشوق و باطنت — مطلوب را که دید طلبکار آمده

عشق از روی معشوقی آیینهٔ عاشق آمد تا در وی مطالعهٔ خود کند و از روی عاشقی آیینهٔ معشوقی تا در وی اسما و صفات خود بیند هرچند در دیدهٔ شهود یک مشهود بیش نباید اما چون یکی روی بدو آیینه نماید هر آینه در هر آینه روی دیگر پیدا آید با آنکه در حقیقت جز یکی بیش نبود **شعر**

وما الوجه الا واحد غیر انه — اذا انت اعددت المرایا تعددا
غیری چگونه روی نماید چو هرچه هست — عین دیگر یکیست پدیدار آمده

لمعهٔ دوم سلطان عشق خواست که خیمهٔ کنت کنزا به صحرا زند و در خزاین بگشاید و گنج بر عالم پاشد و چتر برافرازد **شعر**

چتر برداشت برکشید علم — تا بهم برزند وجود و عدم
بی‌قراری عشق شورانگیز — شر و شوری فکند در عالم

ورنه عالم با بود و نابود آرامیده بود و در خلوتخانهٔ شهود آسوده آنجا که کان الله ولم یکن معه شیء **شعر**

آن دم که ز هر دو کون آثار نبود — بر لوح وجود نقش اغیار نبود

معشوقه

معشوقه و عشق باهم بی‌ما بودیم — در گوشهٔ خلوتی که دیار نبود

ناگاه عشق بی‌قرار بهر اظهار کمال مرتبت معرفت و مزیت جود پرده از روی کار بگشود و از روی معشوقی خود را بر عین عالم جلوه فرمود **شعر**

پرتو حسن تو چو پیدا شد — عالم اندر نفس هویدا شد
وام کرد از جمال تو نظری — حسن رویت بدید و شیدا شد
عاریت بستد از لبت شکری — ذوق آن چون بیافت گویا شد

فروغ جمال عین عاشق را که عالمش نام نهی نوری داد تا بدان نور آن جمال بدید چه او را جز بدو نتوان دید مثل لا تحمل عطایاهم الا مطایاهم عاشق چون لذت شهود دریافت ذوق وجود بچشید زمزمهٔ قول کن بشنید رقص‌کنان بر در میخانهٔ عشق دوید و میگفت **شعر**

ای ساقی از آن می که دل و دین منست — پر کن قدحی که جان شیرین منست
گر هست شراب خوردن آیین کسان — معشوقه بجام خوردن آیین منست

ساقی یک لحظه چندان شراب هستی در جام نیستی ریخت که **شعر**

از صفای می و لطافت جام — درهم آمیخت رنگ جام و مدام
همه جامست و نیست گویی می — یا مدامست و نیست گویی جام

با هوا رنگ آفتاب گرفت / هر دو یکسان شدند نور و ظلام

روز و شب باهم آشتی کردند / کار عالم از آن گرفت نظام

صبح ظهور تنفس کرد آفتاب عنایت برآمد نسیم هدایت بوزید دریای جود
در جنبش آمد سحاب فیض چندان باران ثم رش علیه من نوره بر زمین استعداد
بارید که واشرقت الارض بنور ربها عاشق سیر آب آب حیوة عشق شد از
خواب عدم برخاست قبای وجود در پوشید و کلاه شهود بر سر نهاد و کمر شوق
بر میان بست قدم صدق در راه نهاد و از علم بعین آمد و از گوش بهوش
نخست که دیده بگشاد نظرش بر جمال معشوق افتاد ما رایت شیئاً الا
و رایت الله قبله او بعد ما نظر در خود کرد همگی خود او را یافت گفت **مصراع**
فلم انظر بعینی غیر عینی ۰ عجب کاری **مصراع** من چون همه معشوق شدم
عاشق کیست اینجا عاشق عین معشوق آمد چه او را از خود بودی نبود تا
عاشق تواند بود او هنوز عاشق ۰ کالم یکن ۰ در عدم بر قرار خود است
و معشوق ۰ کالم یزل ۰ در قدم بر قرار خود و هو الآن علی ما علیه کان **بیت**

معشوق و عشق و عاشق هر سه یکیست اینجا / چون وصل در نگنجد هجران چه کار دارد

لمعه سیوم عشق هرچند دایم خود را بخود می دید خواست که در آینه نیز

جمال و کمال معشوقی خود مطالعه کند نظر در آینه عین عاشق کرد صورت خود در نظرش آمد **شعر**

انت ام انا هذا العین فی العین / حاشای حاشای من اثبات اثنین

عاشق صورت خود گشت و دید به چشم در جهان انداخت و چون در نگری بینی که **بیت**

بر نقش خود است فتنه نقاش / کس نیست درین جهان تو خوش باش میان

ماه آینه آفتاب است همچنانکه از ذات مهر در ماه هیچ نیست کذلک لیس
فی ذاته من سواه شیءٌ ولا فی سواه من ذاته شیءٌ و چنانکه نور مهر
بماه نسبت کنند صورت محبوب را بمحب اضافت کنند والا **شعر**

هر نقش که بر تخته هستی پیداست / آن صورت آنکس است کان نقش آراست

دریا کهن چو بر زند موجی نو / موجش خوانند و در حقیقت دریاست

کثرت و اختلاف صور امواج بحر را متکثر نگرداند اسما مسمی من جمیع الوجوه
متعدد نکند دریا نفسی زند بخار گویند متراکم شود ابر خوانند فرو چکد
بارانش نام نهند جمع شود و بدریا پیوندد همان دریا بود **شعر**

فالبحر بحرٌ علی ما کان فی قدمٍ / ان الحوادث امواجٌ و انهارُ

لا یحجبنک اشکالٌ تشاکلها / عمن تشکل فیها فهی استارُ

قعر این بحر ازلست و ساحلش ابد **مصراع** ساحلش قعر است و قعرش بی کران

و برزخ توئی تو بحر بحر از یکی بیست اما از توی موهوم دو می نماید
اگر تو خود را قدر آب دهی برزخی کان توئی نیست از میان برخیزد بحر ازل
با بحر ابد پیوندد اول و آخر یکی بود امروز و پریروز و دی و فردا
هر چار یکی بود تو فرد آی اکنون چون دیده بگشائی همه تو باشی و تو در میان نه
همه خواهی که باشی ای او باش رو بنز دیک خویش هیچ مباش

لمعهٔ چهارم غیرت معشوق ان اقتضا کرد که عاشق غیر او را
دوست ندارد و بغیر او محتاج نشود لاجرم خود را عین اشیا کرد تا هر چه
را دوست دارد و بهر چه محتاج شود او باشد و آدمی هیچ چیز را چنان دوست
ندارد که خود را اینجا بدانک تو کیستی **شعر**
تا ظن نبری که هست این شیفته دوی یکتاست خود اصل و فرع نیکو بنگر یکتوی
این او همه ولیک پیداست بمن شک نیست که این جمله منم لیک بذوی
چون آفتاب در آینه تابد آفتاب خود را آینه پندارد لاجرم خود را دوست
گیرد چه همه چیزی مجبولست بر دوستی خود و بحقیقت اوئی او آفتابست
چه ظهور او راست آیینه قابلی پیش نیست و لهذا **شعر**
ظهرت شمسها فغیبت فیها فاذا اشرقت فذاک شروق

اوست

اوست که خود را دوست می دارد در تو اینجا معلوم شود که لا یحب الله غیر الله
چه معنی دارد و مفهوم گردد که لا یری غیر الله چه اشارت دارد و روشن شود
که لا یذکر الله الا الله چرا گویند و مبرهن شود که مصطفی صلی الله علیه و سلم
بهر چه می گوید اللهم متعنی بسمعی و بصری مگر می فرماید که متعنی بک
چه سمع و بصر من توی و انت خیر الوارثین اظهار چنین اسرار هر چند نازکی دارد اما
خود گفت حقیقت و خود اشنید ان روی که خود نمود خود دید
جنید گفت سی سالست تا با حق سخن می گویم و خلق پندارد که با ایشان
می گویم بسمع موسی هم او شنید که بزبان شجره سخن گفت انی انا الله رب
العالمین **فرد** خود گوید راز و خود ز خود می شنود وز ما و شما بهانه بر ساخته است ساخته
لمعهٔ پنجم محبوب در آینهٔ محب هر لحظه روی دیگر نماید هر دم
بصورتی دیگر بر آید زیرا که صورت بحکم اختلاف آینه هر دم دیگری شود و آینه
هر نفس بحسب احوال دیگر گون می گردد **بیت** در هر آینه روی دیگر گون می نماید جمال
او هر دم **گه** بر آید بصورت حوا که بر آید بصورت آدم
از اینجاست که هرگز در یک صورت دو بار روی ننماید و در دو آینه بیک
صورت پیدا نیاید بوطالب مکی فرماید لا یتجلی فی صورة مرتین و لا

تتجلی فی صور للرائین — چون جمالش صد هزاران روی داشت
بود در هر ذره دیداری دگر — لاجرم هر ذره را بنمود باز
از جمال خویش رخساری دگر — خود یکست اصل عدد از بهر آنک
تا بود هر دم گرفتاری دگر — لاجرم هر عاشقی از وی نشانی دیگر
دهد هر یکی عبارتی دیگر گوید هر محققی اشارتی دیگر کند **شعر**
عبارتنا شتی وحسنک واحد — وکل الی ذاک الجمال یشیر
نظارگیان روی خوبت — چون درنگرند از کرانها
در روی تو روی خویش بینند — زینجاست تفاوت نشانها
وانی برین سهو وگرا اطلاع دهد لمن کان له قلب او القی السمع وهو شهید
انرا که بتقلب خود از احوال تقلب او در صور مطالعه تواند کرد و ازان
مطالعه فهم تواند کرد که مصطفی صلی الله علیه وسلم چرا می فرماید من عرف
نفسه فقد عرف ربه وجنید رضی الله عنه بهر چه می گوید لون الماء لون
انائه می گوید صورت بحکم اختلاف آینه هر دم بصورتی دیگر متبدل شود
چنانکه دل بحسب تنوع احوال در خبرست که مثل القلوب کمثل ریشة فی
فلاة تقلبها الریاح ظهرا لبطن اصل این ریاح مگر از رحیست

که مصطفی

129

که مصطفی علیه السلام فرمود که لا تسبوا الریح فانها من نفس الرحمن
اگر خواهی که از نفحات این نفس بوئی بمشام تو رسد در کارستان
کل یوم هو فی شأن نظاره شو تا عیان بینی که تنوع تو در احوال
از تنوع اوست در شئون و افعال و احوال ناظر شو تا معلوم کنی که لون
الماء لون انائه اینجا همان رنگ دارد که لون المحب لون محبوبه پس گوئی **شعر**
رق الزجاج ورقت الخمر — فتشابها فتشاکل الامر
فکانما خمر ولا قدح — وکانما قدح ولا خمر
لمعهٔ ششم نهایت این کار آنست که محب محبوب را آیینه
خود بیند و خود را آیینه او تا **شعر** هر دم که در صفای رخ یار بنگرد
گرد همه جهان بحقیقت مصور رخش — چون باز در فضاء دل خود نظر کند
بیند چو آفتاب رخ خوب پیکرش — گاه این شاهد او آید و مشهود این
گاه این ناظر او گردد و این منظور او گاه این برنگ او برآید گاه
او بوی این گیرد **شعر** عشق مشاطه ایست رنگ آمیز که حقیقت کند برنگ مجاز
تا بدام آورد دل محمود — بطراز ذ بشانه زلف ایاز
گاه عشق راحلهٔ بها و کمال در پوشاند و بحلیهٔ حسن و جمال خودش بیاراید

تا چون در خود نظر کند همه رنگ معشوق بیند بلکه خود را همه او بیند گوید
سبحانی ما اعظم شانی و من مثلی و هل فی الدارین غیری و گاه لباس
عاشق در معشوق پوشانند تا از مقام کبریا و استغنا نزول فرماید و با عاشق
لابه گری کند که **بیت** انی وحقی لکم محب فبحقی علیکم کن لی محبا گاه
طلب این بدان آن او در آویزد که الا طال شوق الابرار الی لقائی و گاه شوق
او از گریبان این سر برزند که و انی الیهم لاشد شوقا گاه این بینائی او
شود تا گوید **شعر** رایت ربی بعین ربی فقلت من انت قال من انتا
گاه او گویائی این آید که فاجره حتی یسمع کلام الله **مصراع**
در عشق از این بلعجبیها باشد **لمعه هفتم** عشق در همه ساریست
ناگزیر جمله اشیاست و کیف ینکر الحب ما فی الوجود الا هو
لولا الحب ما ظهر ما ظهر فمن الحب ظهر و بالحب ظهر و الحب لا
مشارکة فیه بل هو الحب کله کل اشیا حب محبست و عین این محال است
که مرتفع شود بل تعلق او متعلق شود از محبتی بمحبوبی **شعر**
نقل فوادک حیث شئت من الهوی ما الحب الا للحبیب الاول
هر گرا دوست داری او را دوست داشته باشی و هر چه روی آوری روی

بدو آورده باشی و اگر چه ندانی **شعر**
فکل مغری لمحبوب یدین له جمیعهم لکن قد دانوا و ما فطنوا
لکم میگوید **شعر** میل جمله خلق عالم تا ابد گر شناسند و گر نه سوی تست
جز ترا چون دوست نتوان داشتن دوستی دیگران بر بوی تست
غیر او را نشاید که دوست دارند بلکه محالست زیرا که هر چه را دوست دارد
بعد از محبت ذاتی که موجبش معلوم نبود یا بهر حسن بود یا بهر احسان
و این هر دو غیر او را روا نیست **شعر**
فکل ملیح حسنه من جماله معار له او حسن کل ملیحة
الا آنست که پس پرده اسباب و حجب احباب محتجبست قبله نظر مجنون
هر چند جمال لیلیست اما لیلی آینه پیش نیست و لهذا قال النبی عم
من عشق و عف و کتم و مات مات شهیدا نظر مجنون در حسن لیلی بر جمال است
که جز آن جمال خود جمال نیست ان الله جمیل یحب الجمال غیر او را نشاید که جمال باشد
ازیرا که بخود وجود نبود او را از کجا جمال باشد
چون غیر او را در حقیقت خود ظهور نیست جمال چگونه تواند بود و هو
یحب الجمال چه جمال محبوب لذاته است او است که بچشم مجنون نظر بجمال

خود می کند در حسن لیلی و مجنون خود را دوست می دارد در لیلی **بیت**

مرد عشق تو هم تویی که تویی — هر زمان در جمال خود نگران

پس بر مجنون قلم انکار نرود اگر نظرش در آینهٔ حسن لیلی بر جمال مطلق خود آید

این چنین عاشقی که می شنوی — در همه آفتاب گردش نیست

هیهات هیهات **شعر** دعوی عشق مطلق مشنو ز نسل آدم • کانجا که

عشقست انسان چه کار دارد • هر چه بینی آینهٔ جمال اوست پس همه جمیل
باشد لاجرم همه را دوست دارد و چون در خود نگرد خود را دوست داشته
باشد و خود هر عاشقی که بینی جز خود را دوست ندارد زیرا که در آینهٔ
روی معشوق جز خود را نبیند لاجرم جز خود را دوست نگیرد المومن مرآة
المومن والله المومن بیان این همه می کند **بیت**

تو دیده بدست آر که هر ذره ز خاک — جامیست جهان نمای چون درنگری

آن که بینی که محب در آینهٔ ذات خود صورت محبوب بیند آن محبوب بود
که صورت خود در آینه بیند زیرا که شهود محب ببصر بود و بصر او بمقتضاء
کنت سمعه و بصره و یده و لسانه عین محبوبست پس هر چه عاشق بیند
و داند و گوید و شنود و بانچه بیند و گوید و شنود همه عین محبوب آید

فانما

فانما نحن به وله و الیه پس محبت و محبوب و طالب و مطلوب مسمع و سمیع
مطاع و مطیع همه از روی ظهور یکی آمد اما فهم هر کس اینجا کجا رسد **شعر**

هر گدایی مرد میدان کی شود — پشهٔ آخر سلیمان کی شود
نی عجب اینست که این مرد گدا — چون نگ سلطانست سلطان کی شود
بوالعجب کاری و پس نادرهی — کین چو عین این بود آن کی شود

لمعهٔ هشتم محبوب یا در آینهٔ صورت رخ نماید یا در آینهٔ معنی
یا وراء صورت و معنی اگر جمال را بر نظر محب در کسوت صورت جلوه دهد محب
از آن شهود لذت تواند یافت خود اینجا ستر رایت ربی فی احسن
صورة با او گوید که فاینما تولوا فثم وجه الله چه وجه دارد معنی الله
نور السموات و الارض با وی در میان نهد که عاشق چرا گوید **بیت**

جهانرا بلندی و پستی تویی — ندانم چه‌ای هر چه هستی تویی

چگونه بود که معلوم کند آنکس که گفت **شعر**

یاری دارم که جسم و جان صورت اوست — چه جسم و چه جان جمله جهان صورت اوست
هر صورت خوب و معنی پاکیزه — کاندر نظر من آید آن صورت اوست

و اگر جلال او از درون پردهٔ معنی در عالم ارواح تاختن آرد محب را

از خود چنان بستاند که ازو نه اسم ماند و نه رسم اینجا محب نه لذت
شهود یابد و نه ذوق وجود اینجا فنای من لم یکن و بقاء من لم یزل
باوی نماید که ظهرت لمن ابقیت بعد فنائه فکان بلا کون لانک کنته
چگونه باشد اگر محبوب بجمال صورت و معنی از پیش جمال و جلال بردارد
سطوت ذات اینجا با محب همچنین گوید **بیت**
در شهر بکوی یا تو باشی یا من کاشفته بود کار ولایت بدو تن
رخت بر بند که اذا جاء نصر الله بطل نصر عیسی **که** بلقیس پیش سلیمان آن
از باد بفریاد آمد فرمود که خصم را حاضر گردان پشه گفتا اگر مرا با او
طاقت مقاومت بودی ازو بفریاد نیامدمی **مصراع** در کدام آیینه در آید اوی
لمعهٔ نهم محبوب آیینهٔ محبست درو بچشم خود جز خود را نبینند
و محب آیینهٔ محبوب که درو اسماء و صفات و ظهور احکام آن بیند و چون محب
اسماء و صفات او را عین او یابد و گوید **شعر** شهدت نفسک فینا و هی واحدة
کثیرة ذات اوصاف و اسماء ، و نحن فیک شهدنا بعد کثرتنا عینا بها
اتحد المرئی و الرائی جام جهان نمای من روی طرب فزای تو گرچه
حقیقت منست جام جهان نمای تو گاه این آیینهٔ او بود گاه او آیینهٔ این

آنگه

آنگه که محبوب آیینه بود محب نظر کند اگر در صورت محبوب باطن و معانی خود بیند
متشکل بشکل ظاهر او نفس خود را دیده باشد بچشم خود و اگر صورتی بیند
در جسدی غیر شکل او و وراء آن چیزی دیگر داند که نسبت صورت محبوب
دیده باشد بچشم محبوب اما اگر محب آیینه بود نظر کند اگر صورت مقید نسبت
بشکل آیینه حکم او را باشد لون الماء لون انائه و اگر خارج از شکل خود
بیند بداند که آن مصورست که محیط است بهمه صورت والله من ورائهم محیط
و خود محب چون از عالم صورت قدم فراتر نهد همتش محبوب متعالی صفت
خواهد سر بمحبوبی فرو نیارد که مقید بود بشکل و مثال یا بقید علم و وصال
جمله صور از شهود او محو شود محبوب را بی واسطهٔ صورت و معنی بیند انما
ینبتین الحق عند اضمحلال الرسم **شعر**
در تنگنای صورت معنی چگونه گنجد در بنگه گدایان سلطان چه کار دارد
صورت پرست غافل معنی چه داند آخر کو با جمال جانان پنهان چه کار دارد
لمعهٔ دهم ظهور دایم صفت محبوبست و خفا و کمین صفت
محب چون صورت محبوب در آیینهٔ عین محب ظاهر شود آیینه بحسب حقایق
خود ظاهر را حکمی بخشد چنانک ظهور ظاهر را رسمی **شعر**

ولدت امی ابا ها ان ذا من اعجبات انّنی طفل صغیر فی حجور المرضعات
اینجا منی و مائی پیدا آید توئی و اوئی آشکارا گردد تا دام که محب را
شهود جمال محبوب در آئینه صورت روی نماید لذت والم صورت بندد اندوه
وشادی ظاهر شود خوف ورجا گرد گردد قبض و بسط دامن گیرد
اما چون لباس صورت برکشید و در محیط احدیت غوطه خورد اورا نه از
عذاب خبر بود نه از نعیم نه امید داند نه بیم نه خوف شناسد نه رجا چه
تعلق خوف و رجا بماضی و مستقبل بود و او در بحری غرقست که انجا نه
ماضی است و نه مستقبل انجا جمله حال در حال است **شعر**

کسی کاندر نمکسار افتد کم گردد اندر وی ‏ ‏ من این دریای پرشور از نمک کمتر نمی دانم

و نیز غایت خوف از حجاب بود یا از رفع حجاب اینجا از هر دو طرف ایمن است
زیرا که حجاب میان دو فرض توان کرد و اینجا جز یکی نتواند بود از رفع حجاب
هم باک ندارد چه از رفع حجاب یکی را باک بود که ترسد که از تاب سبحات سوخته
شود ومن هو نار کیف یحترق **بیت** نیست را کعبه و کنشت یکیست

سایه را دوزخ و بهشت یکیست ‏ ‏ اذا طلع الصباح لنجم راح
تساوی فیه سکران وصاحٍ

نور از نور نسوزد بلکه نور در نور مندرج

شود

شود پس اهل احدیت را نه خوف باشد و نه رجا نه نعیم بود و نه عذاب
با بایزید گفتند کیف اصبحت گفت لا صباح عندی و لا مسا **شعر**

اینجا که منم نه بامداد و نه شام ‏ ‏ نه بیم و نه امید نه جای و نه مقام

انما الصباح والمساء لمن یتقید بالصفة وانا فلا صفة لی چون نیست
مرا ذات صفت چون باشد **لمعهٔ یازدهم** بدانک میان صورت
و آیینه بهیچ وجه نه اتحاد بود نه حلول **بیت**

گوید آنکس درین مقام فضول ‏ ‏ که تجلی نداند او ز حلول

حلول و اتحاد در ذوات صورت نبندد و در چشم شهود در همه وجود
جز یک ذات مشهود نتواند بود **شعر**

العین واحدة والحکم مختلف ‏ ‏ وذاک سرّ لاهل العلم ینکشف

صاحب کشف کثرت در احکام بیند نه در ذات داند که تغیّر احکام
در ذات اثر نکند چه ذات را کمالیست که قابل تغییر و تأثر
نیست نور بالوان آبگینه منصبغ نشود اما چنان نماید **شعر**

لا لون للنور لکن فی الزجاج بدا ‏ ‏ شعاعه فتری ای فیه الوان

واگر می ندانی که چه می گویم **مصراع** در چشم من ای و پس نظر کن

تا عیان بینی **شعر** آفتابی در هزاران آبگینه تافته / پس برنگ هر یکی تابی عیان انداخته

جمله یک نورست لیکن رنگهای مختلف / اختلافی در میان این و آن انداخته

لمعهٔ دوازدهم

بر هر که بحقیقت این در بگشایند در خلوت خانه بود و تا بود خود
نشینند و خود را او دوست را در آینهٔ یکدیگر می بینند پیش سفر نکنند
لا هجرة بعد الفتح **بیت** آیینهٔ صورت از سفر دور است / کان پذیرای صورت از نور است
از این خلوت خانه سفر نتوان کرد فأین تذهبون
از اینجا غربت ممکن نگردد لا سیاحة فی امتی اینجا راه بسر شود
طلب نماند قلق بیارامد تنقّی بسر شود اضافات ساقط افتند اشارات
مضمحل گردد حکم من و الی طرح شود چه وجود را ابتدا و انتها نیست
ابتدا و انتها با طرف نتواند بود و اینجا زبان صاحب خلوت این گوید **فرد**

خَلَوْتُ بِمَنْ اَهْوی فلم یک غیرنا / ولو کان غیری لم یصح وجودها

بلی بعد از این اگر سفری بود در خود بود و در صفات خود
بایزید این آیت بشنید که یَوْمَ نحشر المتقین الی الرحمن وفدا
نعرهٔ بزد گفت من یکون عنده الی ان یحشر آنکس که خود او باشد
بکجا حشر شود دیگری بشنید گفت من اسم الجبار الی اسم الرحمن و من

القهار

144 القهار الی الرحیم **لمعهٔ دوازدهم** محبوب هفتاد هزار حجاب از نور و ظلمت
از آن بر روی فرو گذاشت تا محب خو دیده فرا کند و او را پس پرده
می بیند تا چون دیده آشنا شود و عشق سلسلهٔ شوق در جنباند
بمدد عشق و قوت شوق پردها یکان یکان فرو گشاید پرتو سبحات
جلال غیرت وهم را بسوزد و او بجای او بنشیند و همگی عاشق شود چنانک

هرچه گیرد ازو بدو گیرد / هرچه بخشد ازو بدو بخشد

اشارت مصطفی علیه السلام درین حدیث که صلوة بسواک خیر من سبعین
صلوة بغیر سواک بچنین چیزی بود یعنی یک نماز تو بی تو به از هفتاد
نماز تو با تو زیرا که تا تو با توئی این هفتاد حجاب مستور بود و چون تو
بی تو باشی این هفتاد حجاب ترا محجوب کرداند و همچنین سر فان لم تکن
تراه چنان تواند بود که اگر تو نباشی او را ببینی گفته اند این حجاب
صفات آدمیت نورانی چنانک علم و یقین و احوال مقامات و جملهٔ اخلاق
حمیده و ظلمانی چنانک جهل و گمان و رسوم عادات و جملهٔ اخلاق ذمیمه **بیت**

پردها نور و ظلمت راز عجز / در گمان و در یقین دانسته اند

لیکن اینجا حرفیست اگر چنانک حجاب این صفات بودی سوخته گشتی

زیرا که لو کشفها لاحرقت سبحات وجهه ما انتهی الیه بصره من خلقه تا بصر عابد
با خلق نتواند بود یعنی اگر خلق و اوصاف خلق ادراک سبحات کند سوخته شود
می بینم که تابش رو نمی شود حجاب دایم مسدول می یابم پس حجاب او اسماء و
صفات او تواند بود حجب نوری چنانک ظهور و لطف و جمال و ظلمی چنانک
بطون و قهر و جلال نشاید که این حجاب مرتفع شود چه اگر حجاب اسما و صفات
مرتفع شود احدیت ذات از پردهٔ عزت بتابد اشیا بکلی متلاشی
شود چه اتصاف اشیا بوجود بواسطهٔ اسما و صفات تواند بود هرچند
وجود اشیا بتجلی ذات باشد اما تجلی ذات پس پردهٔ اسما و صفات
اثر کند پس حجب او اسما و صفات او آمد چنانک صاحب فتوحات فرموده حجب
الذات بالصفات وحجب الصفات بالافعال و اگر بتحقیق نظر کنی حجاب
او هم او تواند بود بشدت ظهور محتجب است و بسطوت نور مستتر **شعر**

لقد بطنت فلم تظهر لذی بصر — فکیف یدرک من بالعین یستتر

می بینم و نمی دانم که چه می بینم لاجرم همی گویم **شعر**

جهانا روی تو می بینم در همه حال — نهانی از همه عالم ز بس که پیدایی
بهر که می نگرم صورت تو می بینم — ازین میان همه در چشم من تو می آیی

وازرشک

ز رشک تا نشناسد ترا کسی هردم — جمال خود بلباسی دگر بیارایی

نشاید که او را غیری حجاب آید چه حجاب محدود را باشد و او را حد نیست
هرچه بینی در عالم صورت و معنی صورت او بود و او بهیچ صورتی مقید نه
در هرچه او نباشد آن چیز نباشد و در هرچه او باشد آن چیز هم نباشد **شعر**

تو جهانی لیک چون آیینه بدید — جمله جانی چون گردی نهان
چون شوی پیدا چو پنهانی مدام — چون نهان گردی چو باشی عیان
هم عیانی هم نهان هم هر دویی — هم نه این هم نه آن هم این و آن

لمعهٔ سیزدهم محب و محبوب یک دایره فرض کن که خطی آنرا
بدو نیم کند بر شکل دو کمان ظاهر شود اگر این خط که می نماید که هست
و نیست وقت منازله از میان محو شود دایره چنانک هست یکی نماید
سر قاب قوسین پیدا آید **شعر** می نماید که هست و نیست جهان

جز خطی در میان نور و ظلم — گر بخوانی تو آن خط موهوم
بشناسی حدوث را ز قدم — هر که این خط را چنانک هست بخواند

بداند که همه هیچ اند اوست که اوست اما اینجا حرفیست بدانک اگر
چه خط از میان طرح افتد صورت دایره چنان نشود که اول بود

حکم خط زایل نگردد اگرچه خط زایل نگردد اگرچه خط خدا شود اثرش باقی ماند
خیال کژ مبر اینجا و بشناس	که هر کو در خدا گم شد خدا نیست
زیرا که هر وحدانیت که از اتحاد دو کانکی حاصل آید فردانیتش
نگذارد که کیر دسرا پرده احدیت گردد **شعر**
ومن بعد هذا ما یدق صفاته	وما کتمه احظی لدیه واجمل
احدیت از روی اسما احدیت کثرت تواند بود و از روی ذات
احدیت عین و در هر دو صورت اسم از و واحد آید احد در اشیا همچنان
ساریست که واحد در اعداد اگر واحد نباشد اعیان اعداد ظاهر
نشود چه واحد مبداء عدد است و اعداد را اسم نبود و اگر واحد باسم
خود ظاهر شود عدد را عین ظاهر نشود **شعر**
گر جمله توئی همه جهان چیست	ور هیچ نیم من این فغان چیست
هم جمله توئی و هم همه تو	آن چیست که غیر تست آن چیست
چون هست یقین که نیست جز تو	آوازه این همه کمان چیست
وحدت او از وحدت تو توان شناخت زیرا که تو یکی و او را
ندانی جز بدان یکی پس یکی نفس خود را شناخته باشد و تو او در میانه

مصراع یکی

مصراع یکی اندر یکی یکی باشد	از بن حرف توحید ثابت می شود
و کم کسی داند	افراد الاعداد فی الوحدة واحدة **لمعه**
چهاردهم محب سایه محبوبست هر جا که رود در پی او رود
سایه از نور کی جدا باشد	و چون در پی او رود کژ رود
بحکم ان ربی علی صراط مستقیم	راست رود کژ نرود که ناصیه او
بدست اوست جز براه نتواند رفت وَمَا مِن دَآبَّةٍ الا هو آخذ بناصیتها
از جنید پرسیدند ما التوحید گفت از مطربی شنیدم که می گفت **شعر**
وغنی لی منی قلبی وغنیت کما غنی	وکنا حیثما کانوا وکانوا حیثما کنا
از عاشقی پرسیدند که تو بر چه مذهبی گفت بر مذهب خدا **بیت**
آنکس که هزار عالم از عشق نگاشت	رنگ من و تو کجا بر دای ناداشت
این رنگ همه هوس بود باید داشت	او بی رنگست رنگ او باید داشت
و اگر از ناهمواری زمین سایه کژ نماید آن کژی عین راستی بود چه **بیت**
راستی ابرو از کژی آمد	وز کژی راستی کمان آمد
والحقیقة علی الکرة بر هر کجا انگشت نهی خلق وسط او باشد کجا
افتاده ایم بدانک افتاب محبت از مشرق غیبت بتافت محبوب

سراپردهٔ سایهٔ خود بر صحرای ظهور کشید آنکه محبت را گفت تماشای سایه
من نکنی الم تر الی ربک کیف مد الظل ابتدا دا و مرا نه بینی **مصراع**
کز خانه بگذ خدای ماند همه چیز قل کل یعمل علی شاکلته اعتبار
نکنی که اگر حرکت شخص نباشد سایه متحرک نشود ولو شاء لجعله ساکنا
اگر خود آفتاب احدیت از مشرق عزت نتابد از سایهٔ خود اثر نماند
چه هر سایه که هست سایهٔ آفتاب آمد آفتابش بحکم ثم قبضناه الینا
قبضا یسیرا در بر گیرد **بیت** روی صحرا چو همه پرتو خورشید گرفت
کی تواند نفسی سایه بر آن صحرا شد عجب کاریست هر جا که آفتاب بتابد
سایه نماند و سایه را بی آفتاب وجود نیست هر چیزی را ذاتیست
و سایه را ذات جز شخص نیست حرکت سایه بحرکت شخص باشد **شعر**

تا جنبش دست هست مادام | سایه متحرک است ناکام
چون سایه ز دست یافت مایه | پس نیست خود اند اصل سایه
هستی که بخود قیام دارد | او نیست ولیک نام دارد

شیخ الاسلام عبد الله انصاری رضی الله عنه گفت هرگاه که مخلوقی
با مخلوقی قایم گردد آن مخلوق در آن نا مخلوق متلاشی شود چون

حقیقت

حقیقت صافی گردد منی عاریت بود منی چیست گفتن من و تو اگر تویی
بحقیقت پس حق کو و اگر حقیقت حق یکی بود نه دو من و تو بی من و تو تو
من بدی من تو **لمعهٔ یازدهم** یک استاد در پس ظل خیال
چندین صور مختلف و اشکال متضاد می نماید حرکات و سکنات و احکام
و نعت ها همه بحکم او و او پس پرده پنهان چون پرده براندازد ترا معلوم
شود که آن صور و افعال آن صور چیست **شعر**

وکل الافعال شاهدته فعل واحد | بمفرده لکن بحجب الاکنة
اذا ما ازال الستر لم تر غیره | ولم یبق بالاشکال اشکال ریبة

اشارت ان ربک واسع المغفرة ان اقتضا می کند که جمله گناهان بندگان او باشد

آفتابیست حضرتش که دو کون | پیش او سایه بان همی یابم

و او فاعل پس او سایه بان وهم لا یشعرون که اگر بسر و الله خلقکم
و ما تعملون با ایشان غمزه زدی چرا دفترها همه را معلوم شدی که **بیت**

نسبت و فعل و افتاد از بما | هم از آن روی بود کو تا شد

و الا از آنکه بخود وجود نبود فعل چگونه بود اقتدار کی تواند بود **بیت**

هم از و دان که جان بجود کند | ابر هم ز آفتاب جود کند

اصل فعل یکیست الّا آنست که در هر محلّی رنگی دیگر نماید و نامی دیگر گیرد
یسقی بماءٍ واحدٍ ونفضّل بعضها علی بعضٍ فی الاکل **لمعهٔ شانزدهم**
معشوق هر لحظه از دریچهٔ هر صفتی با عاشق روی دیگر نماید عین
عاشق از پرتو روی او هر دم روشنائی دیگر یابد هر نفس بینائی
دیگر کسب کند زیرا که هر چند جمال بیش عرض کند عشق غالب‌تر آید
هر چند عشق مستولی‌تر گردد جمال خوب‌تر نماید و یگانگی بیشتر شود
تا عاشق از جفاء معشوق در عین عشق گریزد و از دوگانگی
یگانگی می آویزد گفته‌اند ظهور انوار بقدر استعداد است و فیض بقدر
قابلیت **بیت**

گر ز خورشید بوم بی‌بهره است   از پی ضعف خود نه از پی او
هر چه روی دلت مصفّاتر   زو تجلّی ترا مهیّاتر

رن خود لطیفست یا مبتداءً بالنعم قبل استحقاقها بیان می کند که چون
محبوب خواهد که خود را بر عین عاشق جلوه دهد نخست از پرتو جمال
خود عین او را نوری عاریت دهد تا بدان نور آن جمال را ببیند و از او
تمتّع گیرد و چون بدان نور از آن شهود حظّ تمام بستد باز فروغ نور
روی او عین او را نوری دیگر دهد تا بدان نور ملاحظهٔ نوری روشن‌تر

از اول کسب کند و علی هذا بر مثال تشنه که آب دریا خورد هر چند که بیشتر
خورد تشنه‌تر باشد هر چند یافت بیش طلب طالب بیش **بیت**

همه چیز را تا نجوئی نیابی   جز این دوست را تا نیابی نجوئی
تشنه این آب هست گر سیراب نشود **شعر**
ما یرجع الطّرف عنه عند رؤیته   حتّی یعود الیه الطرف مشتاقا

معاذ رازی با بایزید نوشت **شعر** مست از می عشق آنچنانم که از آن
یک جرعهٔ دیگر از خورم نیست شوم   بایزید در جواب نوشت **شعر**

شربت الحبّ کاساً بعد کاسٍ   فما نفد الشراب ولا رویت
گر در روزی هزار بار بینم   در آرزوی بار دگر خواهم بود

وراق گفت بس بینی و بین ربّی فرق الّا انّی تقدّمت بالعبودیّه گفت
افتقار و استعداد من مفتاح جود اوست دیگری بشنید و گفت و من
اعدل الاول مفتاح جود نخستین چه بود و عنده مفاتح الغیب خرقانی
اینجا رسید گفت انی اقلّ من ربّی بسنتین بو طالب گفت هو خالق
العدم کما هو خالق الوجود دیگری گفت مشیّت در استعداد اثر کند
حقیقت استعداد دیگری نشود بلی اثر او در تعیین محلّ خاص باشد

مرا استعداد خاص را حاصل این اشارة آنست که حق تعالی در عالم غیب
در عین بنده استعدادی ظاهر گرداند تا بآن استعداد تجلی غیبی
قبول کند و چون این استعداد حاصل شد آنگاه بواسطهٔ آن تجلی
استعدادی دیگر یابد در عالم شهادت که بدان استعداد تجلی شهادتی
وجودی قبول کند و بعد از آن بحسب احوال هر دم استعدادی دیگر می
یابد و بآن سبب در تجلیات بی نهایت گشاده می شود و چون تجلیات
را نهایت نیست و هر تجلی مستلزم علمی است پس علم او را نهایت
و غایت نباشد لاجرم قل رب زدنی علما گویند اصحاب رای پندارند
چونک واصل شدند و بغایت مراد رسیدند و بالیه ترجعون بسنده
گشتند هیهات منازل طریق الوصول لا تنقطع ابد الابدین چون رجوع
نه از آنجا بود که صدور بود سلوک کی منقطع شود راه بکجا رسد اگر
رجوع هم از آنجا بود که صدور است پس آمدن چه فایده دهد توری از
بی نهایتی و دوری این راه چنین خبر داد که **شعر**
شهدت ولم اشهد لحاظا لحظة   وحسب لحاظ شاهد غیر مشهود
اگر واصلان را شوق باعث نباید بر طلب اولی و اعلی بر آن قدر که یابند

اقتصار

اقتصار کنند در مقام قصور ثم رددناهم الی قصورهم بمانند خالدین
فیها لا یبغون عنها حولا **لمعهٔ هفدهم** عاشق تا بود
نابوده آرمیده بود و هنوز روی معشوق نادیده که نغمهٔ قول کن
او را از خواب عدم برانگیخت از سماع آن نغمه او را وجدی حاصل
شد از آن وجد وجودی یافت ذوق آن نغمه در سرش افتاد **شعر**
والاذن یعشق قبل العین احیانا   عشق شوری در نهاد ما نهاد
عشق معشوقی گشت سکون ظاهر و باطن او را بترانه **شعر**
ان المحب لمن یهواه زوار   برقص حرکت درآورد تا ابد
الابدین نه آن نغمه منقضی شود و نه آن رقص منقرض چون مطلوب
نامتناهی است اینجا زمزمهٔ عاشق همه این بود **شعر**
تا چشم برگشادم نور رخ تو دیدم   تا گوش باز کردم پیغام تو شنیدم
پس عاشق دایم در رقص حرکت معنویست و اگر چه بظاهر ساکن نماید
و تری الجبال تحسبها جامدة و هی تمر مر السحاب خود چگونه ساکن
تواند بود که هر ذره از ذرات کاینات متحرک است او چه هر ذره را زبانی
دیگرست و هر زبانی را قولی دیگر و هر قولی را از سمعی و چون نیک

بشنوی قایل و سامع یکی باشد زیرا که السماع طیر یطیر من الحق الی الحق
جنید با شبلی رضی الله عنه عتاب کرد که سری که ما در سردابها می گفتیم تو بر منبر
آشکارا کردی شبلی گفت انا اقول وانا اسمع وهل فی الدارین غیری شعر

هر بوی که از مشک و قرنفل شنوی | از دولت آن زلف چو سنبل شنوی
چون ناله بلبل ز پی گل شنوی | گل گفته بود گرچه ز بلبل شنوی

لمعهٔ هژدهم عاشق را دلیست منزه از تعیین بی مخیم
قباب عزتست و مجمع بحر غیب و شهادت و این دل را همتی است که بیت

اگر بساغر دریا هزار باده کشند | هنوز همت او باده دگر کشند

لاجرم وسعت او بمثابتی است که آنک در همه عالم نگنجد بلکه جمله عوالم در قبضهٔ او
ناپدید بود سراپردهٔ فردانیت در ساحت وحدانیت آنجا زند بارگاه سلطنت
اینجا سازد کارها اینجا بر دارد حل و عقد قبض و بسط و تلوین و تمکین
همه اینجا ظاهر بود فاذا قبض اخفی ما ابدی | واذا بسط اعاد ما اخفی بیت

بتی کز حسن در عالم نمی گنجد عجب دارم | که دایم در دل عاشق چگونه خان و مان دارد

بایزید از وسعت دایرهٔ دل خود چنین خبر داد که اگر چند عرش صد بار
و صد هزار بار آنچه در وست در گوشهٔ دل عارف گذر یابد عارف از آن خبر نیابد

جنید

جنید گفت چگونه خبر یابد که المحدث اذا یوزن بالقدیم لم یبق له اثر بایزید
چون نظر در چنین دل کند که محدث را اثر نبود همه قدیم بود لاجرم همه سبحانی
ما اعظم شانی گوید یکی ازیخ کوزهٔ ساخت و بر آب کرد چون آفتاب بتافت
کوزه را آب یافت گفت مصراع لیس فی الدار غیرکم دیار شعر

صیاد همو صید همو دانه همو | ساقی و می و حریف و پیمانه همو

عجب کاریست و یعنی قلب عبدی المومن | والقلب بین اصبعین من اصابع
الرحمن یقلب کیف یشاء او در دل و دل در قبضهٔ او تا بکه بود زبان ترجمان
بیان این حال چگونه سر بر زند شعر گرچه در زلف تست جای دلم
دلربا در دل خراب منی تا بدانی که از لطافت خویش هم تو در بند زلف خویشتنی
همه در بند خود بود پروای غیر بند از خبر از خود نگنجد یکتائی جز در
یکتائی قرار نگیرد فردانیت در وحدانیت قرار نگیرد ازین حرف حقیقت
دل معلوم توان کرد و کم کسی داند صاحبدلی از مناجات خود چنین خبر داد شعر

گفتم که کرائی تو بدین زیبائی | گفتا خود را که خود منم یکتائی
هم عشقم و هم عاشق و هم معشوقم | هم آینه هم جمال هم بینائی

لمعهٔ نوزدهم عشق سلطنت و استغنا بمعشوق داد

ومذلت وافتقار بعاشق عاشق مذلت از عزت عشق کشیدند از عزت
معشوق چه بسیار بود که معشوق بنده بود با عبادی عشقت الیکم وعلی
کل حال عنا صفت معشوق آمد و فقر صفت عاشق پس عاشق فقیری بود
که یحتاج الی کل شیء ولا یحتاج الیه شیء او همه اشیا محتاج بود و هیچ چیز
بدو محتاج نه اما آنک او همه اشیا محتاج بود جهت آنک نظر محقق بر حقیقت اشیا
آید ع در هر چه نظر کند رخ او بیند • لاجرم همه اشیا محتاج بود بیت
از بس که دو دیده در خیالت دادم • در هر چه نظر کنم تویی پندارم •
الفقر احتیاج ذاتی من غیر تعیین واما آنک هیچ چیز بدو محتاج نبود
سبب آنک احتیاج بموجود تواند بود و عاشق در حال تجرید و مقام تفرید
خلعت هستی و توابع آنکه بدو داده امانت بود بحکم ان تؤدوا الامانات
الی اهلها بمحبوب باز گذاشته است و او با سر خرقه نایافت خود رفته وهو
الان مع الله کما هو فی الازل حال او امده در چنین حال هیچ چیز بدو محتاج
نتواند بود و در فقر مقامیست که فقیر نیز بهیچ چیز محتاج نباشد چنانک آن
فقیر گفت که الفقیر لا یحتاج الی الله زیرا که احتیاج صفت موجود باشد و فقیر
چون در بحر نیستی غوطه خورد احتیاجش نماند فقرش تمام باشد • واذا

تم الفقر فهو الله زیرا که الشیء اذا جاوز حده انعکس ضده والله سبحانه وتعالی
در هیچ چیز بهیچ محتاج نیست شعر هیچ باشی چو جفت فردی تو •
همه باشی چو هیچ گردی تو • پس برتبت فقیری که لا یحتاج الی الله
باشد عالی تر آمد از منزلت فقیری که لا یحتاج الی کل شیء ولا یحتاج
الیه شیء چه آنک محتاجست بهمه اشیا مطلوب را پس پرده اشیا می یابد
وآنکه در خلوت خانه بود و نابود یافت و نایافت بساخت فهو کما
قال الجنید الفقیر لا یفتقر الی نفسه ولا الی ربه درین حال که فقیر
از سر خود برخاست و با عدم خود بساخت اگر بچشم خود نظر بجمال
دوست کند عکس ظلمت نابود خودش در نظر آید خود را بیند لباس
الفقر سواد الوجه فی الدارین پوشیده نه که در سرای وجود خود را نوری
بیند که بیند روی گردد و نه در سرای عدم ظهوری که از سیه رویی
خلاص یابد کاد الفقر ان یکون کفرا در مذهب ما سواد اعظم آنست
که سواد فقر در پوشند بدانک تو آنکه غالبا در غایت قرب بعید بود و از دور بیش
در غایت بعد قریب شعر منی عصفت ریح الولا بصفت آخا •
غناء ولو بالفقر هبت لربت • دانی که چه می گوید اگر تو آنکه در درویشی

قصد عالم عشق کنند در دست توانگر چراغی بود افروخته و در دست درویش
هیزم بارانی بود نیم سوخته نسیمی که از آن بوزد چراغ توانگر را بکشد
و هیزم درویش را برافروزد بحکم سرچوگان انا عند المنکسرة
قلوبهم ع برند گستگان ازین میدان گوی **لمعهٔ بیستم**
عاشق باید که بی غرض با معشوق صحبت دارد خواست از میان بردارد
کار با مراد او گذارد ترک طلب گیرد چه طلب عاشق سد راه اوست
زیرا که هر مطلوب که پس از طلب یافت شود بقدر حوصلهٔ طالب باشد
ترک طلب و مراد خود گیرد و هر چه در عالم واقع شود مراد خود انگارد
تا آسوده و شادمان بماند **بیت** تا ترک مراد خود نگیرد صد بار
یکبار مراد در کنارش ناید • اگر واقع نامرضی باشد در دفع و تغییر
آن چندان که تواند جهد کند که واقع بتغییر آن بود که محبوب آن را
خواسته باشد و اگر محب مکاشف بود چنان که در هر صورتی روی دوست
عیان بیند باید که در صورت نامرضی اگر چه وجه او بیند رضا ندهد چه
وجه او در نامرضی آنست که راضی نیست ولا یرضی لعباده الکفر
محبی که حق را بحق بیند و عالم را همه حق بیند بر منکرات انکار کند

بحق

بحق بر حق برای حق و جنبش قایم بود زیرا که در هر چه شرعا ممنوعست وجه
حق بیند لاجرم از آن اجتناب نماید که در آن طبعا رغبتش نبود اینجا
شبهتی زحمت می دهد چون که او محکوم تجلی است و تجلی همه اشیا را
شامل است تجلی را از نظر خود چگونه دفع تواند کرد گوییم تجلی
دوگونه است تجلی ذات و تجلی اسما و صفات تجلی ذات را دفع نتوان کرد
اما در تجلی اسما و صفات می توان که گاه تجلی قهری را بتجلی لطفی دفع کند
و در هر چه نامشروع باشد تجلی قهر و جلال بود و در هر چه مشروعست
نشان لطف و جمال اینجا اعوذ برضاک من سخطک و در تجلی ذات
اعوذ بک منک گوید **بیت** گر از تو بتو در نگریزم چکنم
پیش که روم قصه بدست که دهم **لمعهٔ بیست و یکم**
شرط عاشق آنست که هر چه دوست دوست دارد او نیز دوست دارد
اگر خود همه بعد و فراق بود و غالبا محبوب بعد و فراق محب خواهد
تا از جفاء او پناه بعشق می برد • النار سوط یسوق اهل الله
الی الله انشاءالله بچنین چیزی نتواند بود پس محب را بعد دوست باید داشت
و بفراق تن در داد **شعر** ارید وصاله و یرید هجری • فاترک ما ارید لما یرید

اما فراق را بعینه دوست ندارد بل از آن روی دوست دارد که محبوب
محبوبست ع و کل ما یفعل المحبوب محبوب • محب مسکین چکند جز
آنک گوید بیت خواهی بفراق کوش خواهی بوصال • من فارغم از هر دو مرا عشق بس است •
بل باید که فراق را دوست‌تر از وصال دارد و بعدش خوشتر از قرب
آید چون داند که دوست آن دوست می‌دارد و بعدش مقرب‌تر بود
از قرب که هجر کشش سودمندتر از وصل زیرا که در قرب و وصال بصفت
مراد خودست و در بعد و فراق بصفت مراد محبوب شعر

هجری که بود مراد محبوب • از وصل هزار بار خوشتر •
لانی فی الوصال رهین نفسی • وفی الهجران مولی للموالی •
وشغلی فی الحبیب بکل وجه • احب الی من شغلی بحالی •

واگر محبی بود که محبوب صفت او بود اگر بعد دوست دارد محبوب
دوست داشته بود و آن غایت وصل باشد در عین بعد و هم هر کس
اینجا راه نبرد بدانک موجب بعد اوصاف محب است و اوصاف او
عین محبوب بمقتضی کنت سمعه وبصره پس اعوذ بک منک گوید تا بدانی که
دامنش چون بدست بگرفتم • دست او اندر آستین دیدم •

چگونه باشد پس گوید که لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک

لمعهٔ بیست و دوم طلب جست و جوی عاشق نمونهٔ طلب
معشوقست خود هر صفت که محبوب بدان متصف شود چون حیا و شوق
و فرح و ذوق و ضحک بل هر صفت که محب بدان محبوبست باصالت صفت
محبوب تواند بود پیش محب امانتست اما در آن او را هیچ شرکتی نیست
چه مشارکت در صفات دلیل کند بر مباینت در ذات و در چشم شهود
در همه وجود بحقیقت جز یک ذات موجود نتواند بود بیت

اشیا اگر یکیست و گر صد و گر هزار • جمله یکی بود بحقیقت چو بنگری •

پس صفات جمله محبوب را بود محب را از خود هیچ صفت وجودی
نتواند بود عدم را صفت وجودی چگونه بود اما اگر از راه کرم
محبوب قدم در خانهٔ محب نهد و خانه را بجمال خود بیاراید و صاحب خانه را
بکسوت صورت خود مشرف کند و خود را در لباس محب بر خود جلوه دهد
محب را در خود بغلط نباید افتاد که بیت همه هیچ اند هیچ اوست که اوست •
که همه هستیها ز هستی اوست • شیخ الاسلام گفت که حق تعالی خواست
که صنع خود ظاهر کند آدم را بیافرید شعر

آن پادشاه اعظم دربسته بوذ محکم ● پوشیذ دلق آدم امروز بر در آمذ ●
وین اسرار بزرگست **لمعهٔ بیست و سیوم** محب خواست که
بعین الیقین جمال دوست بیند عمری درین طلب سرگشته می‌گشت تا که بسمع او
ندا آمذ که **بیت** آن چشمه که خضر یافت از آب حیات ● در منزل تست لیکن انباشته‌ئی ●
چون بعین الیقین در خود نظر کرد خوذرا گم یافت آنکه دوست را بازیافت
چون نیک کرد نظر خوذ عین او بوذ گفت **بیت**
ای دوست ترا بهر مکان می‌جستم ● هر دم خبرت ازین و آن می‌جستم ●
دیدم چو بچشم تو تو خوذ من بوذی ● خجلت زده‌ام کز تو نشان می‌جستم ●
این دیده هر دیده وری حاصلست الا آنست که نمی‌داند که چه می‌بیند
هر ذره که از خانه بصحرا روذ بنور آفتاب را بیند اما نمی‌داند که چه می
بیند عجب کاری همه بعین الیقین جمال دوست می‌بینند چه در حقیقت
جز احدیت مجرد نیست اما ندانند که چه می‌بیند لاجرم لذت نمی‌یابد
لذت آن یابد که بحق الیقین بداند که چه می‌بیند و بچه می‌بیند و بهر
چه می‌بیند ولکن لیطمئن قلبی مگر اشارت بچنین یقینی تواند بوذ
اطمینان قلب و سکون نفس جز بحق الیقین حاصل نیایذ از سهل

برسیدند

پرسیدند که ما الیقین گفت الیقین هو الله پس تو نیز واعبد ربک
حتی یأتیک الیقین **فرد** درین ره گر ترک خوذ بگوئی ● یقین گردد ترا کو تو او ئی ●
لمعهٔ بیست و چهارم محب چون خواهذ که مراقب محبوب
شوذ چاره او آن بوذ که محبوب را بهر جهتی مراقب باشد و بهر نظری
ناظر چه او را در هر عالمی صورتیست و در هر صورتی وجهی پس در همه اشیا
ظهور او را مراقب باشد چه ظاهر همه اشیا چنانک باطن اوست
هو الظاهر والباطن هیچ چیز نبینند که او را پیش از آن یا پس از آن
یا با آن نبینند محب اینجا پیش در خلوت نتواند نشست و عزلت نتواند
گزیذ چون محبوب را عین اشیا می‌بیند بر مقامی یکسر بند و از
هیچ چیز عزلت نتواند کرد چه غایت عزلت آن بوذ که در خلوت
خانه با بوذ خوذ بنشیند و از جمله اسما و صفات حق و خلق عزلت
گزیند لیکن پیش از آن که ناظری او در خوذ منظوری آمذ
و دانست که مرتبهٔ معشوقی او و بعاشقی تعلق گونه هست عزلت
چگونه کند ● الربوبیة بغیر العبودیة محال اینجا عاشق بحسابی در
می‌آیذ چه اگر عاشق کرشمهٔ معشوقی را قابل نیایذ هیچ ماند ● اِن

للربوبية سرًّا لو ظهر لبطلت الربوبية هرچند معشوق را حسن
وجمال بکمالست واز روی کمال هیچ در نباید **شعر**
نی حسن تو از شرف زبان زار منست • بنداچه زیان که بت پرست نیست
اما از روی معشوقی نظارگی عاشقی در باید از سهل بر سبیل بدما
مراد الحق من الخلق گفت ما هم علیه حریت اینجا حریت از جانبین
متعذرست چه هر جا که نسبت آمد حریت رفت **بیت**
ازادی و عشق چون نمی اید راست • بنده شدم ونهادم از یکسو خواست
حریت مطلق در مقام غناء مطلق یافت شود والا از روی
معشوقی همچنان که نیاز و عجز عاشق را ناز و کرشمهٔ معشوقی در باید
کرشمه و ناز او را نیز نیاز و تذلل و طلب عاشق بکار آید این کار
بی یکدیگر راست نیاید اینجا ناز و کرشمه و دلال معشوق با نیاز و
تذلل وانکسار عاشق هم این گویند **شعر**
نحن فی اکمل السرور ولکن • لیس الا بکم یتم السرور
دانی چه گفت و شنید می شود می گوید هرچند که **شعر**
تشریف دست سلطان چوگان نبود لیکن • بی گوی روز میدان چوگان چه کار دارد

نی غلط گفتم که اینجا عاشق و معشوق او • گرچه ما از عشق و اندر جهان افسانه ایم
ماکه ایم از ما چه آید تا پنداری که ما • روی او را آینه یا زلف او را شانه ایم
لمعهٔ بیست و پنجم عشق آتشیست که چون در دل
افتد هر چه در دل یابد جمله را بسوزد تا حدی که صورت عشق را نیز
از دل محو کند قال الشیخ شهاب الدین السهروردی رحمه الله
العشق نار فی القلوب تحرق ما سوی المحبوب مجنون چون در بن
سوزش بود گفتند لیلی آمد گفت من خود لیلی ام و سر بگریبان
فراغت فرو برد لیلی گفت سر برآور که منم لیلی محبوب و مطلوب تو
ع آخر بنگر که از که می مانی باز • گفت الیک عنی فان حبک
شغلنی عنک **بیت** آن شد که بدیدار تو می بودم شاد •
از عشق تو پروای توام نیست کنون • دعاء مصطفی صلی الله علیه وسلم ازین
مقام خبر داد که اللهم اجعل حبک الی احب منی سمعی وبصری
هم درین مقام تواند بود مگر می گوید ای آنکه بینائی و شنوائی من تو ئی **فرد**
خواهم که جهان کنی بجو بشم مشغول • کز عشق تو هم با تو نپردازم من
اگر نظر بالا تر کنی اشارت فینبئهم با تو نماید که محب مغلوب عشق چگونه

کردد فهم من فهم وعرف من عرف ومن لم یذق لم یعرف جملگی شرح این
رموز آنست که عشق بحکم اجبته نخست سر از گریبان عاشق برزند
آنکه بدامن معشوقی دراویزد چون هر دو را بسمت دوئی و کثرت
موسوم یابد روی عاشق از معشوق بگرداند و روی معشوق از عاشق
و لباس دوئی از سر هر دو برکشد و هر دو را برنگ خود که یکرنگیست براورد
این همه رنگهای پر نیرنگ • خم وحدت کند همه یک رنگ •
لمعهٔ بیست و ششم عاشق را طلب شهود از بهر
فناست قدم از وجود در عدم برای آن آرند که در حال عدم آسوده بود
هم شاهد بود و هم مشهود **بیت** زان قبل بود شاهد و مشهود •
که بنزد یک خویش هیچ نبود • چون موجود گشت غطاء بصر خود شد
و از شهود محروم ماند بصر او بدلیل کنت سمعه و بصره عین محجوب
آمد و وی او غطاء این بصر انت الغمامة علی شمسك فاعرف حقیقة
نفسك که اگر این غطا که تو ئی تست از پیش بصر کشف شود محجوب
محبوب را ببیند و حجب در میان نه آنکه بسمع سر او ندا آید **بیت**
فذلك سر طال عنك اكتنامه • ولاح صباح كنت انت ظلامه •

فانت

فانت حجاب القلب عن سر غیبه • ولولاك لم تطبع علیك ختامه •
روزت بستودم و نمی دانستم • شب با تو غنودم و نمی دانستم •
ظن برده بودم بمن که من من بودم • خود جمله تو بودی و نمی دانستم •
اینجا دعای عاشق این تواند بود که اللهم اجعلنی نورا یعنی
مرا در مقام شهود بدار تا ببینم که من توام آنکه گویم من رآنی فقد رای
الحق که اگر من من باشم ترا نه بینم لاجرم گویم نور انی رآه **بیت**
خلق را روی کی نماید اوی • بگذارم آینه در آید اوی
وما قدروا الله حق قدره ان الله لقوی عزیز **لمعهٔ بیست
و هفتم** محبوب چون محب را خواهد که برکشد نخست هر لباسی از عالمی
که با وی همراه شده باشد از وی برکند و بدل آن خلعت صفات
خودش در پوشاند پس همه نامهای خودش بخواند بجای خودش
بنشاند اینجا یا در موافقتش موقوف گرداند یا بعالمش بهر تکمیل
ناقصان باز فرستد و چون بعالمش باز گرداند لباسش ان عالم از
وی برکشیده باشد اکنون برنگ خود در وی پوشاند عاشق چون در
کسوت نگرد خود را برنگ بیند از خود بوی دیگر یابد بلکه همگی خود را او بیند

جران بماند و کوید ● این جه رنکست بدین زیبایی ● جه لباسست بدین یکتایی
اشم منک نسیما لست اعرفه ● اظن لمیاء جرت فیک اردانا ●
در خود نکرد همکی خود او را یابد کوید ● انا من اهوی ومن اهوی انا
نحن روحان حللنا بدنا ● در هر جه نکه کند وجه دوست بیند متحیر بماند **بیت**
اکؤس تلألأت بمدام ● ام شموس تهللت بغمام ●
اینجا معلوم کند کل شیء هالک الا وجهه. جه وجه دارد جرا نشاید که هاء
وجهه عاید با شیء بود جه هر شیء هالکست از روی صورت و از روی
معنی باقی جه آن وجه معنی وجه ظهور حقیقتست که ویبقی وجه ربک
ای دوست جونک دانستی که معنی و حقیقت اشیا وجه اوست بس ادنی الاشیاء
کما هی میکوید تا عیان ببینی که **شعر** وفی کل شیء له آیة ● تدل علی انه واحد
قل لمن الارض ومن فیها ان کنتم تعلمون سیقولون لله فانما نحن به
وله ● سخن متشابه بی روز معذور دار که **شعر**
من کل معنی لطیف احتسی قدحا ● وکل ناطقة فی الکون تطربنی ●
جه توان کرد **بیت** مرا جو دل بخرابات میرود هر دم ● بکرد اهل مناجات
و زهد کی کردم ● در بحری فتاده ام که کرانش بدید نیست **بیت**

حریفی

حریفی می کنم با هفت دریا ● اکرجه زور یک شبنم ندارم ●
اکرجه معانی این کلمات بنسبت با بعض فهوم مکرر نماید معذورم که
هرجند قصد می کنم که خود را با ساحل اندازم ساحل یافت نمی شود
و تا جه ساعت باز موجی در ربوده است و بلجه افکنده ● الحمد لله علی
انی کضفدع یسکن فی الیم ان هی فاهت ملأت ماءً وان نطقت
او سکتت ماتت من الغم و جندانک خود را ملامت می کنم که **بیت**
اینجایی که بحر ناپیداست موج زن ● شاید که شبنمی نکند آشناوری ●
باز همتی کوید ناامیدی شرط نیست **بیت**
اندرین بحر بی کرانه جو غوک ● دست و پایی بزن جه دانی بوک ●
دل نیز در بحر امید دست و پایی می زند و با جان بلب رسیده خطابی می کند
شعر کی بود ما ز ما جدا مانده ●
من و تو رفته و خدا مانده

تمت الکتاب لمعات سلطان العارفین قدوة السالکین فخر الملة والدین
شیخ عراقی نور الله ضریحه فی یوم الاربعاء بعد
العصر فی شهر جمادی الاولی سنه
۸۶۴

بسم الله الرحمن الرحیم رب تمم بالخیر و به نستعین

سپاس مر خدای را که نعمتهاش بر دوامست و ثنا او را که آفرینشهاش بزرگوارست قدرتش بی نهایتست و حکمتش بی غایت فکرت و همت کس بتوی نرسد عقل و دانش کس او را در نیابد او بی مکانست و ابداع او بی زمان صفات او بی شبیه است و کلام او بی تمویه و عظمت او بی مقدارست و رحمت او بیرون از گفتار هر چه خواست کرد و بهیچ معونت محتاج نشد هستیش بی ابتداست و صنعتش بی انتهاست قوت او بی عجز است و جود او بی بخل احسانش قدیم است و ستایشش عظیم و نامش کریم و او عز و جل غفور و رحیم و درود بر سید مرسلین و امام متقین و خاتم النبیین محمد مصطفی صلوات الله علیه و بر یاران و اهل او باد رضوان الله علیهم اجمعین **اما بعد** این کتابیست که جمع کرده شد از گفتار حکما و اهل خرد از خردمندان پیشین و اندرو یاد کرده آمد آنچه مردم را بکار آید و از دانش آن نفس شریف گردد و بحشمت بزرگان عزتش بیفزاید و نزدیک خردمندان

صورتش

صورتش بیاراید و بحضرت الهی مقبول و مقبل گردد و منافع بسیارش بحاصل آید چه درین کتاب طرایف و نوادر بسیارست و بآیات کلام الله جل ذکره و اخبار رسول علیه السلام آراسته و من بنده از بهر تقریب مجلس بزرگوار وزیر عالم سید صدور امام ضیاء الملة و الدین دام ظله این جمع ساختم و این تالیف پرداختم تا بوقت فرصت مطالعه فرماید و از این ضعیف در مجلس بزرگوار یادگاری باشد چه مجلس او مامن آزادگانست و ملجاء مردم زادگان و من خادم را آن قدرت نبود که سخن از استنباط رای خویش گفتمی صواب آن دیدم که از اقاویل افاضل پیشین یاد کردم و فیلسوف یونان این مثل گفته اند که الانسان متحرک الی افقه و ابر علی مرکزه و در مثل است که هر مرغی بالای سر خویش پرواز نتواند کردن و چون هیچ تحفه از سخن خوبتر ندیدم و نه هیچ سخن از سخن انبیا و حکما معنوی‌تر بغیر از کلام خداوند سبحانه و تعالی و اخبار مصطفی علیه السلام دست بدان زدم و از تازی بپارسی نقل کردم تا همه کس را فایده باشد و آن را بنام صدر جهان بیاراستم

واین کتاب را تحفة العقل نام کردم و سخن بر سبیل اختصار راندم تا ملالت خاطر عاطر نباشد سزد که از سر لطف و عاطفت درین مکتوب تأمل فرماید و از من خادم بمحل قبول افتد انشاء الله تعالی

گفتار اندر فضل سخن

بزرگان گفته اند که سخن افاضل برترین چیزیست از آن جهت که نتیجهٔ عقل است و جواهر انسانیت بدو تمام شود که خدای آدمی نزدیک اهل حکمت حی ناطق مائت است واین سخن را معنی چنان باشد که حیوانات حی مائتند و فرشتگان حی ناطق و مردم ازین دو میان حی ناطق مائت است پس چنانکه بموت با حیوانات مانند و شریکست بنطق با فرشتگان مانند و شریکست **و فقها گویند** که اگر از سخن شریفتر چیزی بودی از آسمان بر انبیا علیهم السلام آمدی **چنانک گویند**

سخن بنزد سخن دان بزرگوار بود • از آسمان سخن آمد سخن نه خوار بود

پس پدید می آید که هر چند مردم خردمندتر گردد سخن وی معنوی تر آید و سخن است که پایداری کند در گیتی و ما از ملوک و حکماء اوایل جز سخن نشان نمی یابیم و امیر المؤمنین علی رضی الله عنه

می گوید **کلام الرجل وافد عقله** و جعفر صادق رضی الله عنه می گوید **کلام الرجل بیان فضله و ترجمان عقله** و ابو یزید حکیم را پرسیدند که مردم را بچه شناسی گفت بگفتار اگر سخن نگوید بنشینانم شناخت و اگر سخن گوید در مجلس اول بشناسم و من در اکلیل الحکمه گفته ام

سخن بهتر از هرچه بینی همی • مر او را گزین ار گزینی همی
سخن بی گمان ترجمان دل است • شریفست و اصلش نه زاب و گل است
بدو دانش و ما ازوی روان • ازین روی شد پایدار و روان
سخن را کرانه پدید ار نیست • سخن دان بنزدیک کس خوار نیست
زنادان پدید نیست دانا بگفت • بران سان که از نای پیداست سفت
ز دانا سخن باید آموختن • چو آموختی بر روان توختن
سخن گوی پیدا بود پیش رو • که زد بری که آید نه از سستی نو
سخن با بدان کاید از ما بکار • سخن ماند خواهد ز ما یادگار
زبهر سخن مردم آمد پدید • مگر تا توانی بدین بر رسید
سخن گر نبودی چه بودی دگر • که ما را جدا کردی از گاو و خر
سخن از ستوران ترا فصل کرد • سخن با فرشته ترا وصل کرد

و بزرگان گفته اند که گفتار بحکمت از آن کس خوبتر آید که از سر حالت
سراید و جنید صوفی رحمة الله علیه گفت القلب للمشاهدة و
اللسان للعبارة فمن تعبر من غیر المشاهدة فهو مشاهدة الزور
گفتار اندر فضل علم اکنون سخن از دانش و فضل گوییم چنانکه
توانیم چه از فضل و دانش بالاتر درجه نیست قال الله تعالی
والذین اوتوا العلم درجات • شهد الله انه لا اله الا هو والملائکة
واولوا العلم قائما بالقسط فاعلم انه لا اله الا هو و مصطفی
علیه السلام می فرماید اطلبوا العلم ولو بالصین و قال ع م
طلب العلم فریضة علی کل مسلم ومسلمة و قال ع لولا العلماء
لهلک امتی و قال الناس کلهم هالکون الا العالمون والعالمون
کلهم هالکون الا العاملون والعاملون کلهم هالکون الا
المخلصون والمخلصون علی خطر عظیم صدق رسول الله و قال
الناس عالم ومتعلم والباقی همج و قال العلماء ورثة
الانبیاء و قال العلم کثیر فخذوا کل شیء احسنه و علی رضی ع
می گوید یا کمیل العلم خیر من المال العلم یحرسک وانت تحرس
المال

المال والعلم یزکوا علی المال والمال ینقصه النفقة العلم
حاکم والمال محکوم علیه مات خزان الاموال وهم احیاء
والعلماء باقون ما بقی الدهر اعیانهم مفقودة وآثارهم
فی الکتب مشهودة سقراط حکیم گفت هر که علم نیاموزد نه حکمت
خدای را شاید و نه صحبت خلق را افلاطون حکیم گفت فایده
علم آموختن تا نفس را شریف گرداند چون زنگی است که
چیزی را بدان زنگ درفشان خواهند کردن و آن زنگ نیکو
بود آنگاه که از آلایش پاک باشد و بدین معنی آن میخواهد
که نخست نفس را مهذب گرداند و پاکیزه کند از آلایش شهوت
تا آن علم فروغ دهد که از بهر شرف نفس را علم بیاموزد
آن علم او را از خلق مستوجب گرداند و من در کتاب اکلیل الحکمة گفته ام
بی دانشی مگذران روز خویش • که باشد چنین روزی آید به پیش
که از دانش آزاد گردی ز بند • رهایی از او یابی از هر گزند
بدانش توان بستها را گشاد • نگر تا چه یاد است از اوستاد
بجو آنچه از وی بهر دان رسی • وگر آن نجویی نه کس کسی

اگر دانشت باشد ای نورتاب • بلی بگذراند سرت ز آفتاب
کنونست هنگام آموختن • اگر می رها جوئی از خویشتن
جوانی که نادان نه مردم بود • وگر خود بی دم و بی سم بود
بسا زنده کش مرده خوانم همی • بسا مرده کس زنده دانم همی
مخوان مرده آنرا که دانا بود • بهر نیکی اندر توانا بود
که آن مرده زنده ترست از جهان • وزان زنده کش بد بود در نهان
گزیده تر از چیزها دانش است • باندازهٔ وی نژاد امنش است
ولیکن نه هر دانشی چون هم است • یکی ره یا فزون دیگر کم است

وبباید دانستن که علم بر ضرورات مختلف است از آن روی که معلومات نیز بضرورت مختلفند و چون معلومات بعضی از بعضی فاضلتر باشد هر آینه علم نیز بعضی از بعضی فاضلتر بود چه شرف و قدر هر علمی بقدر و شرف معلوم وی بود چنانک علم و معرفت الهی جل ذکره در جمله علم از بهر فضیلت نفس را باید آموختن و عمل او را بکار بستن چه هرکه علم بیاموزد و عملش را بکار نفرماید از ثمرهٔ آن علم محروم ماند فیلسوف گفت لَیسَ فی مَعرِفَةِ

الفَضایِل کِفایَةٌ بَل الکِفایَةُ فی اِقتِنائِها واستِعمالِها و من در الکلیل الحکمه گفته ام

بورزیدنش بدانش همی شایدت • ز دانش بورزیدنش بکار آیدت
نه آن هیچ بی این بکار آیدت • و این نیز بی آن چه کار آیدت
چو با هر دو باهم شوی پارسا • اگر برتن خود بوی پادشا
نگر تا بیونان چه گفت اوستاد • بگویم چو یکره حدیث او فتاد
نگیرد ز دانشت دست هیچ • اگر سوی کردار نکنی بسیچ

وبزرگان گفته اند چون مرد عالم گشت در هر علمی که باشد نشاید که بخل کند که مثل علم در بعضی معانی چون مال است اما انچه موافق است آنست که خداوند مال چون در بخشیدن مال بخل کند ثمرهٔ توانگری و شرف آن نعمت از خویشتن افکنده باشد و حال خداوندان علم بر این جملتست و باز انچه مخالفست آنست که مال را از بخشیدن بکاهد و علم از افاضت کردن بیفزاید و باید که معلم بمتعلم بچشم رحمت نگرد چنانک مادر و پدر بفرزند طفل نگرند و پیغمبر پیغمبر ماند علیه السلام اَلآباءُ اَبَوانِ اَبُ الوِلادَةِ وَاَبُ الاِفادَةِ وگفته که

الآباء ثلاثة أبٌ ولدك وأبٌ علّمك وأبٌ زوّجك وخيرُ
من آبائك من هو علّمك این معنی را از امام شافعی رحمة الله
علیه پرسیدند که خیر آبائک چرا معلّم را گفت جواب داد که
پدر تعلیم سبب وجود باقیست و پدر نسبی سبب وجود فانی و باقی
بهتر و شریفتر از فانی باشد باتفاق جمله عقلا و عالم را
آن شرف خود بسنده است که هم نام خدای عز و جل باشد
که عالم گویندش **حکیمی گوید** بدبخت از علما کسی باشد که
علم از بهر جدل و مناظره و انکار آموزد که همیشه از آن
آزار و خصومت خیزد و در جمله هیچ شرف ورای علم نیست
و هیچ عاری چون جهل نه **حکما** گفته اند چهار دانش است
که مردم را بکار آید علم اصول که معرفت وحدانیت ربوبیت
دروست و علم ورع که خدمت و عبادت دروست و خلاص
یافتن باوست و علم طب که خود را از ناشایستها توان نگاه
داشتن و درد و بیماری بدو نشاید علاج کردن **قال
النبی علیه السلام** العلم علمان علم الأبدان وعلم الأدیان

وچهارم

وچهارم علم سیرت که بداند زندگانی کردن و معاملت خود
نمودن بانصاف خلایق بخوبی و نیکوترین وجهی و هر که
این نداند در تعب و نصب باشد و در چشم همه کس خوار و بی خطر
بود و عیشش منغص گردد و فریبندگانش توانند فریفت
وانکه درین چهار علم عالم و کامل و عامل باشد او را فاضل
گویند و هر یکی را ازین علوم چهارگانه نهایتیست نهایت
علم دین یافتن سعادتست و نهایت علم طب صحت یافتن است
و نهایت علم سیرت خوش زندگانیست **حکما** گویند که بسعادت
نتوان رسید الا بتحصیل علم حکمت و علم حکمت دو چیز است علم
نافع و علم صالح واین دو علم اجزای حکمت است و آن که
حکیم بود این چهار علم وی را حاصل بود **قال الله تعالی**
یُؤتِی الحکمةَ مَن یَشاءُ ومَن یُؤتَ الحکمةَ فقد أُوتِیَ
خیراً کثیراً **وبباید** دانستن که هر علمی را حدّی است و داننده
او را اسمی چنانکه هر که علم دین داند او را فقیه خوانند و هر که
او علم طب داند او را طبیب گویند و هر که علم نجوم داند او را

منجم کویند و آنکه علم مقادیر داند او را مهندس خوانند و آنکه علم
ادب داند او را ادیب خوانند و آنکه علم شعر داند او را شاعر
کویند و آنکه این جمله داند او را حکیم خوانند و شعر جد و تحقیق
کویند حکیم خوانند وحکما کویند که مردم را باید که خرد بر هنر
غالب باشد که این هنر قیمت آرد و عقلا کویند که یک جزو
علم را ده جزو عقل باید تا آن علم را بکار توانند برد چنانک
بوشکور کوید • نباید هنر کز خرد بکذرد • نیابی فزاید هنر بی خرد
و هر دانشی که خرد با او برابر نباشد آن دانش آلت شر
و فساد کردد مر خداوندش را و در همه چیز مردم باید که در تحت
تصرف خرد باشد از آن جهت که هیچ موجودی فاضلتر از خرد
نیست و هر آرایشی که با خرد نباشد ناقص بود تا آنجا که
اکر زنی سخت با جمال و ملاحت بود چون بی خرد و دیوانه باشد
هیچ کس را بدو رغبت نبود ورسول علیه السلام کفت در
بهشت پایهٔ هر کسی باندازهٔ عقل او باشد وکفته اهل
الجنة البله از روی ظاهر نقیض این خبرست و این خبر

ازروی

۱۶۴

ازروی حقیقت آن می خواهد که ابله کسی باشد که همت
به بهشت فرود آرد و اما ابله پیش عوام آنست که سود و زیان
دنیاوی در خبل و نادان بود اکرچه ابله باشد در کار دنیا
و عاقل باشد در کار آخرت اما عقل معرفتی به از عقل معیشتی
است و پیش اصحاب دل آنکه ترک دنیا کند و مال برافشاند
عاقلترین آدمیان وی باشد وبباید دانست که مردم را
غایت طلب کی دینها سعادتست که وی کزیده ترین چیزهاست
و همه اشیا از بهر طلب کردن سعادتست و سعادت بر سه ضربست
یکی اشرف دوم اوسط سوم ادون سعادت اشرف سعادت
روانست و سعادت اوسط سعادت تنست و سعادت ادون
سعادت خارجست یعنی مال و ثروت پس کیفیت و کمیت هر یکی
دانستنی است و آنکه نداند ناقص باشد اما سعادت روان
حکمتست و علم و زهد و سعادت تن صحت و قوت و جمال و سعادت
خارج مال است و جاه و تبع وبزرکان کویند سعادت مطلق
سعادت روانست و انبیا علیه السلام بر این بوده اند و این معنی در اکلیل الحکمه: کفته ام

سه گونست در نیک بختی سخن • بگویم تو گفتار من گوش کن
یکی نیک بختی ز هستی شناس • که او راست بر نیک دستان سپاس
دوم تن درستیست با ایمنی • رها کردن کبر و عجب و منی
سوم نیک بختی روا‌تر بود • که تن دوست مردم بدان بگرود
خردمند هموار چو پای او • ازین روی چرخ برین جای او
روان چون بیزدان نیایش کند • بجز وی دگر کی گرایش کند
چو از جملگی چیزها بازگشت • ابا ما ز جا و بدانجا بازگشت
نبیند کس او را دگر زان سپس • نه بشناسدش در جهان هیچکس
بلندی نگردد بر دامنش • تباهی نیابد پیرامنش
بنزد خرد او بود نیکبخت • دگر جدبی تاج و باز و تخت

و جمله ثمرات سعادت حقیقی نتوان یافت الا بعلم نافع و عمل صالح و علم نافع را کسب نتوان کردن الا بعد از ریاضت بسیار و ریاضت آنست که مردم خود را بصلاح آرد از ناشایستها و نفس را مهذب گرداند از آلایش طبیعی و لذات بدنی بروزگار دراز تا وساوس نماند که بزرگان آن را علائق باطل خوانند

وهمت

وهمت خویش را بر چیزهاء خسیس نگمارد و دل در چیزهاء مزبله نبندد و از دنیا بقدر کفایت بیش نطلبد و بتفکر مشغول گردد و در ملکوت نظاره کند چنانک میگوید **بیت** گاه وقت ار چه ز جان خوشتر نیست • عاقبت اندیشی از آن خوشتر نیست و سیر ریاضت آنست که قوت شهوانی و غضبانی را مامور قوت عقلانی گرداند تا بتدبیر صواب و رای محمود تا خود را از پایه ستوران بدرجه آدمیان برد و از پایه آدمی بمرتبه فرشتگی پیوندد **شعر** میگوید • تو فرشته شوی ار جهد کنی • بورک تو نیست که گشتست اطلس

قال النبی علیه السلام مَن غَلَبَ شهوتُهُ علی عقلِهِ فهو شرٌّ من البهائم ومن غلب عقلُهُ علی شهوته فهو خیرٌ من الملائکة: چه بر ستوران قوت شهوانی غالب است و بر ددان قوت غضبانی پس هر آدمی که قوت شهوانی را منقاد باشد همیشه تبع فرج و گلو باشد و نتواند آن قوت را مقهور کردن پس فرقی ندارد بر نفس ستوران و سباع و باز هر که را قوت عقلانی غالب باشد برین دو قوت

که گفتیم او مرد عاقل بود و مانند فرشته گردد و هر که او بکرانه
زید و از این معانی بی خبر باشد و در آفرینش او پاکی و هشیاری
نباشد بروی بباید گریست و من این معنی را در اکلیل الحکمه گفته ام

اگر با بدت تا بیزدان رسی   بجای بزرگان و مردان رسی
سرشت دگر گیر و خوی دگر   نگر تا چه گویم مکن زان گذر
از آغاز راه ریاضت گزین   بهر جا با نیکبختان نشین
بدانش ببسته مکن نیز هم   که کردار نیکو از و نیست کم
فضیلت بکردار خوب اندرست   و کردار سوی شرف رهبرست
فضیلت نشست راز صحت بود   و صحت روان را فضیلت بود
و زان صحت تن بود کامکار   و زین باز گردد روان پایدار
بی آزار باش ار چه والا کسی   گزین ره بهر جا زبی حق رسی
بدان را چو اندر بدی شهوتست   به آن را که اندر بهی لذتست
بهی تا بد از مردم اهرمند   اگر بفکنی گردنش در کمند
گر از بد همی نیک خواهد بود   همانا که از به به آید سوذ
زبونا بیان آمدست این سخن   و معنیش خوبست از شاخ و بن

ستوده

ستوده تر آن باشد از بخردان   که نیکو بود ببر تنش با بدان
که با نیک نیکی کند هر کسی   نباید بدین داستان زد بسی
و گر با بدان بد کنی هم بدی   و گر زشت را زشت گوئی خودی

قال النبی علیه السلام صِل من قطعک و اعط من حرمک
و اعف عن من ظلمک سنایی گوید قدس الله سره

خلق اگر در تو خست تا که خار   تو گل خویش از و دریغ مدار
آنکه زهرت دهد بده قند   و آنکه از تو برد در و پیوند
و آنکه دشنام دادت از سر خشم   خاک پایش چو سرمه کن در چشم
آنکه سیمت نداد زر بخشش   و آنکه پایت برید سر بخشش
همه را در محل خویش بدار   هیچکس را ز بد خوی میازار
تا نشوی در کنار وصل فراق   دفتری از مکارم اخلاق

و بباید دانستن که قوت شهوانی در مردم از آن جهت آفریده اند تا منافع را جذب کند از مآکل و مشارب و مناکح و ملابس و آنچه بدین ماند و قوت غضبانی از آن جهت آفریده اند تا مضرت را از خویشتن دفع کند از همه انواع و اصناف

و قوت غذائی از بهر آن آفریده اند تا این هر دو قوت را کار
فرمایند و بر ایشان سالار باشند تا آن کنند که واجب و نافع بود
تا آن افعال ایشان پسندیده آید که هر چه بی فرمان عقل کنند
آن چیز نامحمود و نامرضی باشد و آن فعل با فعال بهایم و سباع
ماند و هیچ حال پسندیده نباشد و اصحاب طبایع **و گفته اند**
که اگر قوت شهوانی نبودی در تن حیوانات غذا نخوردندی و
خواست ایزد تعالی چنان بود که این گیتی آباد آن باشد
بمردم و با نواع حیوانات و جوف حیوانات را از طبایع سرشتند
ناچار غذا بایست تا بدل ما یتحلل باشد پس آرزوی طعام
و شراب ببایست نهادن تا آن قوت آرزوی ایشان انبعاث
کند بغذا خوردن تا یکچندی بزیند چندانکه مراد آفریدگار
باشد و حال شراب و تشنگی هم برین جملتست و خردمندان از
طعام و شراب لذت نجویند آن خواهند که الم گرسنگی و تشنگی
را زایل کنند تا بزیند و باز ابلهان لذت طلبند و چندانی
بخورند که از منفعت بمضرت کشند و هم برین جمله خواست ایزدی

چنان

چنان بود که در گیتی خلق بسیار باشند و بزودی اظهار قدرت
او بدید آید تناسل نهاد تا آن بهانه باشد مر بقاء فرع را
و اگر لذت جماع کردن نهاده نشدی کس بدان شغل فراز نگشتی
و اگر خردمندان از بهر فرزندان بدان شغل التفات
کردندی بی خردان نشدندی و نه درویشان و اگر ادمیان
کردندی حیوانات گرد آن نگشتندی و توالد و تناسل حیوانات
منقطع شدی و بیشتر از آدمیان جماع از بهر لذت کنند
نه از برای فرزند و دلیل بر این آنکه بسیار کسانند که آب
منی بغیر موضع بریزند و روا دارند و بنزدیک اهل حکمت
و اهل تحقیق آنست که جماع جز از بهر فرزند طلب نشاید
کردن و رخصت شریعت هم برین جملت است **و صاحب شرع**
صلوات الله علیه فرموده تناکحوا تکثروا **و باری عز اسمه**
عالم را چنان جامع و کامل آفریده است که تخم هر چیز در جوف
آن چیز نهاده است تا محفوظ تر بود و مخلوقات بر دوام باشند
فتبارک الله احسن الخالقین **باز گشتیم** بسر سخن خویش

وگفتیم غرض از همه افعال و اعمال طلب سعادتست و سعادت
بر سه ضربست و شریفتر همه سعادتها سعادت روانست و روان
جان عاقل را گویند و آن جز آدمی را نباشد و حکماء عرب آنرا
نفس ناطقه خوانند و ایزد تعالی آنرا نفس مطمئنه خوانده است
قوله تعالی یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة
و باز آن جان که فرشتگانراست آنرا روح مقدس گویند و
آن جان که حیوانات راست آنرا نفس حساسه گویند و آن
قوت که نباتات راست آنرا نفس نامیه گویند و این نامیه و حساسه
و ناطقه در آدمی نیز توان یافت مطابقه چنانکه در قرآنست
نفس اماره و نفس لوامه و نفس مطمئنه و حکیمان گویند
هر کرا قوت عاقله بر افعال او غالب باشد او مرد فاضل
بود و او را امید سعادت در پیش بود و هر کرا قوت
شهوانی غالب باشد و آن قوت را بی صواب دید عقل
کار فرماید آنکس را خس و کلوبنده خوانند و اگر برین جمله
بر کسی قوت غضبانی غالب بود و آنرا بی صواب دید بکار

فرماید

۱۶۸

فرماید آنکس را متهور و ناپاک خوانند و اگر قوت شهوانی
بصواب دید عقل کار فرماید او را عفیف خوانند و چون قوت
غضبانی را بصواب دید عقل کار فرماید او را شجاع گویند
و بجمله هر امر چون روان از دانش حقیقی و عمل صالح صورت
گیرد بر یک گونه اندر عالم ابدی باقی گردد آنکه بسعادت
بزرگ و فوز اعظم را مهیا شود و در اکلیل الحکمة گفته ام شعر
روان شد چو از کالبد بی نیاز • برو آشکارا شود بی نیاز
بداند بتحقیق هر چه بود در نهان • ببیند بدل هر چه بر آسمان
نتیجه نگیرد دگر حال او • نگردد باوقات افعال او
نجنباندش هیچ امید و بیم • نتاباندش قیمت زر و سیم
بقاء ابد را مهیا شود • بروزند کافی مهیا شود
شتاب آیدش زین دراز درنگ • نشود نزد او هیچ بر کار ننگ
بپیری رسد زین جهان خورد و برد • بچشمش بزرگی شود خوار و خرد
و هر که ریاضت نکشد و از غوامض دانش حقیقی تفحص نکند و بتقلید
بسنده کند و ذخیره روزگار ضایع کرده اند بهیچ محل نرسد و قیمت او

نزدیک مردم شناسان فزونی نبارذ و بر طبع ستوران بماند
و نکوهیده ترین کسی آن بوذ که اگر ازین نوع سخنی بشنوذ اثر
نکند و مفهوم او نشوذ و هر کرا عقل عقلانی و فیض رحمانی نباشد
از وچیزی نیاید و بروی رنج بردن بیهوده باشد **قوله تعالی**
وَمَنْ لَمْ یَجْعَلِ اللهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ و چون حال برین
جمله باشد نفس خویش را از آنکس دور باید داشت **چنانک میگوید**

با بذان کم نشین که بذ مانی • خو پذیرست نفس انسانی

و بنا اهل سخن نباید گفت و ایزذ را جل ذکره شکر باید کرد و سپاس
داری نموده و این معنی در اکلیل الحکمة گفته ام **بیت**

کسی را که گوش دلش کر بوذ • چه سوذ ار دو گوش سرش بشنوذ
کسی را که چشم دلش هست کور • مخوانش بنام دگر جز ستور
نیاید ز گفتار داننده بهر • نداند ز تریاق بکشنده زهر
چو او را نبوی زی بهی رهنمای • چو در پیش مرده زنی کرنای
بنامه چنین در نوشتست روش • که با گرد یزدان بمردی مکوش
کسی را که دادار دانش نداذ • طمع داشتن زو بدانش نه داذ

بجا

دلی کو سوی راستی نغنوذ • چو گوشی بوذ کو سخن نشنوذ
بخیره نباید درو رنج برد • که نبوذ درو هیچ امیذ ورد
بباید فکندش بر راه خوار • بذان تا بدرذش مردار خوار
جبان چون دل و چشم و گوش و زبان • ندارد بذ قیمت چو نبوذ روان
همان نیز جان چون ندارد خرذ • ز جان خری بس فزون ناورذ
درختی که کژ آیذ از پرورش • سوی راستی نو مگردان منش
بذان گفتم این داستان ای پسر • مگر زین سخن دانش آری بسر

فصل فی السیاسات بباید دانستن که سیاست
بر سه ضربست یکی سیاست خاصه است که مردم تن خوذ را بصلاح
آرذ دوم سیاست خانه است که عیال و فرزندان و زیر
دستان را بصلاح آرذ و شغل کذخدائی را نظام دهذ تا
خللی در آن راه نیابذ سوم سیاست عام که حکما آنرا سیاست
الجمیع خوانند و آن بصلاح آوردن شهر و ولایت است و امت
و هر که اصلاح نفس خوذ نتواند کردن اصلاح غیر هم نتواند کردن
فیلسوف گفت اشرف الصناعات کلها هی الصناعة المقوّمة

المهندسة لصاحبتها و من در اکلیل الحکمة گفته ام بیت

نخواهی که باشی پشیمان سنوز ● مکن چشم دل را بهر چیز کور

نخواهی که مانند باشی بدذ ● ریاضت پذیر و بنه خوی بد

نخواهی که مانند باشی بد بو ● مکش سر ز فرمان کیهان خدیو

وگر با بدت تا فرشته شوی ● ز نیکی و پاکی سرشته شوی

تن خویش را از بدی دور دار ● روان و خرد را بدانش سپار

وگر با بدت تا نیابی گزند ● دل اندر جهان هیچ گونه مبند

بانگ بد بیشه از گیتی آزاد باش ● بدست و زبان چابک و راد باش

نکو گفت دهقان گیتی شناس ● بدانکه که بدرود گندم بداس

نه گیتی بکار آید از روی داد ● نه آنکس که باشد از و نیز شاد

بازگشتیم بغرض خویش و گفتیم که سیاست بر سه ضرب بود
نخست سیاست خاصه است و بنیاد او بر سه چیز است یکی طبیعی دوم
خلقی سوم علمی طبیعی آنرا گویند که تن را نگاه داشته بود
از آفات داخل و خارج داخل آنرا گویند که غذاها موافق
خورد نه با فراط و نه بتقصیر و نگذارد که حرارت بر برودت

غلبه کند یا برودت بر حرارت و نه رطوبت بر یبوست یا یبوست بر رطوبت
و حال مجامعت هم برین گونه باید دور از افراط و تقصیر و آفات
خارج آنرا گویند که خود را نگه دارد از سرما و گرما و
آفتاب و ماهتاب و دور از حرکات عنیفه و سکون دایم و حذر
کند از حیوانات مضرة و خلقی آن باشد که ریاضت کرده شود
بر اخلاق پسندیده و خصایل حمیده و این کتاب خود برین
معنی بنا کرده آمد و سیاست علمی بر دو ضرب است یکی شرعی
دوم عقلی شرعی آنرا گویند که انبیا علیهم السلام
کرده اند و فرموده آنرا امام باید ساخت هم از عبادات
و هم از معاملات و سیاست عقلی آنرا خوانند که تصرف آن بدست عقل
باشد چون حکمت و شناختن حقایق اشیا که توحید و تحقیق
از اینجا شکافته شود و مردم از تقلیدها برهان رسند و منافع
آن بزرگی باشد مر روان خردمند را هم در معاش و هم در معاد
و ایمن شود از تمویه مموهان و سیاست خاصه تدبیر منزل را
خوانند که بنیاد او بر چهار چیز است یکی عدل دوم رای سوم فتو

دل چهارم احتمال و از آن جهت بنای او بر چهار چیز آمد یکی مال
دوم خادم سوم چهارم فرزند تدبیر مال را بنا بر دو کار است یکی کسب
کردن از وجوه شایسته دوم خرج کردن بموضع بایسته و فروع
آن بسیار است تدبیر خادم باید شناخت که ایشان بضرورت
مختلفند از ایشان آنرا باید گزید که فرمان بردار تر باشد و
میل او براستی بیش بود و قوتش تمام بود بر خدمت کردن
و از کسل و کربزی و ابلهی دور بودن و نگاه داشتن ایشان
بسیاست و گستاخ ناکردن بر خویشتن و سخن ایشان بر یکدیگر
ناشنیدن الا ببیان در سیاست عیال و تدبیر اهل آنست
که اول از خاندان مردمان بصلاح طلبیده شود که در نیکو نامی
پرورده باشد و بپارسایی و نهفتگی خو کرده و دین دار و
شرمگین بر آمده و درست مزاج باشد بطبیعت اما بمال و جمال
نباید نگریست بلکه بپارسایی و شایستگی و خوش خویی اختیار
کردن و چون بدست آمد او چون بدست آمد او را در همه کارها
شریک خود داشتن و با او برفق و تلطف زندگانی کردن

ومزاح

ومزاح

۱۷۱

بافراط ناکردن تا حرمت و حشمت بر نخیزد و همیشه در تحت تصرف
و تادیب بماند مصطفی علیه السلام فرموده علیکم بذوات الدین
و گفته اند که زن زشت روی زاینده بهتر از زن خوب
روی نازاینده سیاست فرزند تدبیر فرزند آنست
که تکلف کند در پرورش او تا بغذاهای شایسته و شیر دایگان
پاکیزه بر آید و چون بزرگ شود از رفیقان بد دور دارد و
با اهل خرد و ادب صحبت فرماید و رفیقان عاقل و ممیز بر گمارد
و در ادب آموختن سعی کند افلاطون حکیم گفته است لا تقصروا
اولادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم و چون
بالغ گشت متاهل گرداند و در افراط مجامعت رخصت ندهد
و تکلف کند تا سخت نازک و نازنین بر نیاید که آن در بسیار
شغلها زیان دارد و بکسوتهاء میانه پرورانیدنی دعوی بر آید
و باندک خوردن معتاد کند تا مهذب شود حکیمی بزرگ گفته است
من لم یودبه الوالدان ادبه اللیل والنهار که هر کرا بکودکی
بریاضت بر نیارند ببزرگی ریاضت نتواند پذیرفتن و این سخنی

سخن بر اصل دو معقولست که بیند را بتری شاید چوگان کردن

فصل فی الفضایل والرذایل بر خردمند واجبست که بشناسد
اصناف فضایل را و اوصاف رذایل را تا در خطا نیفتند که امیر
المومنین علی کرم الله وجهه گفته است که فرزندان را بیاموزید
نیکی کردن تا وقتی بخطا بدی نکنند و پندارند که آن نیکیست
چنانکه هندوان سیم ربی در مواضع عبادات بخرج کنند و سیم قمار
مباح و حلال دارند و خویشتن را بسوزند و بدان تقرب
جویند بخدای تعالی اصناف الفضایل الحلم • والمروة •
والصدق • والجود • والتواضع • والرحمة • والشجاعة •
والوفاء • والعفة • والامانة • والعلم • والعدل • والفضل •
والتودد • والکرم اوصاف الرذایل الریاء • والرعونة •
والحقد • والحسد • والنمیمة • والکذب • والکبر • والبخل •
والجور • والغدر • والجهل • والتملق • والحرص • و عبوسة
صافة الوجه • والخیانة • وهمچنان که فضایل شریف تر از بعضی
است رذایل نیز خسیس تر از بعضی است و کسب کردن فضایل

فریضه

فریضه است بر همه مردمان و بر اهل خدمت ملوک فریضه تر که
هر یکی از فضایل بکار آمده تر از دیگریست و هر که بیک فضیلت
معروف گردد او را حرمت پدید آید و نامدار شود و اگر
بدو فضیلت شناخته گردد بچشم همگنان بزرگ نماید و باز اگر
بهمه اصناف فضایل مشهور شود یکبارگی مستحق مملکت باشد و با فنون
سعادت بزرگ را مهیا گردد و بفضایل نتوان رسیدن الا بترک
رذایل و کمترین شرف مر صاحب فضیلت را آن باشد که چون
او را بدان فضیلت باز خوانند شادمانه شود و فخر کند و کمتر
عاری مر صاحب رذیلت را آن باشد که چون او را بدان باز خوانند
تنگ دارد و خشم گیرد و خصومت کند و فضل و دانش از همه فضایل
گزیده تر است و آنرا تفضل خوانند در معاملات و عدل را از بهر آن
عدل خوانند که معتدلست در اخلاق میان زیادت و نقصان
بزرگان گفته اند که عدل کل فضایل است و باز فضل از وی
شریف تر و حکما گفته اند که ان افضال الجود من الاعمال و ان کان
کلاما فاضلین افلاطون حکیم گفته است که عدالت تجلی ربوبیت

در مردم متفضل است و هم ازین معنی گفت که پوشیدگی رذایل
از یکدیگر نکوهیده تر چنانکه اگر حقد بدست حسد از وی بدتر است
و حقد بی سببی نباشد و حسد بی سببی بود و اگر دروغ بدست
بهتان از وی بدتر است از بهر آنکه دروغ جزو است و بهتان
کل و چون ژرف بنگری ظلم و جهل از همه بدترست و ایزد عز و علا
مردم متفضل خویش ازین عیبها نگاه دارد که این عیبها روا نیست
نه عیوب تن و اگر عیوب تن نزدیک عامه عیب است نزدیک خواص
معایب روان سخت تر و بدتر و بحضرت ایزد تعالی و تقدس
عیوب بدنی عیب نیست الا عیوب روحانی عیب است و دلیل بران که
مبرصی و مجذومی و کلی و نابینائی و لنگی و شلی و زشت صورتی
بنزد ایزد مبدی نیست اما فسق و فجور و جهل و مکر و حسد و بخل و غدر و آنچه
بدین ماند همه بنزد ایزد مبدی است و مستعد اند مر عقوبت آخرت را
و گروهی از حکما **گفته اند** که ظلم از همه رذایل نکوهیده تر است
و باز حماقت از وی بدتر از آنکه پی درمان نیست بان معنی که
ظلم را ممکن است از آن رذیلت باز گشتن و توبه کردن و از خصمان

استحلال

استحلال طلبیدن و احمق را ممتنع است از حماقت باز گشتن
و عاقل شدن و در جمله بی ریاضت نفس و بی اشارت عقل
کس بمحل فضیلت نرسد که امثال مردم چون اسب است که بی
ریاضت و بی اشارت استاد رایض بارگیری را نشاید و
ریاضت بر دو قسم است جسدانی و روحانی اما جسدانی آن
باشد که بریاضت خویشتن را بدان درجه رساند که قوت شهوانی
و غضبانی را مقهور گرداند و تن را صابر کند بر شدائد چنانکه
هر چه خواهد از وی بیاید و از وی خطائی نیاید و صبور باشد
در سختیها و منقاد بود اوامر شرع و عقل را و روحانی آن را
خوانند که مردم باطن خود را پاک کند از وساوس شر و فکرهای
نابکار تا مهیا گردد مر طلب خیر و سعادت اعظم را **و گروهی**
مردمان در آفرینش چنانند که پنداری که ریاضت کرده اند
از پاکی ذات و پسندیدگی عادات و از خوبی افعال و حرکات
و سکنات لیکن نزدیک عقلا آن پسندیده تر که بریاضت مهذب
گردد و می داند که این رنج بر خویشتن چرا می نهد و ثمره این مرا چه

خیر خواهد بودن چنانک در اکلیل الحکمة گفته ام **بیت**
ببینی چه گفتنست مردم شناس • ز مردم بمردم که داند قیاس
یکی آنکه آری مر او را نماز • دگر آنکه بدری سرش را بگاز
وگفته اند که شرم از فضایلست از آن جهت که شرم از خرد آید
و هر که را خرد نیست شرم نباشد و جوانان از پیران شرم دارند
و پیران از خرد خویش شرم دارند **افلاطون** حکیم گفته است
که هر کرا نفس او مهیا نیست مر جذب فضایل را او را از خدمت
پادشاهان دور باید بودن که مرد عاقل را منفعت کسب
کردن فضیلت از خدمت ملوک بیشتر از منفعت مال دنیا باشد
و کمتر هنری در اخلاق پسندیده مردم آن باشد که عیش
مردم پیوسته از و خوش باشد **و عقلا** گویند که هر که علم
الیقین بداند که خدای تعالی مر ورا می بیند آنکس هیچ گناهی نکند
بزرگان گفته اند که مردم را دشمن از سه خصلت خیزد یکی از
بخل دوم از کبر سیوم از بلند زبانی و هر که کم سخن باشد او را
خطا کم افتد چنانکه امیر المؤمنین **علی** کرم الله وجهه میگوید که

من کثر

مَن کَثُرَ کَلامُهُ کَثُرَ خَطاؤُهُ و هر که سخی باشد او پسندیده
قوم بود و **مصطفی** علیه السلام می فرماید ان الله یحب الجود
ولو بشق تمرة و یحب الشجاعة ولو بقتل حیة و جای دیگر میفرماید
که الجنة دار الاسخیاء و معلومست که تواضع از فضل و فضایل
است که مردم خود را محل کم از غیر خود نهند از بهر بزرگ داشتن
آنکس را یعنی همگنان را بهنر از خود دارد و داند و باز تودد
چیزی دیگرست خود را در دلها جای کند تا او را دوست گیرند
و صد هزار دشمن فرو نشوند بآن رفق و لطف و فروتنی که از
وی بینند و این معنی محمودست اگر علت دنیاوی در آن نباشد
چنانک **انبیا** علیهم السلام کرده اند با خلق از بهر قبول دعوت
نبوت و لیکن در راه تفرید و تجرید حجاب راه است
مصطفی صلوات الله علیه فرموده است الاستیناس بالناس علامة الافلاس
و باز تملق نه از جنس تواضع و تودد است که تملق از جمله رذایل است
زیرا که بی طمع و غرض نباشد و چون طمع در میان آمد وفا و مروت
برود و این معنی بضد آن باز گردد و آن تملق را چاپلوسی خوانند

وان سخت قبیح است اگر مبالغت نرود و اگر مبالغت کنند بنفاق
نزدیک باشد تا مردم در حق او ظن نیکو برند ومذهب گروهی
از اهل ملامت آنست که خویشتن را بهتر ازان باید نمودن بخلق
که باشد تا مردم در حق او ظن نیکو برند وحرمت دارند
تا بسلامت بتواند زیست و باز گروهی را مذهب اینست که خود را
آلوده می باید نمود و خود بالوده می باشند تا وی را خوار دارند
تا از راه بیفتند واین طریقت عاقی زشت است واین مذهب را
اهل تصوف سلامت خوانند اما سخت دشوارست و مشکل و باز
بعضی را مذهب آنست که بر میانه این دو طریق می باید رفت
واین را پسندیده می دارند و مصطفی علیه السلام گفته است که
خیر الامور اوسطها و گروهی خردمندان آنند که چنان نمایند
که باشند مصطفی گفت علیه السلام من کان سره مثل
علانیته فهو مؤمن حقا سنایی می گوید

مرد دین دار همچو نین باشد ٭ اندرون از برونش به باشد
مرد دین دار همچو به باشد ٭ اندرون از برونش به باشد

قال الله

١٧٥

قال الله تعالی والتین والزیتون قسم است بمردم
پاک باطن و من در اکلیل الحکمه این معنی را گفته ام شعر

نگر از گزافه بکس ننگری ٭ گزان بر خودت درد و رنج آوری
که کس هست کو نیکوی زاندرون ٭ نهان دارد و زشتی آرد برون
و بس کس که خود را نهان دارد او ٭ و بر را ز خود خلق نگذارد او
برو خواجه منگر که خوار آیدت ٭ نتوانند بدن کو بکار آیدت
بجامه منه هیچ کس را خطر ٭ که جامه دگر چیز و مردم دگر
اسب را بجل منگر مرد را بجامه ٭ بسیار انگبین است اما نند انگامه

بزرجمهر حکیم گفت که کمال مروت در آنست که مردم بی تکلف باشند
در مروت ظاهر خود و متکلف باشند در اصلاح باطن خویش مصطفی
علیه السلام فرموده است انا واتقیاء امتی براء من التکلف و در اکلیل الحکمه گفته ام

ایا آنکه آرایش تن کنی ٭ بخیره روان را برنج افکنی
چه ورزی ورا کو نماند بجای ٭ بدان کوش کو ماند خواهد بجای
تن ار چند زنده ست زنده مگوی ٭ برو باش و خشنودی او مجوی
که تن مر ترا زین بکشتی برد ٭ بکشتیت تا که بزشتی برد

روان باز اگر چند با بد نشست ٭ بهر جنس بها کوئی ارز بد نشست
از و بینش پاکی و فرخندگی ٭ زتن باز تا خوبی و بندگی
بجان مردمی یافتن به زتن ٭ تو زین بس مبر رنج و برتن متن
دران کوش تا جفت صحبت شود ٭ که از صحبت او با سعادت شود
بازگشتیم بسخن خویش و شرف مردم بخوی خوش است و بناء
مذهب تصوف بر اینست که خدای عز و جل بنده را خوش
خوئی ارزانی داشت و اورا بستود که وانک لعلی خلق عظیم
و رسول علیه السلام میفرماید که ایزد تعالی با براهیم
خلیل وحی کرد که یا ابراهیم انک حسن الخلق ولو مع الکفار
تدخل مداخل الابرار فان کلمتی سبقت لمن حسن خلقه اظله
تحت عرشی و اسکنه حضرة القدس وادنیه مع جواری
و این معنی را من در اکلیل الحکمة گفته ام **بیت**
یکی نیک خواهد خداوند ما ٭ بخوبی نکو ره نماید ترا
وگر هیچ بد خواهد او بر کسی ٭ مر او را بد خوئی آرد بسی
که خوبی نکو راه فرزانگیست ٭ و خوی بد آثار دیوانگیست

خوی نیک خوش دارد روزگار ٭ خوی بد بدی آرد در روزگار
نکو زد مثل شاه نام آوران ٭ که خوی بد آن هست بار گران
ره بردباری و رادی گزین ٭ ندانم نژاد از بدی جز جزین
و در کتاب زردشت حکیم است که خوی خوش از پاکی روان خیزد
و پاکی روان شرف جاودانی دهد و در کتاب طبایع است
که خوش خوئی از اعتدال مزاج خیزد و در کتب بنی اسرائیل
همین معنی آمده است **سؤالها** که از لقمان حکیم پرسیدند
و جوابها که او داده است پرسیدند که کرا پسندیده دارم
گفت آنکس را که خوی خوش است پرسیدند که کرا حکیم خوانیم
گفت آن که حقیقت اشیا شناسد پرسیدند که مرد کیست
گفت آنکس که در هیچ شدت جزع نکند پرسیدند که با همت کیست
گفت آنکه در هیچ نعمت دنیا شادی نکند پرسیدند که کامل کیست
گفت آنکه دنیا را وقایه آخرت سازد پرسیدند که علامت
ریاضت بر مرد چیست گفت آنکه خشم و آرزو زیر فرمان خود داشته باشد
پرسیدند که پارسا کیست گفت آنکه از بهر دنیا با خدای تعالی

بیکار نکند پرسیدند که شجاع کیست گفت آنکس که از مرگ نترسد
پرسیدند که جوانمرد کیست گفت آنکه بخشیدن از یافتن دوست‌تر
دارد پرسیدند که خیر کیست گفت آنکه همه را به از خویشتن خواهد
پرسیدند که عاقل کیست گفت آنکه از نامساعدی روزگار دل
تنگ نشود پرسیدند که عالی رای کیست گفت آنکه نعمت آخرت
بر نعمت دنیا اختیار کند پرسیدند که سزاوار ملک کیست
گفت آنکه نفس او زیر تصرف خود باشد پرسیدند که مقبل کیست
گفت آنکه زیادت از کفاف طلب نکند پرسیدند که درویش
کیست گفت آنکه اندک و بسیار رزق پسنده باشد پرسیدند که
مردم کیست گفت آنکه عقل او همیشه با خود باشد پرسیدند که
جاهل کیست گفت آنکه مالش اضعاف عمرش باشد و دیگر طلبد
پرسیدند که طامع کیست گفت آنکه پیر شده باشد و برنایی کند
پرسیدند که طرار کیست گفت آنکه بهانه جوید تا در طاعت
خدای تقصیر کند پرسیدند که اهل بصر کیست گفت آنکه در هر چیز
که نگرد آفریدگار آن چیز را بیند پرسیدند که دون همت کیست

گفت

۱۷۷

گفت آنکه جان را در آرزوی تن بذل کند پرسیدند که مغبون کیست
گفت آنکه آخرت را بدنیا فروشد پرسیدند که غافل کیست
گفت آنکه از آخرت بی خبر باشد پرسیدند که فاضل کیست
گفت آنکه فضایل را کسب کند پرسیدند که ممدوح کیست
گفت آنکه چون بر دشمن ظفر یابد نیکوئی کند پرسیدند که محمود کیست
گفت آنکه زندگانی از بهر رضای حق تعالی کند پرسیدند که
متوکل کیست گفت آنکه روزی نرداننکرد روزی ده خدای را
داند پرسیدند که موحد کیست گفت آنکه جز با خدای عز و جل
بهیچ چیز مشغولیش نباشد وگفته‌اند که نیکونامی بهتر از اسباب است
جهد باید کردن تا خود را نام نیکو حاصل کند که این کسوتی است
که نفرساید بعمر دراز و این معنی در اکلیل الحکمة گفته‌ام شعر

نکونامیت ای پسر بهتر است • ز هر چه تو بینی در و گوهر است
نبینی چه گفتست خرسند دل • بد آنکه که در ماند در کار گل
بمردن نکونام بر خاک و سنگ • به از زندگانی کشیدن بننگ

ودر صحف ادریس است علیه السلام که غایت مروت در پاک داشتن

ضمیریست از ناشایستها و خوب گردانیدن فکرت در شان خلق
و بکس امید مدارید الا بخدای که هر که با شما احسان کند یاداد
حق تعالی کرده باشد و بزرگان گویند که هیچ فضیلتی نیست بیشتر
از سخاوت که منافع او بغیر رسانیده می شود افلاطون گفت ملک
یونان را انفسم سعیک علی قوی نفسک واعط اشرفها من قومک
اکثر مما بعطی غیرها و از اینجا گفته اند که انچه دوستر دارید و بهتر
باشد انرا باید بخشید تا شرف سخاوت ظاهر گردد قال الله تعالی
لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون فصل فی
اصناف السیرة اصناف سیرت سه است یکی سیرت
شهوت و لذت دوم سیرت شجاعت و کرامت سوم سیرت
علم و حکمت و بیشتر مردم بنده شهوتند قال الله تعالی
افرایت من اتخذ الهه هویه و حدّ تمام این هر سه سیرت مختلفه
و خیرات هر یکی دیگر چنانک خیر طبیب معالجت بیمار است و خیر سپهسالار
شجاعت و خیر اصحاب ثروت صدقه و خیر خود بر ذات خود
دو نوعست یکی بذات خویش دوم از بهر غیر خویش انکه از بهر

غیر خویش

۱۷۸

غیر خویش است جمع کردن فضایل و مهذب بودن و انکه بذات
خویش خیرست سعادتست که مردم چون سعادت دریافت دیگر
چیزی طلب کردنش نماند و گمان نباید برد که هیچ کاری کرده
شود بی خواست ایزد تعالی چه دنیوی چه اخروی و این معنی در اکلیلا

مپندار کاندر جهان هیچ کار • بر آید بدست کسی خوار خوار
مگر انکه یزدان نهادست راست • که هرگز نگردد فزونی نه کاست
در آید و نکه در دست تو چیز نیست • بدست کسی کار تو نیز نیست
کننده بد و جهان جز ایزد مدان • که این نیست از چشم دانش نهان
همه او و فرمان مر او راست بس • جز او بنده را نیست نیز دسترس
بدو باز هل پشت و بد را مکوش • نگر تا چه گفتم بدین دار گوش
بدت ناید انکه ورا بد رواست • که بر بی گناهیست یزدان گواست
بکام تن خویش فرقت گزین • ز خویش و ز پیوند غربت گزین
تو بشکن منش را ز راه بدی • بیارام با داد ایزدی
بپرهیز از انکس که جز زی خدای • بچیزی دگر باشدت رهنمای
ز نیکیت نیک آید از بد بدی • چنین خواندم از نامهٔ ایزدی

وجاه عوض ان نتوانند کردن بحسن و ذکر و دعا و ثنا مقابل
دارند و خردمندان را جنبش سوی نیک آمد مردم سبک تر
ازان باشد که سوی بد آمد مردم ومکافشان بزرگی پیشتر
ازان بود که بر بدی و باز ناکسان بعکس این معنی باشند
و در کتاب آدابست که معیوبان گواهی دهند بر معایب
مردم و براستگویی دارند گوینده‌گان معایب را و بدین آن
خواهند تا مانند آن خود را فدا مردم نموده باشند تا معایب
ایشان را خوار گیرند و سهل گذارند تا عیوب ایشان پوشیده شود
وهم در کتاب آدابست که نیکان نتقرب بمجلس بزرگان
از بهر عتابت کردن افکندن مردم جویند و بدان از بهر مساوی
گفتن مردم و هرگز مباد که مهتری مر ناکسان را برکشند و محل نهد
و تمکین دهد که ناکس چو کس شود هیچ از و بمراد نرسند و ازینجا
گفته اند که موت الروسا اسهل من ریاسة السفل بیت
ناکس چو کسی شود نمازی نبود • وین سیرت خواجگی بنازی نبود
سه که دون را بلند والا کرد • او بلا را بلند بالا کرد

جو بی اصل زر و زور دهد • چو چراغی بدست کور دهد
بزرگان گفته اند که چون روزگار بد شود استیفا نباید
کردن مر اعمال را ازیرا که بر طریق حق پیش نرود مگر آنکه
بر حسب روزگار دکار را نده کرد چندانی که در دین و اخلاق
و مروت مردم خللی نبارد پس چون خلل درین سه چیز خواهد
رسیدن از شغل تبرا جستن و عطلت اختیار کردن بهتر
و فاضلتر والا زیان کاری بیشتر از سودمندی باشد و امروز
حال جملهٔ ازادگان برین جملتست و عقلا گفته اند که آینه
که هرگز زنگ نپذیرد و مردم اخلاق خویش بتمامی درو بتوانند
دیدن مردمانند که دوستان محاسن تو بینند و بجویی باز
گویند و دشمنان مساوی تو بینند و بزشتی باز گویند قال
النبی علیه السلام المؤمن مراة المؤمن و در کتاب حکمتست
که علامت بدبختی در مهتر و کهتر دو چیز است ستم کردن و عهد و پیمان
شکستن که هیچ رذیلتی چون ستمکاری نیست ومذهب بلا اسفه
اسلام نیست که همه اصحاب رذالت را امید نجات هست الا

جابر و ظالم جوری است که با غیر خود می کند و این معنی در اکلیل الحکمه گفته ام

ستم کردن از طبع و خوی دد است • برو ایستادن برو پیهند است
سرانجام آنان که بد کرده اند • بدست تن آن بکنیت اندر آورده اند
میازار کس را و خود را بکوش • بمن دار گوش ار ترا مغز هست و هوش
ستاده که همچون تو فرمان برست • بیا کبزه جهری ز تو برترست
اگر ذره آزار کس نسپری • ز خورشید و ز مشتری بگذری
ببخشای بر حال بیچارگان • مکن خویشتن از ستمکارگان
که گر مورکی را بپی بسپری • ز یزدان بیابد افره کیفر خوری
نباید شمردن خداوند را • بغفلت ز من بشنو این پند را
کز و هیچ چیز اندر نه نگذرد • همه ذره های هوا بشمرد
ببیند پی مور بر زمی • بداند درون دل آدمی
نمودم ره نیک مردان بتو • همینست پیغام یزدان بتو
که گر نیک باشی و گر بد کنی • بدان ای برادر که با خود کنی

وعقلا گفته اند که دوستی با خردمندان باید کردن که زندگانی در ایمنی گذرد و در خوشی باشد که نادانان و ابلهان دوستی را نشایند

وقدما گفته اند

وقدما گفته اند که دشمن دانا از دوست جاهل بهتر است و این مثل معروف و مشهور است و گفته اند **بیت**

هیچ صحبت مباد با عامت • که چو خود مختصر کند نامت
صحبت ابلهان چو دیگ تهیست • از درون خالی از برون سیه است
من وفای ندیده ام ز خسان • گر تو دیدی سلام من برسان

فصل در فضل مال و خواسته

قال رسول الله صلی الله علیه و سلم نعم المال الصالح للرجل الصالح مال باید طلب کردن از وجه پسندیده و شایسته و مردم اندر طلب مال از سعادت نشکنند و مردم خردمند را مال حلال سودمند باشد مر اظهار فضیلت را و آن پسندیده تر که در ایام جوانی کسب کرده باشد از آنک چون مرد فاضل و غافل گشت از کسب باز ماند و دریغ باشد جمله حیات خویش در آن وجه ضایع کردن و در اکلیل الحکمه گفته ام

گرا خواسته نیست با خواسته است • ز هر انجمن نام او کاسته است
نرخشند ازو بر کسی روشنی • نخواهند در اکس تو هر چون کنی
نباشد بدلها درون ارجمند • نباید ازو کار کس را پسند

نگوید کسی راز دل پیش او ● بجوید کسی حال کم بیش او
گر ابیم نبود نباشد شکوه ● وگر چند باشد ببالا چو کوه
هنرهاش جمله چو آهو بود ● بسستی بود ار بنیرو بود
بگیتی بود سال و مه دلفگار ● ازو رای و تدبیر ناید بکار
چنین گفته بود اردشیر مهین ● و جز وی بسی کس بگفته همین
که از آسمان هیچ بخت نیست ● بگیتی ورا افسر و تخت نیست
گرا بخت ندهد سپهر بلند ● ز هر جنبشی باشد او را گزند
همه آتش آید ورا روزگار ● که گردد بجان و تن او فگار
چنین آمد از آفرینش برون ● نباید بدین اندرون چه و چون
ببایدت چیزی درو چاره نیست ● و بر مرد جوینده پیغاره نیست

افلاطون گوید الذهب فی الدار مثل الشمس فی العالم بیت
نتابد بخانه درون زر ناب ● چنان چون بعالم درون آفتاب

وهم گوید که بنیاد شغل وزارت بر سه کارست نگاه داشتن ملک و طلب رضای لشکر و محافظت سلامت رعایا اگر ازین سه کار خللی پذیرد تباهی ظاهر گردد و شغل پادشاهی تباه

شود

شود و نشاید وزیر را که شراب از بهر مستی خورد و چون ملک شراب خورد باید که وزیر هشیار باشد از بهر احتیاط امور مملکت و ظهور مصلحت زیرا که ملک و وزیر پاسبان پادشاهی اند ازین دو یکی پیوسته باید که هشیار باشد بیت
شاه را خواب خوش نباید خفت ● فتنه بیدار شد چو شاه بخفت

و بزرگان گویند که پادشاه جوان را چاره نباشد از وزیر پیر ناصح و هر چند امور پادشاهی را قوام بر دولت است اما قوام دولت ثابت نگردد الا بتدبیر وزیر صالح چه اگر کارها بتدبیر و صواب بسر برده شود دولت روی از مکان خویش بجنبد و بهترین مهمات وزیر ملوک را آنست که کلید خزاین اسرار خود بدست هیچ بی خردی ندهد بلکه در دل خویش دارند تا کس را بران اطلاع نیفتد و از آن تولدها کند چنانک امیر المومنین علی رضی گفت من کتم سره ملک امره قولی دیگر کتمان السر وافشاء البر عادة الحر و نشاید که هیچ مهتری بیهده بر کهتران خویش درشتی کند تا ایشان

را خوار دارد که طبایع مختلف باشد که یکی از کهتران با نخوت
و با نفس باشد و سرّی از اسرار مهتری بروی کشف شده باشد
و نتواند بود که باز گوید و معلوم جمله باشد البته بر مهتران
حسود و دشمن خالی نباشد و چون بیگانه را اطلاع افتد بر
راز وی از آن خبرها مخترع شود که هرگز از آن کان نبوده باشد
و گویند که سزاوارست که پادشاه دیگر خویش بچهار خصلت
معروف گرداند اول بجدّ فعل دوم بوفاء عهد سوم بحفاظ عورات
چهارم بصدق قول و بنیاد بزرگی برین چهار چیز نهاده اند چه
هرکه جدّ بروی غالب شود کارش با ثبات باشد و عقلا
بروی گرد آیند و با او تقرب و جمله مهمات وی با ایشان تلقی شود
و هرکه بوفاء عهد معروف گردد دلهاء اصحاب مال بوی میل کنند و
رعایا بی آنکه وی بخواهد مال خود را پیش او دارند و او را هر وقت
بنیکوئی یاد کنند و هرکه بحفاظ مشهور شود هیچکس راز خود
از وی پنهان نکند که عزیزترین چیزی بر مردمان اینست
و چون از وی ایمن شدند دیگر چیزی از وی مستور ندارند و هرکه

بصدق

۱۸۷

بصدق قول معروف گشت مستحق ملک و ریاست گردد و همگنان ترا
بروی اعتماد نماند و عقلا گویند که چون تدبیر خواهی
کردن اول با جوانان باید کردن آنگه با پیران که جوانان را
حدّتی باشد در خاطر از حرارت طبع که آن پیران را نباشد و باز
پیران را علم تجاربست که جوانان را آن معنی نباشد وسرابه از
میان این دو مشورت تدبیری صواب روی نماید و در کتاب
آدابست که رای آنکس به برست با تو که در عقل روشن تر بود
و در شغل تو از برای تو از آن معنی که وی خالی است از
هواء تو که غلبهٔ هوا عقل را بپوشاند و دیگر که رای برنایان
و نوخاستگان بکار نیاید اگرچه در حال محمود باشد بعاقبت
مذموم بود از آنک خالی نباشد از هوا و از تهوّر و تیزی و سزاوار است
که هردم تکیه بر دولت نکند و کارها بحزم و احتیاط پیش
گیرد که دولت پیوسته موافقت نکند با هر کسی ولیکن تدبیر
و حزم با همه کس موافقت کند بهر وقتی و در کتاب سیاست
آورده است که هر دولتی که آن بتغلب و نه باستحقاق صواب

برباي شوذ صاحب ان دولت غافل باشذ ومستبد رايِ خويش
بوذ دران عهد اصحابِ فضل وتميز وارباب هنر مجهول كردند وبي نصيب
مانند وناكسان وناهلان وخائبان وبي خردان معروف
شوند وبه بذار آيند حكيم يونان كويذ كه هيچ باذشاه نزديك
مكرداناذ بخويشتن ناكسان واصحابِ ناموس را وكساني كه
مساوي كوي مردم باشند كه همچنان كه مساوي ديكران پيش
وي كويند مساوي او نيز پيش ديكران كويند وواجبست بر
باذشاه كه آفت ساعي ونمام از مملكت خوذ بشويذ تا مملكت
آسوذه وثابت ماند ونيز كفته اند كه از كهتران آنست كه
قبايح مهتران با ايشان نمايند مكر به دستوري وچنان سازذ
كه بوم كفته شوذ ونيكوترين عبادتي ومهتر بايذ كه سخن
كريم وفاضل بوذ تا نصيحت بشنوذ وناصح را دوست دارذ
بزركان كويند كه هر كه اراذلت او برملا نموذه شوذ
آن كوينده را دشمن كيرذ ازان جهت كه دلها وحشي است وزوذ
نفرت كيرذ ودر كتاب تدبيرست كه بذان وبذ فعلان تتبع مساوي

ادمان

مردمان كنند ومحاسن ايشانرا ترك كنند چنانكه مكس تتبع موضع
تباه كشته كند واندام جانوران ودست باز دارذ از اندام
درست افلاطون كفت برحذر باش از صولت كريم در وقت
كرسنكي واز بطر لئيم در وقت سيري وعلامت كريم آنست كه
جون در چيزي حجت بر و لازم كني حرمت بيفزايذ ونزديك
خويش وعزيز بزرك كرداند ولئيم باز برخلاف اين كند
وهمو كفت كه نشان كريمي بر مرد آنست كه اكر رنجي بسبب
كاري از وي بكسي رسيذه باشذ وآنكس كه بروي كشف كند او
بدان اقرار دهذ وهميشه ان حال در خاطر خويش مي كرداند
وپيش چشم خوذ مي دارذ تا كه توفيق يابذ كه بنيكوترين وجهي
انرا مكافات كند وباز جون لئيم را افتذ اين حال در خاطر
نكنجاند ونيارذ وبراندازذ انرا در فكرت وتا تواند انكار كند
از بيم مكافات وكويند بر سه كروه مردم ببايذ بخشوذن بر عاقلي
كه در حكم جاهلي بايذش بوذ وبر ضعيفي كه در ملك قوي باشذ وبر
كريمي كه حاجتش بلئيمي بر بايذ داشتن وكفته اند كه كمال خرسنديت

مرد دران باشد که احتمال کند جفا تنها، معروف خویش یعنی صبر کند بدانچه بیند از کفران نعمت خود ورنجه نشود بنا یافتن مکافات احسان خویش افلاطون گوید هرگز نبیند از مردمان احسان کردن را بر جای خویش چنانکه هرگز نبیند زمین پاکیزه ونیکو نیز از بهر کشاورزی را تا رنج ضایع نشود چه اگر چنین کرده نباید آن همه رنج که برده باشد تلف وناچیز گردد وگویند که سزاوارست که مرد اندر ایام اقبال خویش مدارا استعمال کند در همه معاملات که بشاید بود که حال از آن نسق بگردد دیگر گونه شود تا در ایام نحوست وخوف آن افعال خوب مونس وی گردد واورا امن دهد از بسیار بلاها و وگفته اند اگر حاجتی خواهی از کسی خواه که بخوب روئی خویش خوبی معروف باشد وبوقت حاجت خواستن دل با خدای تعالی دارد تا اگر منعی افتد تو آنکس را معذور توانی داشتن وجه کردن ومصطفی علیه السلام گفته است سلوا حاجتکم من صباح الوجوه دیگر میفرماید اطلبوا الخیر عند حسان

الوجوه

الوجوه نحن نحکم بالظاهر والله یتولی السرائر بقراط گوید تا توانی طمع مکن بآن کس که همت او کمتر از همت تو باشد وعوض او از عرض تو زیاده تر بود ونه بر آنکس که در طبع او محتاجی بود که بجبلت نیز از خویشتن بگرداند مقصود حاصل نا شده اما در علو همت طمع وحاجت بغیر حق داشتن کفرست در مذهب محققان وسید علیه السلام میفرماید عز من قنع وذل من طمع لقمان گفت بپسر خود نگر تا هیچکس را بخوب روئی ننگری که بسیار زشت باشند که خوب افعال باشند از مردم نخست فعل ببین آنکه ظاهر بجو تا چه درست گردد آنکه او را بدان چشم نگر و در اکلیل گفته ام شعر

نه آدمی کنش نکوئی فزون • فزون آورد نیکی از آزمون
نه نیز آنکه باشد بسی زشت روی • بظاهر بود زو نهانیش خوی
بود آدمی گو فرشته بود • وگر چند از گل سرشته بود
نبینی چه گفت است مردم شناس • نه مردم بمردم که داند قیاس
خداوند ما ننگرد مان بروی • چنین گفت پیغامبر راست گوی

کنذ مان باند بنشنهٔ دل نکاه ۞ اکر در نماز یم اکر در کناه
قال ان الله لا ینظر الی صورکم ولکن ینظر الی
قلوبکم وببایذ دانستن که مردم خردمند در هرچه نکرد
محاسن ان چیز بیند وبمعایبش مشغول نشوذ ودر جمله خوذ همچنین
واجب کند که چشم کژ همه راستیها را کژ بیند وچشم تاریک
همه روشنیها را تاریک بیند وعقل نادرست هم برین قیاس
چیزهاء درست را نادرست پندارد **وعقلا** کویند که کبر نباید
کردن که کبر نشان بی خردیست وابلهان ودون همتان
بخلاف این پندارند وکمان برند که ان از همت است وتکبر کردن
از خویشتن ناشناسی بوذ وان از جملهٔ ضلالت باشد
وسید علیه السلام می فرماید من عرف نفسه فقد عرف ربه
وجای دیکر میفرماید اعرف نفسک تعرف ربک **عاقلی**
کفت عجب دارم از کسی که در همه عمر خویش یکبار در مبرز درامده
باشد وانکه در سر او کبر مانده ودر حق خویشتن نشناسان نیز
انوشروان خفف الله عنه در پندنامه کفته است خویشتن شناسان

را از من

را از من سلام رسانید **وهارون الرشید** رحمة الله علیه کفت که
وقتی بزیارت بهلول رفتم وسلام دادم بهلول سر بر اورد
وکفت علیک السلام وباز سر بر افکند فرو برد هرون کفت
ما تعرفنی بهلول کفت قال اعرفک هرون کفت فقال من انا
بهلول کفت قال انت اولک نطفة مذرة واخرک جیفة کذرة
وانت من ذلک حمال العذرة هرون الرشید زار زار بکریست
وکفت من تا این غایت خوذ را می شناختم بهلول مرا بشناسانید
وعقلا کویند تکبر نموذن علامت نادانی است چه اکر متکبر
خذای تعالی را بشناسدی وخویشتن را بدانستی در بی وفایی
وعاجزی بهیچ حال تکبر نکردی وهر که کبر کند یا از مال واسع
یا از جاه عریض یا از نسب کریم یا از کسوت فاخر اکر اورا
همنشینی این چهار چیز پیش او بی خطر وبی مقدار بودی از ان
جهت که جوهر انسانیت ازین همه شریفتر است وعلم وعقل
ازین جمله عزیزتر ورفیع تر وهر انکه که بچیزی فخر کرده
شوذ که دیکر از ان پیش از ان باشذ ببایذ دانست که او چیز

دنی را شریف بی پندارد و تکبر از رعونت طبیعت خیزد و رعونت
طبع زنان را می باشد و بنزدیک اهل حقیقت روا کردن حاجات
مردم عالی تر از روا کردن حاجات نفس خود از برا که هر که
که حاجات او از تو برآید رهی تو گشت و رهین شکر تو شد هم
بدل هم بزبان و لیکن نفس آدمی هرگز از خویشتن خشنود نشود
و شکر نکند بزرگان گفته اند که متکبر از تکبر آن می طلبند که
مردم او را خضوع نمایند و انقیاد ورزند و بجمله امر تکبر از
سه وجه بیرون نباشد یا با سخاوت باشد یا با بخل یا بی هر دو
اگر با سخاوت باشد همچنان بود که کسی مر کسی را طبقی حلوا دهد
که صبر با او آمیخته بود و تلخی بران شیرینی غلبه کند آنکس
بهیچ روی از ین معطی منت ندارد و اگر با بخل باشد آن کبر
بدان کسی از در خندیدن باشد که کبر و بخل چون بهم جمع شوند
آنکس را هیچ مخلوقی بکس نشمرد و از وی بگریزند و اگر خالی
باشد از وجود کبر و بخل کاری بیهوده کرده شود که از ان
هیچ مقصود بحاصل نیاید جز آنکه آنکس را به نیکی یاد نکنند و هیچ

کس او را دوست ندارد و این معنی در اکلیل الحکمه گفته ام

ترا روی ماننده ماه نی ● تو بر جمله گیتی شهنشاه نی
ندادند ترا مژده ز آسمان ● که تو ماند خواهی همی جاودان
نه بگشاده بر تو در راز کس ● نه تو یافته بر ملک دسترس
ندانی که با تو چه خواهند کرد ● ازان پس که ماهت بشوید ز برگرد
نه پیغام یزدان تو آورده ● نه محنت ز گیهان برون برده
نگوئی که این کبر و کشی چرا ● بدین ناخوشی کار خوشی چرا
چرا نیستی چون دگر مردمان ● چرا میبری نیش چون کژدمان
مگر زر ارزومات بر شد شکم ● و یا گرد شد از حرامت درم
نزاد استان از که با سنان ● بران سان که گفت آن سر راستان
گر آزاده گرسنه دور باش ● ز ناکس چو شد سیر رنجور باش
فراوان بگیتی کسان بوده اند ● که دل را بد و هیچ نالوده اند
نکردند جز کار بیگانه وار ● نرفتند بر راه دیوانه وار
بدانش ز ما پیش بودند بیش ● بقوت ز ما پیش بودند بیش
جهان را بنیکی بسر برده اند ● زمین جز بی آزار نسپرده اند

هران کو نه بر رسم ایشان رود • همی برده زشت کیشان رود
اگر بندهٔ بندگی کن درست • وگر پادشاهی ممبر از نخست
اگر از زمینی مسو بر سپهر • وگر ز آسمانی بیارای چهر
جهان باش خود کایزدت ایزد • تواف پاک ازان مردان بلند
وصاحب ادب گوید که بعضی از مردمان گوید که تکبر و ترفع
مر جوانمرد را سزد اما چون حقیقت بنگری ان فضیلتی بود
با رذیلتی آمیخته چنانکه قیاس آوردیم و این همه از بهر آن
گفته می شود تا مردم اخلاق خود را خوب گردانند تا روان
روشنی کبر را از خصلتها ناپسندیده چون بدین منزلت رسد
همه افعال و عادات و حرکات و سکنات او پسندیده گردد
جوهر انسانیتش صافی گردد و این معنی در اکلیل گفته ام بیت
نژادانش نیست بسند دوست • ز هر دوستی دوستی او نکوست
بیاموز دانش که دانش ترا • رساند بخورشید روشن سرا
ز دانش بود مرترا سروری • بدانش دلها بیابی ازکافری
خرد مرترا ره نماینده بس • کز و ره نماینده تر نیست کس

کرا باخرد

کرا باخرد آشنائی بود • همیشه در روشنائی بود
ره بردباریت باید گزید • بجز جنگ نباشد بجوئی ستیز بد
نکوخو شو و تاج بر سر بنه • نوشته چنین یافتم من بزر
بزرگان گویند پنج چیز زشت که از پنج گروه زشت تر آید
شتاب زدگی از پیران و حرص از پارسایان و وقاحت
از خداوندان اصل و سفلگی از توانگران و جور از سلطانان

داستان نوشیروان عادل و ختم کتاب

در جزبان نامه آورده اند که مگر لشکری انبوه از خوارج
ترک غلو کردند از حدود شرقی انوشروان عادل بوزیر
بفرمود که مال و خزاین ملوک از بهر چنین روز باشد خزینه
ما را خرج کن و لشکر جرار آماده دار مر دفع دشمن را
ابوزرجمهر بر وفق اشارت خداوندگار خود اموال وافر از بهر
دفع شر ان کافران ترتیب کرد مگر در اثنای آن واقعه خزینه
هر بیه شد بزرجمهر بر رای پادشاه عرض کرد که خزینه
جمله تلف شد و لشکر را معیشت میسر نمیگشت شعر

پادشاهی نماند اندر جنگ • جز بجنگ و بناز گونه جنگ
شاه فرمود که از مکثران شهرها مال بقرض بستانند
و دخل طبیبان را هر شهری بدیشان تسلیم کن بزرجمهر امتثال نمود
و بهر شهری از بلاد عراق و خراسان امثله و قضاة روانه
کرد مگر آن قاصد که نام زد شهر بلخ بود چون بدروازه
شهر رسید خواجه از معارف شهر بوی باز افتاد و این احوال
نمود قاصد ماجرا باز گفت خواجه دست قاصد بگرفت و بسرای
خویش برد و اکرام نمود و آنچه ملتمس فرمان بود از جمله اهالی
شهر از خاصه خود ترتیب کرد و در صحبت غلامی چند از آن خود
بفرستاد و نامه بخدمت وزیران شهر و آن عهد بزرجمهر نوشت
و اعلام داد که آنچه التماس دیوان اعلی خسرو جهانست من
بنده فلان بن فلان اینک از خاصه خود بخدمت فرستادم
نه بر طریق قرض و معاوضه الا بحکم خدمت و استمداد او اجابت
خسرو و یک توقع است برحمت و عاطفت خدایگان که ملک الوزرا
واسطه حاجات بنده شود و از رافت خسرو جهان اجازتی

حاصل فرماید تا بنده کمینه فرزند خود را بمکتب ادب و دانش
آموزد چون مال و مکتوب خواجه بلخی بحضرت بزرجمهر رسید
مضمون آن مکتوب بر رای پادشاه عرضه داشت نوشروان
از آن حاجت و التماس خواجه بلخی عبوست تلخی در چهره خسرو
ظاهر شد بزرجمهر فرمود که مال آن مرد رد کن قال الله تعالی
ان احسنتم احسنتم لانفسکم و ان اسأتم فلها و بزرگان
گفته اند که اظهار فضیلت از همگنان خوب آید و از مهتران
خوب تر که ایشان کامکارتر باشند پیش یزدان و درویش
خر بر تن خود کامکار نباشد آنچه از نفس او برآید بکند
بازگروهی گفته اند که درویش را بفضیلت رسیدن آسان تر
باشد از آن جهت که او را بار فریبنده نبود چون متاع دنیا
و غیره گفته اند که از سعادت باشد که صحبتش با خردمندان
افتد و از شقاوت مرد باشد که صحبت و مخالطتش با دونان و
بی خردان افتد که او را تباه کنند و در کلیله الحکمه گفته ام شعر
اگر با خردمند صحبت افتد • بیاموز از و کار داد و ستد

وگر با خردمند صحبت کنی • تن خویش را جفت دولت کنی
ور آمیزش بخردان برخوری • ور آنکش خرد نیست کیفر بری
نوشته چنین خواندم از نامه‌ای • که نتوان نوشتن بهر خامه‌ای
ز همراه بد دور رو ز راه بد • که لغتی ازین هر دو در کار بد
چنین یاد دارم ز گوینده‌ای • سری هنری راه جوینده‌ای
که تنهایی از یار بد بهترست • و بر سر ازین کار زیبک افسرست
قال النبی علیه السلام الوحدة خیر من جلیس السوء
وقال السلامة فی الوحدة وبزرگان گویند که هرگز
فضیلت نادان بی رذیلتی نباشد از آن وجه که ایشان هیچ
کار خالص حسبة لله نکنند تا چیزی از غرض و علت
دنیاوی در آن آمیخته نباشد و دشوارترین کارها آن باشد
که مفلس خود را بمردم توانگر نماید یا ضعیف خویشتن را
قوی نماید یا نادان خود را دانا نماید و هر آینه این حالها ایشان را
بظهور کشند و دروغ زنان را تبع خویش باید کردن تا اگر پیش رود
و آخر کشف گردد و فضیحت شود و در اکلیل گفته ام شعر

چو نادان

۱۸۹

چو نادان که خود را بدانش نمود • چنان سست مردی که نیرو فزود
چگونه بود حال این هر دو تن • تو بشنو کنون داستانش ز من
چو درویش کو با توانگر نبرد • کند گاه بجنبیدن و گاه خورد
چو کوتاه کو پا ببندد با دراز • تو دانی که چون باشد این نسبت دراز
نماید بحیله نباید درست • مرین پنج را شاخ هرگز نرست
همش پرده بکرو ز بدرخ زروی • بغو سابد اندوده زرش بروی
چه نیکو سخن گفت مرد دلیر • بد بیدار باشند ز ناخورده سیر
وفادار که دانش نماید ز خود • شود جفت اندوه هر نیک و بد
برنج اندرون باشدش جان و تن • همه ساله از بیم رسوا شدن
وبزرگان گویند که شرط شغل رئیسی حاصل آنست که نیکان
شهر ازوی در امن باشند و بدان شهر و نواحی در بیم افلاطون
گوید سزاوارست که رئیسی آغاز تقویم خویش کند پیش از شروع
کردن در تقویم رعایا و الا بدان منزلت باشد حال او که حال
آنکس که خواهد که سایهٔ کژ راست کند پیش از راست کردن
آن چوب که سایه از آن باشد وحکمی گفت که ملک طلب نکند

دوستی خود از اصحاب خویش الا بس از تمکین هیبت خود در
دلهاء ایشان که اگرنه بیاید باندک سعی و اما باول حال پیش
از استعداد هیبت طلب کند جمع نشوند بروی و انقیاد ننمایندش
و حکما گفته اند که هر هنری که نباید بسیار جمع کند در ملک
خویش تا عامه را تبع خویش کند او را از خردمندان نشمرند
ملک خردمندان باشد که آزادان را بنده خویش کند
و خداوندان فضیلت را تبع خود کرده اند **و عرب گویند**
خیر الاموال ما استرق و خیر الاعمال ما استحق شکرا و گفته اند
روزگار پادشاه ستمکار کوتاه تر از روزگار پادشاه
دادگر بود زیرا که بی دادگر مفسد بود و دادگر مصلح و تباه
کردن را روزگار کمتر از آن باید از آنک بصلاح باز آوردن
و عقلا گفته اند که ندیم خردمند ستایش نکند هنر خویش را
فزون تر از آن هنر که در آن هنر باشد از آن جهت که داند
که او خویشتن را بهتر از وی شناسد و بشناخت خویش
خود را است گو تر از و دارد و هرچند که این کس مدح او

بستاید

بستاید بنقص خویش نموده باشد و او بر یقین است و تو بر
گمان **فیلسوف** گفت من مدحک بما لیس فیک من الجمیل
و هو راض عنک ذمک بما لیس فیک من القبیح و هو ساخط
علیک **سقراط** حکیم گوید علامت پاکی گوهر در توانگران
جوانمردیست و در درویشان بی حیائی و بخل توانگر از نا
پاکی گوهری خیزد **و خردمندان** گفته اند که مرد عاقل در آن
کوشد که او را دشمن نخیزد و کمال مرد در آن باشد که
آرزو مرو را غلبه نکند و مردم مهذب همه در عیب خویش نگرد
و چشم از معایب مردمان فرو پوشد و من این معنی در الکلیل گفته ام

خردمند مرد ور تنش هوا ببست ٭ ز دانش بپرهیزکاری رواست
کسی کش روان از خرد زنده گشت ٭ تنش اندرون آرزو بنده گشت
خردمند مرد ار نباید ابجا بگاه ٭ که تن را دو چشمست افزون مخواه
یکی ژرف در گفته من نگر ٭ که تا شاید این را نوشتن بزر
چنان باش با دوستان ای پسر ٭ چو یک جان بتنهای بسیار در
ممان تا ترا هیچ دشمن بود ٭ در آن کوش تا جانت در تن بود

که جز تو ترا هیچ بدخواه نیست • ولیکن از این بتر کس اگاه نیست
که از آهوی خویش اگاه نی • سوی آهوی جز تو گمراه نی

قال النبی علیه السلام اَعدَی الاعداء بین جنبیک
الا و هی النفس الامارة بالسوء بزرگان گویند که بخل از
نقصان معرفت خیزد بشناخت باری تعالی چنانک جود
شریف ترین فضایلست بخل خسیس ترین رذایلست و هر چند
بعضی مردمان را طمع نباشد آخر سخی را دوست دارند از بخیل
خردمندان گفته اند که بر بخیل عفو کردن گناه عظیم آسان تر
از ان آید که مکافات کردن احسان اندک را از ان جهت
که عفو کردن در مال افزاید و مکافات کردن احسان از مال بکاهد
حکیم یونان گفت که بخیل ترین کسی آن باشد که بخل با کسی
کند که حریت مانع باشد اورا از خواستن و لئیم ترین کسی ان
باشد که بیازارد کسی را که ازوی نیازرده باشد و شر
انگیزد در احوال ان کس که از شر او ایمن بوده است
بزرگان گفته اند چون روزگار بد شود فضیلت کاسد شود

وزبان

وزبان کاری و رذیلت رایج و سودمند گردد افلاطون
گوید مردم بکار آمده چون با کسی حاجت دارد و آنرا اجابت
یابد در گردن خود دام پندارد ان مکرمت را تا وقتی که توانائی
یابد بمکافات کردن آن بر جریدهٔ عمر خویش نویسد و هرگز آنرا
فراموش نکند و اگر اجابت نیابد آنرا بر حرمان خویش نهد
و با برنا داشتن و نا توانستن آنکس و هیچ حال از وی آزرده
نگردد و اگر ردّی قبیح بیند از انکس ملامت آن خویشتن را کند
که چرا مرارت فرو نخوردم تا لاجرم سزای خویش دیدم وصمو
گفت چون لئیمان از کسی حاجت خواهند چون بیابند ان را
بغنیمت دانند و واجب پندارند و اگر نیابند بدل حقد گیرند
و زبان را بمساوی آنکس بگشایند و نیکان و آزادمردان
دور باشند از معایب مردمان و گوینده را غماز و متهم دارند
و اگر اندکی تفضیل از کسی دیده باشند یا اندک هنری آن را
فضیلتی بزرگ دانند و باز گویند و تعصب کنند با کسی که
بخلاف ان گوید و نفس خود را مطالبت می کنند بجهه ایفا بمکافات

آن نیکوئی و اگر بمال احتیاج نیست بزرجمهر بر غایت خرد اندیشی
و توفیر آنکه وزیر گفت ای خسرو جهان در چنین وقتی مال
از خزینه باز دادن همانا مصلحت نباشد چه شود اگر خسرو
جهان اشارتی فرماید پادشاه جد نمود و بزرجمهر را عتاب
فرمود که وزارت ممالک بدین کفایت میکنی ندانی که چون
فرزندان رعیت از دانش بهره یابند با فرزندان ما
همسری کنند آن چندان مال را بچنین وقتی و غلبه باز دادند
و دفع شر دشمن بوجهی دیگر کردند و عرصهٔ ملک و مملکت را
از عدو بپرداختند و خواجهٔ بلخی را در آن باب اقدام نمودند **شعر**

بنیاد ملک بی سر تیغ استوار نیست ◦ وانرا که ملک باید جز تیغ کار نیست ◦
تا تیغ بی قرار نگردد میان صف ◦
بر تخت ملک هیچ
ملک پایدار
نیست ◦ ◦

هر که خواند دعا طمع دارم

